Jəһңəгү Агарунов

ҸИРОШДӘ РУЗЬОЈ ХӘЛГ ИМУ

Јоровурдиhо, пјесhо, широhо

“Sholumi”
Центр сохранения и развития национальных традиций, самобытности языка, культурного и исторического наследия горских евреев

Israel, 2015

Центр «Sholumi» выражает благодарность
Президенту Международного Фонда «СТМЭГИ»
д-ру Герману Рашбиловичу Захарьяеву
за содействие в издании этой книги.

Jəһəгү Агарунов
ҞИРОШДӘ РУЗҺОJ ХӘЛГ ИМУ
Jоровурдиһо, пjесһо, широһо

Ә зуһун ҹуһури

© Mikhail Agarunov, 2015, Israel
© «Sholumi», 2015, Israel

Јәһәгү Агарунов
1941 сал

И китоб вәдиромори әри 110 сал томом бирәји Јаков (Јәһәгү) Михајлович Агарунов. Ј.М. Агарунов корһој ћүкүмәт советирә нә политикәј әнурә ә рәћ бәрдәкорә ћүрмәтлүјә, вәкирә кук хәлг Гәсәбәј чуһурһој рајон Гүбәји (ә Азәрбајчон).

Ә чоһилә салһој хүшдә Ј.Агарунов ә литература ћәвәс дори, чәнд чиро широһо, драмһо нүвүсди, әз бинәборуј литературај чуһурһој догирә норәкорһо јәки бири. У һәм әри тәмизи зуһун чуһури, һәмикә ә и зуһун дәриһо гонунһој нүвүсдәјиһорә әри норә әз дәс хүшдә воромора корә сохди.

Ә и китоб әз һәрәј нүвүсдәһој әну ә зуһун дәдәји (зуһун чуһури) һисдиһо чәнд нүвүсдәһо, широһо дарафди. Пјесәј "Һәрсһој шори" ән Јаков Михајлович чәнд салһо ә сәһнәһој Боку, Гүбә, Дәрбәнд норә омори, хәлг һәмишә урә ә ћәвәсәвоз томошә сохди. У пјесиш ә и китоб әри хүшдә чикә офди. Әз товунәј һәмәл оморәји нә пишово рафдәји литературај чуһурһој доги курә бириһо јоровурдиһој Ј.Агаруновиш ә и китоб дәшәндә омори, у хүшдәнијү ә ћәрмәћһој хүшдәрәвоз һәм күнчүндәкор, һәм ә рәћ бәрдәкор, һәмикә сәрбәрәћи сохдәкор ән у корһо бири.

Јаков Агарунов ә зуһун чуһури, азәрбајчони нә уруси нүвүсди. Китобһој әну - "Нефт нә Бәсгуни", "Кәлә бәхт ән чүклә хәлг"- умоһој амбар вәдәшәндә оморикәш, ә гәд хәлг зу лов бири, әз дәс ә дәс кәшди. Һәлә у мәћәли "Дурә горизонт" куфдирә пјесәј әну ә Самара вәдиромора бу. Амбардәки литературни корһо нә јоровурдијә нүвүсдәһој әну ә зуһун дәдәји бири. Ћәјф ки и корһој әну ә хәлг кәм мәһлүми, чүнки зуһун чуһуримурә нәинки хәлг, һәмикә әзини литературни корһорә ә руј вәдировундәкорә хундәкорһош кәм данүсдә. Оммо, һәлә у мәћәли у ә зуһун дәдәјиму (зуһун чуһури) ә республика вәдироморәнбуһо "Коммунист" гозитирә нә “Отдел Тати” ән Дофусхонәј ћүкүмәт Азәрбајчонә сәрбәрәћи сохди. Ә архив дошдә оморәниһо вәрәгһој әну гозит әри у вәхти кирошдиһо рузһо нә бириһо корһој әну мәрәглүјә дәвр хәлг чуһур имурә вомухдә ә дәс тоорихчиһојму лап хубә материал миданү бирә.

Јә бәхш ән у јоровурдиһорә Ј. Агарунов һәлә умоһој әри ә радио вәдироморә нүвүсдәбу. Ә сәр әну кор сохдә омори, у јә аудиодискә хуно тазадан вәдәшәндә омори. И диск диалог чуһурһој догирә хуно әз у вәхтһо јә хубә јоровурди.

Эта книга издана к 110-летию Якова Михайловича Агарунова – выходца из Еврейской Слободы Кубинского района в Азербайджане, ставшего впоследствии видным государственным и политическим деятелем Советского Союза.

В свои молодые годы Яков Агарунов занимался литературным творчеством и принимал активное участие в становлении горско-еврейской литературы, а также в развитии литературного языка джуури и его письменности.

В книге представлены некоторые произведения из его творчества, написанные на родном языке – на джуури. Сюда вошли воспоминания о том, как создавалась и развивалась горско-еврейская литература. Руководителем, организатором и активным участником тех драматических событий был сам Яков Агарунов совместно со своими сподвижниками. В книгу также включены его пьеса «Слезы радости», которая в течение нескольких лет ставилась на сценах горско-еврейских театров Баку, Кубы и Дербента, и некоторые произведения из его поэтического творчества.

Яков Агарунов писал на русском, азербайджанском и горско-еврейском языках. Широко известны такие его книги как «Нефть и Победа», «Большая судьба маленького народа», ставшие сразу, несмотря на довольно солидный тираж, раритетами. В свое время в Самаре была опубликована его пьеса «Дальний горизонт». Но больше всего в его литературном и мемуарном творчестве произведений, написанных на его родном языке. К сожалению, они не очень широко известны исследователям его творчества, ввиду слабого знания учеными этого языка. А ведь он в свое время возглавлял республиканскую газету «Коммунист» на горско-еврейском языке и так называемый Татский отдел Азербайджанского Государственного издательства. Архивные страницы этой газеты и изданной тогда горско-еврейской литературы помогли бы историкам в изучении событий того интересного периода в истории нашего народа.

Часть из воспоминаний Якова Агарунова была им записана для передачи по радио, которая воспроизводится здесь во вложенном аудиодиске в качестве образца горско-еврейского диалога тех времен.

This book is published in commemoration of 110th anniversary of Yakov Agarunov. He was a native of the Jewish Sloboda of Quba region in Azerbaijan and later he became a prominent public and political figure of the Soviet Union.

In his youth Yakov Agarunov devoted himself to literary work. He took an active part in the formation of the Mountain Jewish literature as well as in the development of literary and written language of Juhuri (the traditional language of the Mountain Jews).

The book presents some of his literature works, written in the native language - Juhuri. These include memories of how the Mountain-Jewish literature was being created and developed. Yakov Agarunov was an organizer and the active participant of those dramatic events, followed by his associates. The book also includes some pieces of his poetry and his play "Tears of Joy", which for several years was put on the stages of the Mountain Jewish theaters of Baku, Quba and Derbent.

Yakov Agarunov wrote in Russian, Azerbaijani and Juhuri. His books such as "Oil and Victory", "The big destiny of small people" are widely known. They immediately became rarities, in spite of a big number of copies. His play “Far Horizon” was published in Samara. However, the major part of his literary works and memoirs are those, written in his native language. Unfortunately, they are not widely known to the researchers of his literary heritage, due to their poor knowledge of the language.

For several years Yakov Agarunov was the head of so-called Tat Department of the Azerbaijan State Publishing House. He was also the head of the republican newspaper "Communist", which was being published in Juhuri. Archived pages of this newspaper and literary works, written in Mountain Jewish language at that time, would help historians to study the events of that interesting period in the history of our nation.

Some of the memories of Yakov Agarunov were recorded for radio transmission. This record is reproduced here as a sample of Mountain Jewish dialogue of those times.

Чүтар јаратмиш бириҝә литературајму

(*Јә кәм әз ә јор овурдәиһојмә*)

"Әкәр коф нүгрәикә, кәм коф сохдәи – сүрхи"
Ј. Агарунов

Ә јәкимүн бәхш ән и китоб әдәј варавундә оморә, әз һәрәј хәлг чуһурһој доги вәдироморииһо хубә данандәһо вә ә һәмәл овурдәји хүшдә киро һәмишә пүшово рафдиһо интеллигентсија чүтам ә руј вәдировундәткә әләфби нә әдәбијјәт ән хәлг имурә. Хүшдәни нүвүсдәкор әни китоб Јаков Агарунов бири јәки әзу ә гәд әни корһо дәбирәкорһо вә у әдәј варавундә вә бәхш сохдә јоровурдиһој хүшдәрә ә хундәкоровоз.

Ән гимәтлү уники, ә и китоб әдәј күрдә оморә нум әну одомиһо комиһоки ә у вәхтһо, ә гәд әни корһо дәбирәтһо кукһој хәлг иму.

И китоб һисди јә бәхш ән коллектсија, комики һәзүр бирәни әри 110 сал томом бирәји әну бүзүркә инсон - ән Јаков Агарунов.

Јәһәгү Агарунов
1958 сал

1-мүн бәхш

Гүбә. Мәскән чуһурһо. Никәрәј Гүдјолчој бәхш сохди шәһәр Гүбәрә ә дү чикә: ә расди гирог ән и никәрә, ә һүндүри чикәјү парамәнд бирәни Гәлә, ә чәпи гирог никәрә, ә сари чикәјү, дуз ә пүшој Гәлә ћәмәл омори мәскән чуһурһо, куфдирә оморәниһо Слобода. Ћәрдүј ән иһо хундә оморәнүт Гүбә. И сәћәтиш расди бәхш шәһәрә иму куфдирәним "Гәлә" ә у хотур ки, әз и 150 сал пүшо инчо әз расдакиш гәлә бири, сә тарафју боруј кәрпүчи бири, јә тарафикәјү - һүндүри гирог никәрә - әри дүшмән гәләбәнди бири, пүшој дүшмәрә дошдә данүсди.

Мәскән чуһурһо - Слобода - бинә норә омори ә 1731 сал, ћофд сал бәгдә - ә 1981 сал - миданим мићид сохдә 250-сали мәскән имурә[1]. Әкәр ә гәлә әз мусулмуһо гәјр зиһис-дәнбирүткә јә чәнд хунә әрмәни вә урус, ә Слобода зиһисдәнбирүт әнчәг чуһурһо, хундә оморәнбирүтһо чуһурһој доги, коф сохдәнбирүтһо ә зуһун чуһури-тати.

Чүтар бинә норә омори и Слобода, вә чүтар кирошди рузју, чү корһо ә сәрју омори, чү ћәзијәтһо кәшири, әз чү хәтоһо хилос бири - и амбар кәлә ихдилоти, ирә чиро нүвүсдә кәрәки. Инчо кутәћлә имбу куфдирәки, мәћлүм һисдиһорә хуно, әз и сәћәтинә Слобода јә-дү вәрс зәвәр, кәнә ә чәпи гирог ән никәрә, бири лап кәлә мәскән чуһурһо - Гилгот. Кәј бинә норә омори и Гилгот и сәћәт куфдирә ниданүм. Оммо мәћлүми ки, ә 1733 сал и Гилгот хәрәбә бири, тараш бәрдә омори вә амбарә одомиһоју тәләф бирәт. Дү сал бәгдә Гилгот, сәлт дәрбәдогун сохдә оморә, хәрәбә бири, одомиһојурә ә залумирәвоз тәрки-тәләф сохдәт. Мундәтһо јә чәнд одомиһо әвәл ә вишәһо пәћәнү

---

[1] И јоровурдиһој хүшдәрә Јәһәгү Агарунов нүвүсди ә 1974 сал.

бирәт, вә бәгдәһо оморәт ә сәр ән Слобода әри хүшдә хунәләһо вокурдәт, һәмәл овурдәт мәһәләј Гилготи.

Мәскән чуһурһој Гүбә - Слобода - һә бирдән һәмәл нә омори. Ә гәриш јә чәнд дәһ салһо әз чәнд чикәһо инчо күчмиш бирәт, чиро-чиро мәһәләһо вокурдәт. Уни ки, Слобода лап бәгдәһош бәхш бу ә мәһәләһо: мәһәләј гилготи, мәһәләј гисори, мәһәләј киләки, мәһәләј әгәчони, мәһәләј чәпкәни вә мәһәләј гәрчәи. Әзи нумһој мәһәләһо вәдини ки, әзчә оморикә, күчмиш бирикә ә инчо – ә Слобода. Вәди бирәни ки, әвәлһо, јә чәнд салһо һәр мәһәләрә чиро хосијәтјү, дивәһјү, тәһәр зиндәкунијү бири, мидану бирәки ә тәһәр кофсохдәишуш тәфиһәти дәбири куфдирә, әнчәг шәксүзки һәммәј ән иһо ә јә зуһун - ә зуһун чуһури - коф сохдәт куфдирә. Әвәлһо һәр мәһәләрә ә хосијәтјү киро ләгәмјүш бири, у ләгәмһо исәһәтиш домунди ә гәриш ишу, нәдәниширәки бәһзи ән и ләгәмһо хубә тәһәр нисди, рачә коф нисди. Һисди амбарә ләзәтлүјә ихдилотһо ән күһнә вәхдһош, ән таза вәхдһош, әз мә ә чуммә дирәһош вә ә кушмәрәвоз шинирәһош. Вәди бирәни ки, әз расдәкиш и ләгәмһо әвәлһо нәһог нә бири куфдирә. Һәјфки инчо мәрә минкин нисди әри у ихдилотһорә нүвүсдә...

Ә 1770 сал ә Гүбә омори академик Гмелин. У нүвүсди: “Ә у гирогикәј никәрәј Гүдјолчој һисди кәлә Слобода, ә унчо зиһисдәнүт әнчәг чуһурһо. Ә и тарафикә, ә нәзники шәһәр Губә һисди јә чәнд хунәһој әрмәниһо. Бәгдәһо и Слобода, бинә норә мориһо ә 1731 сал, чарусди ә лап кәлә мәскән чуһурһој доги ә һәммәј Кавказ". Ә 1886 сал ә хориһој Кавказ бири 34 мәскәнһој чуһурһој доги. Ә һәммәј ән иһо дәбири 4090 хунә вә 21100 чун. Оммо ә Гүбә у мәһәли дәбири 822 хунә вә 6300 чун, јәһәни 30% ән һәммәј чуһурһој доги Кавказ. Әз Гүбә бәгдә хундә омори Дәрбәнд (213 хунә

вә 1671 чун), Ӄрозниј – (199 хунә вә 1534 чун), Варташен (213 хунә вә 1396 чун) вә уһоникә. Һә ә и салһо әз Гүбә амбарә одомиһо күчмиш бирәт ә Боку, ә мәһдонһој нәфти, ә Дәрбәнд ә вәтәгәһо. Нәдәниширә ә и кор, ӄәнә Гүбә, ә шуморуш хунәһо вә чунһо, ә сәр ән и садсалимуш лап кәлә мәскән чуһурһој доги бу. Һәлә и сәһәтиш, әз Слобода ә һозорһорәвозиш одомиһо күчмиш бирәткә ә Боку, ә Дәрбәнд, ә Сумгәит, ә Хочмәз вә ә үзкә шәһәрһојкә, ӄәнә ә Слобода 6 һозор зәвәртә одоми дәри. Ә кор дини-мәсәби, һәдәтһо вә хосијәтһо, һәр мүһүчизиһо инчо амбар добу. Ӄурунә һәзијәтһо, чәтини зиндәкуни, косиби, һонијәти, торики, зулмоти, нәдани, ћәләчиӄәри, туфи-нәһләти, ихдијорсүзи, ә зир гопоз умогһојкә, милләтпәрәси. Одоми бирүтӄәш, одоми ћисоб нәс бирәнбирүт. Әнчәг ә 1911 сал ә Слобода ә пул чәһмәтирәвоз вокурдә омори әвәли школә ә зуһун уруси әз 4 классһо. Мәш ә и школә хундәм, сәр ӄүрдәм ә 1915 сал вә 1919 сал варасдәм. 50-60 одоми зәвәртә хундә нәсданбирүт ә и школә, чүнки, әвәлимүн, хундәи ә пуләвоз бу, амбар-амбарһорә минкин пул дорә нәбу, дүјүмүн, косиби вә һонијәти һәчи ӄурун бу ки, хәлг әнчәг ә фикир јә лугә нун әри һәилһој хүшдә офдә бу, вә сәјимүн ки, у вәхд гәдүр хундәирә данүсдәкор лап кәм бу, бәгдәки, рабиһо, динпәрәсһо рәћ нәс дорәнбирүт әри ә зуһун уруси нубо хундә, ӄуфдирәнбирүт ки, һәилһојму муровт хочпәрәс имбошут, әз дин чуһури мәдаровт.

Ә и школә сә класслә бу, сәјимүн вә чоримүн класс һә ә јә витог дәбирәнбу. И школә ә у вәхди-зомунә кәлә кумәки сохди ә Слобода, ә одомиһојү, әвәли корсохһо-данандәһо әз и школә һәмәл омори. Оммо нубохундәһо, әчә ки рабиһо хундәнбирүт һәилһорә ә зуһун Түрои, амбар бу. Мә әз шәш салаи ә нубохундә, әки раби Бинјәми хундәм, 4 сал ә школәрәвоз ә јә чиӄә. Рабиһо ә тәлмидһо

вомухдәнбирүт Түро хундәрә, зуһун Түрорә, тәркумјүрә ә зуһун чуһуриму, Новиһорә, Мишно-Коморәрә, Судүрә вә Мәһәсиһорә. Јәкәм хәтәш вомухдәнбирүт. Һәсүлә мәтләб ән и нубохундәһо у бу ки, тәлмидһо данут рәћ дин чуһурирә, тоорих милләтирә ә куфдирәј Түро киро, миһидһо, тәһәнитһорә вә гәјри. Нубохундә гоһим сохдәнбу ә мувәћ тәлмидһо милләтпәрәсирә, Худодусддошдәирә, ћукм рабиһорә. Хундәиһој нубохундә әри кор зиндәкуни, әри пүшово рафдәи зиндәкуни, әри данандәирә зијод сохдәи һич јә кумәки нәс дорәнбу. Зомунәрә кәрәк һисдиһо нубоһо – ћисоб, физика, химија вә уһоникә – инчо нәс кирошдәнбу, нә хүшдәни рабиһош и нубоһорә нәсданбирүт. Һәр чүш һисди мә әри ән у 5-6 сал ә нубохундә хундәимә пәшмунәти нәс кәширәнүм, чүнки у нубоһо бәгдәһо мәрә ә кормә амбар сәхд кәрәк бисдо...

Ә сәр ән и садсалиму Слобода ә и ћол бу: 7-8 хунә бирүт кәлә һоширһо – точирһо, комиһоки нәки ә "макаријо" рафдәнбирүт, ә 100-тојһорәвоз холинчә бәрдәнбирүт ә Стамбул, Тәбриз, Парич вә үзкә падшоһојкә, бәһзиһој ән уһорә ә Боку, ә Гүбә кәлә тукуһој парчаиш бу. Ә зир дәс ән и 7-8 хунә дәбирүт хәјли одомиһо, нүкәрә хуно – дололһо, чулчиһо, комиһоки ә пул ән и точирһорәвоз рафдәнбирүт ә диһһо, холинчә вәчирәнбирүт, овурдәнбирүт әри һомборһој ән и точирһо. И 7-8 кәлә точирһо, нәки зулм кәширәнбирүт ә и фәгир-фукорә, әришу холинчә вәчирәнбирүтһо, һәтто ә һәрәј јәкиш дү јәкирә нәминкини фурмундәнбирүт. Мијовурдум инчо јәкәм әз бирә ћәјосүзә корһој ән уһо, әнчәг чикә вәс нисоху.

Бирүт јә чәнд хунә пул ә сәләми дорокорһо, бәһзиһошу сәхдә золуми сохдәнбирүт ки ә ишу мићточ бирәнбукә. Бирүт јә 30-40 хунә туканчиһо – сәћиб тукуһој парчаји, боголи, кушди, әрәги-шороби, хүрдәвоти. Бирүт

сәниһәткорһо – чәкмәчиһо, бәшмәгчиһо, дәрзиһо, киләћдухһо, бујогчиһо, бәһзи әниһо сәхд косиб бирүт, јә кәмһошурә шокурдһош бирәнбу. Ә садһорәвоз чулчиһо пој бирәћнә, ћәләчикәр бирә-бирә, зимисду-һәминон, појәдә, әз и диһ ә у диһ, бәһзи вәхд сәнгәсор бирә-бирә, ә зир рухшәнди вә гопоз домундә, мурафдүт әри јә лугәј нун – иһо бирүт хүрдәвотчиһо, дәрзә-гујиг фуруxдәкорһо. Иһорәш мукуфдүрүт алушвәрушчи, оммо иһо һәчи киснә бирүт ки, чорәсүз, дәшәндәбирүт хүшдәрә ә и зулм, дәрзә-гујигә дәкиш мисохдут ә чүһ, пијоз, хојә, мијовурдүт әри киснәјә һәилһој хүшдә. Бәһзиһој ән уһо ә хунә ни вокошдүт, һәилһо мумундүт јәтим, зән – әлмонә. Ән амбари чәһмәт бирүт мүздүрһо, бичинчиһо. Иһо васал-һәминон мурафдүт ә вәтәкәһо, ә диһһо ә томбоку-тәрәвәз кошдә, ә бичин сохдә. Дур әз кифләтһој хүшдә, әри кәсһојкә кәмәрә хүрд сохдә мијовурдүт јәкәм пәрносо әри кифләт хүшдә. Бирәнбу һәчи ки, бәһзиһо ә пәрносорәвоз мијовурдүт азариш, у вәхди куфдирәнбирүт гүздүрмә, ә чәнд мәһһорәвоз мидомундут ә лүћүф-дүшәк, јә нәбукә ә һәчирәвоз ношумо мидорут. Бирүт лап косибһо, ә кул хүшдә әз вишә шох мијовурдут, јә 5-10 кәпик мәдәшәндүт әри имбурузи һәилһој хүшдә, сәбәћ чүтар бирәниникә – мәһлүм нисд. Бирүт һониһо, ә вәчирәирәвоз дошдәнби-рүтһо хүшдәрә.

...Һониһо... Ә кучәһо - һони, ә мәћәләј нумаз - һони, ә сәр говроһо - һони, ә хунәһо - һони, иһорә дирәкорһо миданүт, чү һонијәти букә бүтүн зиндәкуни амбари чәһмәт.

Бирүт 4-5 хунә богбончиһо, и богһо мундәбу әришу әз бәбәһошу, микошдут тәрәвәз, дорһо кәмбиш бәһәр мијо-вурдут - дуланмиш бирәнбирүт. Хори гуллугсохһо, богбонһо миданүсд амбар бирә, оммо ә "кәләһој" чәһмәт сарф нә бири хори кошдәи, нә әз Слобода буру минкиниш

нә бири уһорә әри вадарафдә. Һәлә фурмуш нәбири чүтар “кәләһој” чәһмәт ә зулмәвоз, әз күк вәкәндә, тәрки-вәрк сохдәткә бог фәгирә Јәхкү Ләләсирә. Вәхд имбу ирәш битәв мүнүвүсүм.

Чү зәхмһо, азарһо ә һүлом букә, һәммәј ән уһо добу ә гәриш чуһурһо: нәчоги, чухуткәи, хоруши, шүгәми, ләрбәи-гәлпәи, кәчәли. Нимәј амбартәки һәилһо, һич јә-дү сала нә бирә, тәләф бирәнбирүт әз чүрбәчүр нәчогиһој һәили, әз косиби, әз битәмизи. 11 нумаз добу ә и Слобода лап тә әхири вәхдһош, јәһәни тә 1925 салһо. Оммо и 10 һозор одомирә нәбу һич јә духдир, һич јә фелдшериш букә, һич јә һомумиш нәбу. Јә чүклә һомум кимиси ә мүгүмирәвоз бу ә мәһәләј киләки, уш амбарә вәхд гили бу, чүнки оморәкор кәс нәбу. Бәһзи вәхд һомумә кәрм мисохдут, у мәһәли һәил марафд ә кәлә кучә чар мизә: “Һомум киләк кәрми!”. Кәнә оморәкор лап кәм бу.

Ә зир дүвојнә зулм дәбирүт чәһмәт чуһурһо. Уһо кәширәтһо һәзијәтһорә, покромһорә, гирмишиһорә нүвүсдә варасдә нибу. Уни ки, ә феврал 1917 сал падшоһ Николај Романов әз тәхт офдорәки, шори-хуроми ән уһорә гәдәр нәбу. Оммо ә падшоһәвоз ә јә чикә зулм вә зулмоти, милләтпәрәси, чуһурнәхоһи тәрк нә бисдорут. Гәтмә-гәриши дијәш зијод бисдо, ә чикәј “пулһој Николај” вәдиромо “пулһој Керенски” вәлковушә хуно. Шәки, һәчоиби һәлә амбар бу. Ојдуни вәнкәсд револјутсијәј Октјәбри, кирошдһо ә Петербурк. У вәхдһо радио нәбу, козитһош ә тарафһојму амбар дир оморәнбу, оморәкиш ә иму козит хундәкор нәбу, јә-дү одоми букәш – уһош хуб хундә варасда нәсданбирүт. Чүтар әхи, һәмишә ә һәсму Худо вәбири, ә хори – падшоһ, ә зир дәсјү – началникһо, имуһој ки бирәнини? Сәһиб заводһо вә хориһо, сәһиб һүкүмәт сәрболәлүјә фәһлә вә нәданә кәндчи бирәнини? Һә

ә и вәхдһо әз фронтһо вокошдут ә Слобода салдатһо ә шинелһо вә туфәнкһој хүшдәрәвоз, ә јәрәг-сәдәгәвоз. У салдатһо әз ә фронтһо дирәһо вә шинирәһој хүшдә сәр күрдүт ихдилот сохдә әри чәһмәт чуһурһо, чүикә револјутсијә, киникә Ленин, болшевикһо. Уһо ә варасирә тәһәр хүшдә ихдилот сохдут ки, ә војкәј Ленинәвоз бирәнини азади, шолуми ә һәрәј һәммәј милләтһо, зулм вә зулмоти тәрк бирәнини. И ихдилотһорә, кофә-кофһорә гәдәр-гијос нәбу. И салдатһо амбарһорә чарундут ә тараф револјутсијә. Јә кәм бәгдә әз и салдатһо вә тарафдорһошу күнчундә омо «Отрјад красноквардијачиһо» ә кумәки комитет болшевикһој Гүбә әри һүкүмәт Советирә гурмиш сохдә.

Оммо контрреволјутсионерһо нә хисирәбирүт. Уһо данүсдәнбирүт ки, јәрәглүјә салдатһо, әз фронтһо вокошдә-корһо кәлә кумәк болшевикһоји куфдирә, ә у хотур сәр күрдүт әри уһорә пүшокири күрдә. Бәкһој шихләри вә полковник Алибек Зизикски кура сохдут дәсдәһо әз чәнд сад одомиһо вә 27 јанвар 1918 сал ә Хочмаз күрдүт пүшој әз фронтһо вокошдәтһо салдатһој урусһорә, амбарһошурә вә фәһләһој стансијәрә гирмиш сохдут. Ә әхир мәһ март ә Хочмаз Мәшәди Азизбеков – јәки әз комиссарһој коммунај Боку – кировундәни совешәнијәј болшевикһој Гүбәрә. Ә инчо гәрор вәкүрдә оморәни әри ә Гүбә һүкүмәт Совети норә оморә. Ә и гәрор киро ә Гүбә, ә шәһәр вә ә Слобода, кирошдәни пәһәнүкијә собранијә тарафдорһој болшевикһо. Ә Слобода пәһәнүкијә собранијә кирошдәни ә хунәј Исог Ифрәимов. Инчо гәрор бирәни ки, зури тәшкил сохдә бијов куфдирә отрјадһој красноквардијә вә уһо ә јәрәг-сәдәгһорәвоз дорә бијов ә ихдијор болшевикһој Гүбә әри һүкүмәт Совети гурмиш сохдә. Сәркәләј красноквардејетсһо вихдә омо Исог Ифрәимов, нәзникә кумәкчиһојү бу Исог Илјаев, Шәмәј Данилов. Әвәл ә отрјад добу 80 одоми

әз чуһурһој Слобода, бәгдәһо отрјад бисдо әз 825 одоми. Амбарһој ән иһо чун хүшдәрә дорут әри ћүкүмәт Совети. Ә тәвәгәј болшевикһој Гүбәрәвоз әз Боку шәв 1 апрел оморәни јә дәсдә гушун әз 200 одоми. Иһо вә красноквардејетсһојму ә јә чикә ә рәћбәри комитет болшевикһој Гүбәрәвоз 1 апрел сәбәћмундә ә Гүбә гурмиш сохдәнүт ћүкүмәт Совети. Алибек Зизикски вирихдәни ә Гисор әри гувот кура сохдә. Дир нәс кәширә, Алибек әз Гисор, бәкһој шихләри, әз јә тарафикә јә кәлә дәсдәј түркһо, сәр кәләшуш әфисәр Исмаил Әли Әфәнди оморәнүт ә сәр болшевикһој Гүбә, ә залумирәвоз хун тиһи сохдәнүт ә шәһәр вә ә Слобода, вәкүрдәнүт ћүкүмәтә кәнә ә дәс хүшдә. 15 апрел 1918 сал ә Слобода һәмәл оморәни пәћәнүкијә комитет револјутсиони, сәркәләјү Исог Ифрәимов вә секретарју – Рәћил Илјаева. И ихдилотһорә мә әдәм лап кутәћ нүвүсдә. Чәндбо шәһәр вә Слобода әз дәс ә дәс кирошдәни, чәндбо Слобода тараш вә дәрбәдогуни бирәни. Чүнки мәскән чуһурһо – Слобода – дәри ә чухурәки, ә микләј шәһәр вә сүрт. Әз тараф Гисор оморәки дәсдәј Алибек ә сәр болшевикһо, јә болшевикһо әз Гәлә - әз шәһәр - оморәки ә сәр дәсдәј Алибек, Слобода домундәнбу ә һәрәј дү аташ. Дәсдәј Алибек кучлү бирәки әри ә шәһәр варафдә, јә нәбукә вирихдәки әз дәс болшевикһо мијосд кирошдә әз гәриш Слобода, вә бүтүн гәһр-гәзәб хүшдәрә тиһи сохдәнбу ә сәр чуһурһо. Инчо тәћно һә кор дини-мәсәби нәбу. Алибек данүсдәнбу ки, әз чуһурһо һисдутһо красноквардејетсһо ән кәлә кумәк болшевикһојут, ә у хотур дәсдәј Алибек дијәш залуми сохдәнбу, тараши вә гирмиши вәнкәсдәнбу ә Слобода.

Ћәлә ә апрел контрреволјутсионерһо кура сохдәнүт әз һәр чикә гувот хүшдәрә, вәкүрдәнүт Гәләрә, тәрк сохдәнүт ћүкүмәт Советирә, вә ә лап кәлә залумирәвоз тәләф сохдә-

нүт нәки красноквардејетсһорә, һәтто динчә одомиһој Слободарәш. Гирмиши, покром, кирјә, шивән. Мәјитһој икидһојму ләшә-ләш дураз бирүт ә сәр күрпи, ә зирју, ә кучәһо, ә ләһәј гопуһо. Слободарә дорә оморәни ултиматум: зури ә дәс дүт куфдирә болшевикһорә вә тарафдорһој болшевикһорә, нәбукә дәрбәдогун сохдә мијов. Инчо куфдирә кәрәки ки, чүтар ки ә Гәлә букә Комитет милләти түркһо, һәмчин һәчу ә Слободәш бу Комитет милләти чуһурһо. Әз нум ишуш мәһлүми ки, и дү Комитет милләти әри јәки дүшмән бирүт. Оммо әри болшевикһорә вә красноквардејетсһорә гирмиш сохдә уһо ә јәки ћәрмәћ бирүт. Уни ки, Комитет милләти чуһурһо әвәл тәклиф сохдут ә красноквардејетсһо мити бошут куфдирә ә дәсдәј Алибек, бинүт јәрәгһој хүшдәрә ә хори вә һовункорә хуно хүшдәрә ә дәс дүт. Бәгдә дирәнкә ки, красноквардејетсһо тобиһ нәс бирәнүт, Комитет милләти чуһурһо ә дәсди чансузһој хүшдәрәвоз мәһлүм сохдәнүт ә Алибек Зизикски пәћәнү бирә чикәһој ән уһорә. Ини, ә пүшој чүм Бинјәми Пардил фурмундәнүт вәдировундәнүт кукјурә Илјоһурә вә тикә-тикә вәнчирәнүт. Ћәчи күшдәнүт Илјо Данилова вә чәндиһојкәрәш. Дәрбәдогун сохдәнүт хунәј Исог Ифрәимовә вә тәләф сохдәнүт гоһумһојүрә Шәлмүрә вә Ћәим Симандуевә. Контрреволјутсионерһо дарафдәнүт ә хунәј Бинјәми Һәвәдијо, јүрә нәс офдәнүт, күшдәнүт бәбәјүрә, дәдәјүрә вә јаралү сохдәнүт бирорјурә. Ә хунәј Захарјо Пинхасов, јүрә нәс офдәнүт, күшдәнүт кукјурә, духдәрјүрә, хунәјүрә тараш сохдәнүт. Ә Хочмаз бәкһој шихләри вәнчирәнүт Захарјо Бирор Ћанукорә ә у хотур ки, у ә дәс нә дори болшевикһорә. Оммо јә хоһин, һә әз чуһурһо, ә дәс дори уһорә, унчо гирмиш сохдә омори 17 болшевикһо. Ә и зобунә вәхд ә Слободә офдорәни гирмиши, тараши, војзари, амбарә одомиһој Слобода шән-

дәнүт хунәј хүшдәрә, мол-гәрәј хүшдәрә, бирнәбирә, вирихдәнүт әз Гүбә ә рәћ Хочмаз әри ә Боку рафдә. Ә гәриш ән и вирихдәкорһо кифләт имуш дәбу. Оммо ә гәриш вирихдәкорһо нә дәбирүт кифләтһој рабиһо, членһој Комитет милләти чуһурһо, точирһо, чүнки уһо боришмиш бирүт ә контрреволјутсионерһорәвоз, уһорә әз хүшдә вирихдә кәрәк нәбу...

...Ини, рәћ Гүбә-Хочмәз, торикә шәв, ә садһорәвоз мәрдһо, зәнһо, һәилһо, кусбәндә хуно, мәһ зәрә-зәрә, ћәләчикәр, бәлкә әз вишә мәдировт тараш мисохут, духдәрһорә, зәнһорә пуч мисохут, дү јәкирә нә шинохдә, јәкирә вир сохдә-сохдә, ә ноләшивәнәвоз әдәт видовусдә...

И гәһри-гәзәбә бәһәм нүвүсдә минкин офдә нәсданүм. Мә 11-салајүм, ә појмә тирјох әдәм ә пәсәј һәрәбә појәдә видовусдә. Ә нәзники Хочмәз мә, сәхд вомундә, кирисдә-кирисдә, ә торики чум чи нәс дирә, мувәћ гәриш бирә һәчи данүсдәнүм бәбә-дәдәјмә ә пәсә мунди, вокошдәнүм пәсәво, нәс офдәнүм уһорә, видовусдәнүм пүшово, ә һәчирәвоз вир сохдәнүм уһорә. Һәрсә чум, ћәләчикәр, тәћно ә гәриш јә ләшкәр нәшинохојә одомиһо, ә и зулмоти шәв, вој дәдәјә зәрә-зәрә, видовусдә рафдәнүм пүшово. Пүшој сәбәћ, појһо вомундә, чум һәрси ә и хәлгәвоз оморәнүм ә Хочмәз. Инчо ә пүшој вокзол ингәдәр одоми ә хори вомундә нүшдәт, әкәр әз һәсму сәнг тиһи бисдокә ә хори ни вохуру. Ә чәтиниһорәвоз офдәнүм бәбә-дәдәјмәрә. И зулмә нүвүсдә варасдә нибу. Ә Боку рәћә нәдорут имурә, рафдәним ә Дәрбенд.

Оммо ә Дәрбәндиш иму кәмә һәзијәтһо нә кәширим. Шәвһо пәћәнү бирәнбирим әз дәс гулдурһо ә падволһој завод лимонади. Сәбәћими ә хунә вокошдәнки дирәјм ки, хунәһојмурә һәммәрә талаш сохдәт гулдурһо.

Јә чәнд мәһ бәгдә, ә сентјабр, јәкәм сокити бирә бәгдә, амбарә вирихдәкорһо вокошдәки, имуш ә кифләтәвоз вокошдим ә Гүбә, ә Слобода.

Амбарә кифләтһо ә гәриш Слободә овил күрдәт әри һәзизһој хүшдә, әри кукһој хүшдә вә узкә гоһумһојкә. Амбарә зәнһо мундүт шүвәрсүз, һәилһо мундүт јәтим-јәсир. Шәвһо ә һәммә хунәһо офдо кирјә-шивән.

Зиндә мундә гирмизинә квардејетсһо вә партизанһо рафдут һәрки ә јә чикә, әз Слобода бәгәјр, әз тәрси хоһини вә күшдәоморәи. Нәдәниширә ки, уһо һәлә зиндәјүт, оммо нә ә һәрәј мүрдәһо, нә ә һәрәј зиндәһо нисдүт куфдирә, әри уһош бәбәһо-дәдәјһошу, зәнһо-овһәилһошу кирјә сохдәнбирүт...

Һәчи бу Гүбә вә зиндәкуни гүбәиһо тә һүкүмәт Совет әхиртухур гурмиш бирә. Нәвотовусдәнијә догһошу амбар бу.

Мә инчо лап кутәһлә нүвүсдәм әз буһо һол Гүбә. И ихдилот дурази, бәлки вәхд бисдо мүнүвүсүм һәммәрә бәһәм ә фактһорәвоз. Чүтар дәкиш бирикә Гүбә вә зиндәкуни одомиһоју, чү кәлә дәкишукиһо офдорикә ә гәриш ишу мә инчо и караз нәс нүвүсдәнүм. Әнчәг илләрә воисдә күјум ки, әкәр тә револјутсијә ә Слобода јә школәј 3-класси букә, имуһој унчо 5 школәһои – дү 10-сали, јә 7-сали, дүдүикә 4-сали.

Әкәр тә револјутсијә ә Слобода һич јә духдириш, јә фелдшериш нәбукә, имуһој унчо һисди јә болнисә, хунәј зәндәзәнһо, поликлиника, консултасијәј һәили, дү аптек, богчәһој һәили, јәслиһо. Духдирһо вә үзкә корсохһој ән иһо әз чуһурһојут.

2-мүн бәхш

Мәһлүми ки, ә бүтүн һүмүриму, чәнд садсалһои имурә – чуһурһој догирә – нәбири ә зуһун иму нүвүсдә оморә литература. Һәлбәтки, һинәрмәндһо, данүсдәкорһо, талантһо тәк-тукиш букә ә гәришимуш дәбирәт. Әри хүшдә ә сәрләһәи широ хундәкорһош бирәт, килитләмәһо, рүхшәндәиһо, гушмәһо гүчсохдәкорһош бирәт. Оммо у широһо, гушмәһо нүвүсдә нә омори, вир бирәт, ә гәриш хәлг парамәнд нә бирәт. Әнчәг револјүтсијәј сосиалисти минкин дори имурә, һәр тарафи кумәки сохди ә иму әри јаратмиш сохдә, вә ә лап кутәһә вәхд јаратмишиш сохди литературај чуһурирә.

Гисмәтмә һәчи бирики, һәлә 14 сала томом нәбирә, 10 ијун 1920 сал, ә Гүбә, ә мәскән чуһурһо, мә вихдә оморәм секретар, әвәлимүн ә һәммәј Уjезд Гүбә, јачејкај комсомол. Һә әз умуһојјәвозиш овһоләт мәрә гәрдхунд сохди вә мә сәр күрдәм ә кор литературавозиш мүхшүл бирәрә. Һәчи бири ки, мә бирәм делекат ән һәммә сјездһо, конференсијәһо, сессијәһо вә курсһо, кирошдәтһо ә Москов, ә Боку, ә Дәрбәнд, ә Гүбә әз товун литературај чуһури, әз товун парамәнд бирәи културај сосиалисти ә һәрәј зәһмәткәшә чуһурһој доги. Әз у чүклә дәсдәј активһој увәхди иму и сәһәт јә чәндиләһо мундәјм. Ә у хотур јә чәнд һәрмәһһо әз Мәһәчкәлә әз мә тәвәгә сохдәнкә әри нүвүсдә ә мә мәһлүм һисдиһо фактһорә әз товун литературај чуһури, мә әз дүлимә разикәри дорум. Чү инчо мә кутәһлә әз әјоровурдәиһојмә нүвүсдәнүмкә – һәммә субутуни, јәкиш шәклү нисди, әри амбарһо мәрә ә архивмә сурәтһош дәри,

кәрәк һисдиһо документһош дәри. Мәрә воисдә кутәһлә бурбунум чүтар, чү чирә һәрәкәтиһо, кумәкиһо сохдикә партијәј коммунистһо әри јаратмиши литературај чуһури.

...28-үм апрел 1920 сал мә ә Боку бирүм. Мәш ә тојһојмәрәвоз ә гәриш шори сохдәнбуһо чәһмәт дирүм ә вокзол оморәи дәсдәһој XI Гирмизинә Гушунә. Пролетарһој Боку ә рәһбәри болшевикһој Азәрбајчонәвоз әхиртухүр гоһим сохдут һүкүмәт Советирә ә республикај Азәрбајчон. Дәрбәдогун бисдо һүкүмәт мусават, дусдог сохдә оморут хунхурһо, чандармһо, контрреволјутсионерһо. Кәлә тукуһој холинчәи, парчаи әвәл гили бисдорут, бәгдә һәммәј дәвләт ән уһо вәкүрдә омо ә хәјр мохлуг. Одомиһој Гирмизинә Гушун ә кучәһој шәһәр гәлә-гәл ә фәһләһој Бокурәвоз әз дүли әјәки миһрибонә сүһбәт сохдәнбирүт. Ә кучәһо кирошдәнбу митинкһо, ә хәлг варасундә морәнбу и рузһо кирошдәнүтһо дәкишукиһо, кутәһлә варасундә морәнбу, чуникә һүкүмәт Совети, кинүткә болшевикһо вә чуникә мәтләб әнуһо. Митинк бәгдә, ә микләј кучә, артистһо, мәһәнихунһо, мәсгәрәчиһо мибүрмундут данандаи хүшдәрә. Акитбрикадаһо нә вомундә, сәбәһ тә шәв, ә сүгдирәвоз бәһәм марасундут, субут мисохдут, ки имуһој сәһиб һүкүмәт чофокәшһои, зәһмәткәшһои куфдирә.

Дү руз бәгдә ә кучәј Гогол вә күнч Кимназическој (и сәһәт Толстој), ә јә мәтрәбәи хунә (бәгдәһо унчо бисдо клуб татһо) вокурдә омо клуб чофокәшһо-човонһо. Әвәл мә ә сәһмәвоз чурәһәт сохдә дарафдүм ә и клуб, бәгдәһо и клуб чаруcд әри мә ә хунәј дузи, ә нубохундә, бүтүн вәхдмә – әз сәбәһ тә нимәшәв – ә инчо кирошдәнбу. Инчо кирошдәнбуһо ихдилотһо, докладһо, сүһбәтһо, возиһо, мәһәниһој револјутсијәји ә јормә овурдут ихдилотһој кәләтәһорә әз товун кирошдә морә рузһој могбуни, туфинәһләтијә зиндәкуни гәјмиму, дүвојнәјә зулм вә тәнки

чофокәшһојму. Әз пүшој чумһојмә кирошдут, имуһој ә варасирәјә тәһәрәвоз, мә ә 1918-үн сал ә Гүбә, ә рәћ Хочмаз, ә стансијәј Хочмаз вә ә Дәрбәнд дирәмһо гәһри-гәзәбһорә, тәләф бирәи одомиһојмурә, тарашбирәи вә сухундә оморәи хунәһорә, чүтар ә пүшој чүм кәлә мәрд милләтпәрәсһо вәнчирүткә кукјурә - болшевикә. Јәвош-јәвош, мәрә һич хәбәр нәбирә, кујкә чәнд сал кәлә бисдорум, гәриш бирәнүм ә дәсдәј активһој әни клуб. Ә диворһој әни клуб вә ә кучәһој Боку у вәхдһој вокосундә оморәбирүт амбарә плакатһо вә лозункһо. Ә јәки әз и плакатһо вобу сурәт падшоһ, кәшуш вә точир вә ә зирјуш кутәћлә нүвүсдә оморәбу, чүтар уһо ә јәки бирә ә зир зулм дәһишдәбирүткә зәћмәткәшһорә. Ә хумунәј әни плакат, ә тәһәр ә и клуб возирәһојму, ә шинирәһојмә киро, һәлә тәһәр пјесә нүвүсдә чүикә нәданүсдә, мә нүвүсдәнүм ә зуһун дәдәи - ә чуһури әвәли пјесә “Падшоһ, раби вә һ̧ошир”, чүтар уһо чәнд садсалһо, ә јәки бирә, хәлгһорә кәндәткә. Ә и чүклә јүкәвоз, әри мә әз хәзинәһој һ̧үлом зијод һисдиһорәвоз, мә тәһ̧әди рафданүм ә Гүбә.

Ә Гүбә, ә Мәскән чуһурһо, кәлә дәкишукиһо кирошдәбу. Уһорә һәммәрә инчо нүвүсдә мәрә минкин нисди. Ә кәлә кучә, ә гирог кәлә мәјду, сәмәтрәбәи хунәј кәлә һ̧ошир бу. (Бәгдәһо унчо бисдо клуб). Мә ә ћовирһојмә расд оморум, ихдилот сохдум чү корһо ә Боку кировундәјмкә, хундәнүм әришу пјесәјмәрә, куфдирәнүм тәһәр возирәрә вә бәгдә ә мәслићәт Бәбәһ̧әвәдијорәвоз (Авадја Авадјаев) варафдәним ә у хунәј таза клуб, әки кәләј бәхш кушун Парахин. У ә шорирәвоз разикәри дорәни имурә әри ә чикә овурдә војкәјмурә, дорәни ә ихдијор иму 3-имүн мәртәбәј әни хунәрә. Унчо кәлә зал бу. Кумәки сохдәни һәртарафи, һ̧әрәј зала буррани ә пәрдәрәвоз, ә һәчирәвоз јә чәнд руз бәгдә ә Бокурә хуно возирәним әвәли

караз ә мәскән иму и пјесәрә[1]. Ћә у руз иму әки ју варафдәки, Парахин фүрсорәбу когоз ә Боку әри тәшкил сохдә әз иму јачејкај комсомол. 10 ијун 1920 сал, ә дәсди әз Боку оморәбуһо ћәрмәћ Тсерковниковәвоз ә иму тәшкил бисдо әвәлимүн ә һәммәј Гүбә јачејкај Комсомол. Сәрнүш собранија вихдә омо Авадјаев, мәрә вихдүт секретар јачејкај комсомол.

Зури комсомол бисдо кәлә гувот, тәһ̦әрифлүјә дәсдә һәм әри корһој политики, һәмикә әри корһој үшүгмәнди. Комсомол сәр кұрд вәдәшәндә ә зуһун чуһури козит дивори ә хәт Түроирәвоз. Амбартаки хәлгиму у вәхд нә хундә данүсдәнбу, нә нүвүсдә. Јә кәмһо – Түрохунһо, ә нубохундә хундәкорһо – данүсдәнбирүт хәт Түроирә. Зәнһо һич јәкиш нәсданбирүт. Әвәли козит диворирә иму нүвүсдим ә кәлә хәтһорәвоз, ә гомоз-пәтәћәвоз. Әри ән и әвәли козит мә - имуһој секретар јачејкај Комсомол - әз војкәј дүлмә, әз у кофһо вә војкәһо, куфдирәнбирүмһо ә кұрдләмәһо вә митинкһо нүвүсдәнүм әвәли широ “Ковутәр”. Ини у широ, чүтар умуһој нүвүсдә оморикә, һичиш дәкиш нәс сохдәнүм:

---

[1] Әри и сәһ̦әт гимәт норә у әвәли, јәкәм ә овомирәвоз, јәкәм ә кәмданирәвоз нүвүсдә оморә пјесәрә, дирә кәрәкбу, чүтар у вәхд одомиһој мәскәниму сүфдәи каразһо ә кәлә шорирәвоз фәм сохдәнбирүткә и әвәли возирәј ћәвәскорһо. Ћич бирими ә һ̦үлом ки, һәчи падшоһә, точирә вә рабирә мәсгәрә сохут, һ̦әјбһошурә вә һ̦әјбәчәриһошурә һәчи бијобур сохут. Ә зал офдорәнбу кәлә хәндә вә "бәлли" сохдәи, кујкә и корһој раби вә һ̦ошир, ә стсена бурбундә оморәниһо, ә гәриш имуш һәчи бири. Јә чәнд мәһһо и пјесә ә кәлә разикорирәвоз возирә омо. Ћәвәскорһој ән и драмкружок - и әвәли артистһо - әри әни зәћмәт хүшдә әз ћүкүмәт умәћәли пајок гобул сохдәнбирүт.

Әј рачә, гәнәтсүзә, һәзизә ковутәрләјмә!
Чү тәлћ дәнииширә тү ә ћәвәс сифәт чоһилимә,
Чү дәрд-гәм офдори ә и зәћмәтлүјә дүлтү бәкә,
Һәчи сәргуз, фикирлү, поисдәј ә пүшој гәјмһојкә?

Бәкә түрә әзи таза рача һүлом хәбәр нисди,
Ә комики ә һәрәј милләтһо тәфиһәти нисди.
Һәммәшу әјәки, дүл шор, дәс ә дәс дорә поисдәт,
Күһнә, шәфдә фикирһорә әз дүл хүшдә вәдәшәндәт.

Тик ки, нәһләти бириһо ковутәрмә, сәртүрә тик ки!
Һәчи, әз күһнә зәћмәтһо дүлхүрд, сәртүрә гуз мәки.
И чирә ә гәриш әну торикә гәфәсә нүшдәј,
Дәрдлү, гәмлү әз һәр тараф, әхирдә ә хов варафдәј.

Хәбәр бош, хәбәр бош, чәндәклүјә һәзизә ковутәр,
Әз гәриш торикә хов, әз гәд әну тәлћә азар.
Воку у пәрдә кәширә чумһорә, виниш һүломә,
Пәсә мәпој әз јәкиш, сәхд ки гирмизинә һәләмә!

Һәзизә хундәкорһојмә, әри кәмсүкиһој әни широ мәрә гинәмиш мәсохит, сәркуво мәзәнит. Ә фикир вәкирит ки, и широрә нүвүсди 13-сала кук әвәли караз, һәминон 1920 сал, у мәћәл ки, һәлә һич ә зуһун чуһури нүвүсдә широ вәди нәбу. И широ, ә һәммә кәмсүкиһој хүшдәрәвоз, у вәхд кәлә кәрәки бу. Акитаторһојму, чарчиһојму, артистһојму ә ћәвәсәвоз мухундут и широрә әри чәһмәт, иллоһки чоримүн бәндә: “Хәбәр бош, хәбәр бош...”, вә мә данүсдәнүм, чү кәлә хәјр овурдикә әри үшүгмәнди мохлуг.

Бәгдәһо мә мүнүвүсүм амбарә широһо, мәһәниһо, ихдилотһо, пјесәһош, уһо дофус зәрә мијовт ә козитһој

“Зәћмәткәш”, “Коммунист”, “Октјабр”, ә чурналһој уруси, ә кникһој Б.Мјүллер вә гәјриһо, оммо тә имуһоиш әз хәјолмә нивадаров нә әвәли рузһој комсомолимә, нә и әвәли нүвүсдә пјесә вә әвәли нүвүсдә широјмә. Чүнки иһо бирүт әвәли дү бәһәр васалимә, әвәли һинәрә синәмиш сохдәи. Нидам куфдирә, бирикә ә Догисту, ә Крозниј, ә Налчик әз иһо пүшо ә чуһури нүвүсдә оморә широһо вә пјесәһо, оммо ә Азәрбајчон, әри мә оморәниһо, иһо әвәлинүт.

Мә тәк нәбирүм. Сәр күрдүт нүвүсдәрә вә бәгдә хуб парамәнд бисдорут Натан Соломонов, Рәћәмим Рувинов, Рафоил Агарунов, Исһог Ханухов, Зоволун Рабинович вә гәјриһојкә...

Әз драмкручок чоһилә ћәвәскорһо бәшкәј ә јон клуб вокурдә омо драмтеатр әз кәләтәһо. Уһо бирүт: Нәтән Соломонов, Шүмшүн-Гәиш Јакубов, Јәхкү Бираров, Нәтән Шаулов, Лазар Лазарев вә чәндиһојкә. Бәгдә иһо һәрдү јәк бисдорут. Хубә пјесәһој хәндәи нүвүсди Нәтән Соломонов. Ју хүшдәнјуш хуб возирәнбу хәндәијә ролһорә, рол зәнунәрәш. Нәтән бу тар зәрәкор, амбарә һовоһо данүсдәнбу, бәһзи широһорә ә мәһәни чарундәбу. Нумју һә һәчиникәш ә гәриш чәһмәт хонәндә бу, хубә сәс вобу јурә, ләзәтлү мәһәни хундәбу. Дәрдинә ролһорә ә хубә сәсәвоз возирәнбу Рафоил (Бәбәјхунә) Агарунов. Хәндәијә ролһо возирәнбу Һәвәдијо Авадјәјев: ју нүшдә-вәхүшдәи, кофсохдәи һә хәндәи бу. Рол рабирә амбар хуб возирәнбу Зоволун Рабинович. У хүшдәнју бу әз хунәдуни рабиһои, данүсдәнбу һәммә фәндһәмәл рабиһорә. Јурәш хубә сәс вобу. Ә ләзәтәвоз имбурбунд бијобури рабиһорә, ә хубә сәсәвоз чарундә ә һовој мәһәни мухунд амбарә широһо, иллоһки широһојмәрә. Дијәш хубтә рол рабирә мивози Раби Симанду. У мәћәл у бу чоһилә раби, дәс вәкүрд әз

рабијәти, омо дарафд ә милиси, вә бәгдә бисдо лап хубә артист ән театриму. Довһо бәгдә морәки у бири кәлә раби нумаз чуһури ә Боку. Јә чәнд хубә кәрәкијә пјесәһо әз түрки ә чуһури чарунди Исроил Давидов.

Бәхшләмиш сохутку ә мә нум кирә ә инчо мә ә јор нәс овурдәнүм. Һәммәј ән уһо кәлә-амбар лоһигүт ә тәһәрифи, мә гәрдхундүм ә пүшој ән уһо. Ә инчо минкин нисдикә, ә јә вәхдикә мүнүвүсүм.

Амбар пјесәһо нүвүсдә омори вә возирә омори. Мәш нүвүсдәм пјесәһо: "Рут, Јүсүф вә Зулејха", "Әһәшвуруш", "Мүһбәт", "Залумә ләлә вә дәдәј", "Һәрүс чуһур" вә "Һәрсһој шори". Һәммәј ән уһо у вәхд кәрәки бу, хәјр хүшдәрә овурдәт, оммо амбарә һүмүр нә кәширәт, чүнки нүвүсдә морәнбүрүт тәһәди, ә мәтләб у рузһо киро. Әз һәммәј нүвүсдәмһо пјесһо мә и сәһәт лоһиглү һисоб сохдәнүм әнчәг јәкирә - "Тәхсир кини" ("Һәрсһој шори"). У чәнд салһо возирә омори ә Гүбә, Боку, Дәрбәнд.

Широһо, мәһәниһо - амбар нүвүсдә морәт вә амбар хәјриш овурдәт әри мохлуг иму. Һәјфи ки нә мунди у козитһој дивори, вәдироморәтбуһо ә әвәл салһо. Хәјли широһојмә вә ән уһоникәј һә һәчү батмиш бири, әз јормә вадарафди. Ә у салһо дүбо ә Гүбә омори вәдилүјә зуһуншуназ әз Ленинкрад профессор Б. Миллер, комики ә дү кник хүшдә әдәј нүвүсдә тәһәрифһорә ә Гүбә һәмәл морәтһо шоһирһорә, нүвүсдәкорһорә, комиһоки әдәт сәхд һәрәкәт сохдә әри хуб парамәнд сохдә зуһун дәдәј хүшдәрә. Ә кник хүшдә "Таты, их расселение и говоры" (1929 сал) у нүвүсди: "Ә Гүбә ә клуб чуһурһо мә шинох бисдорум ә чоһилә писател Јәһәгү Агарунов, нүвүсдиһо пјесә "Тәхсир кини", широһо "Јәтим әз һол хүшдә" вә "Духдәр доги". Нүвүсдәни әз товун Исроил Довидов, Зоволун Рабинович. Һәмчин һә и широјмәрә "Јәтим әз һол хүшдә" ә чуһури вә ә

уруси нүвүсдәни ә дүјимүн кник хүшдә "О кубинском говоре татского наречия", вәдироморәбуһо ә 1924 сал.

Мәрә воисдә кујум ки, ә и салһо дәсдәј шоһирһо вә писателһо һәчү гоим бисдо ки, ә мај 1928 сал ә Гүбә ә јон Ассотсиасијәј писателһој пролетари уjезд Гүбә ђәмәл омо сексијә чуһурһој доги әз и ђәрмәђһо: Соломонов Нәтән, Авадјәјев Ђәвәдијо, Исһог Ђәнүхов, Рафоил Агарунов, Зоволун Рабинович вә мә. Мә вә Ђәвәдијә вихдә оморим член ән правленија.

Президиум райсовета Красной Слободы, 1926 год. Стоят (слева направо): Азарья Гильядов, Рафаил (Бабайхуна) Агарунов, Натан Абрамов, Бенил Бенилов; Сидят: Пардил Пардилов, Яков Агарунов, Борис Зарбаилов, Антон Соломонов, Лазарь Лазарев.

На фото справа: Яков Агарунов и Аводья Аводьяев, 1928 год.

...Әхир мәһ мај 1925 сали. Мә ә Боку ә Рабфак хундәнүм. Ә инчо әз зуһун түрки ә зуһун чуһури чарундәм пјесәј "Аршин мал аланә", фүрсорәм ә Гүбә әри возирә ә клуб. Имуһој јә мәтләбикәш мунди ә чикә овурдәни.

80% мәрдһо вә 100% зәнһо ә мәскән чуһурһо нә хундә, нә нүвүсдә данүсдәнбирүт. Ђәилһо сәр күрдүт ә школә хундәрә. Духдәрһорә сәђибһошу нәс һишдәнбирүт хундә, әз 11-12 салаи нумкир сохдә ә шүвәр дорәнбирүт. Һә әз әвәли рузһо сәр күрдим нәданирә тәрк сохдә. Вокурдә оморут школәһој шәви әри кәләтәһо. Нубо дорә оморәнбу ә уруси. Оммо әз косиби, әз видов-видови әри јә лугәј нун, амбарһорә минкин нәбу әри ә нубо оморә. Бәђзиһојкә - мәрдһош, зәнһош - нәс оморәнбирүт, мукуфдирүт: "Ишму әдәјт имурә хочпәрәс сохдә". Ә куфдирәј партијәрәвоз иму мијосдим ә зуһун дәдәи кировундә нуборә. Оммо у вәхди

һәлә нәбу имурә нә нубодорәкорһо, нә кәрәкијә хәт вә әләфбиһо. Ә күһнә хәт Түроирәвоз чәтини зури тәрк сохдә нәданирә, чүнки нисди урә сәслүјә ђәрфһо, ә Түро вәриһо гомоз-пәтәђһо амбар чәтин сохди кор нубохундәирә. Кутәђи коф: чәтиниһо амбар вә амбар бу.

Һә ә и вәхдһо – ә 1923 сал – ә Азәрбајчон сәр күрдә омо кәлә кор әри дәкиш сохдә хәт ђәрәбирә әри түркһо ә таза хәт ә ухшәш латини. Хүшдәни ђәрмәђ Ленин и корә бәкән сохди вә

куфдири: “И һисди кәлә револјутсијә ә Мизрәħ”. Әз расдәкиш и таза хәт амбар һәсонт сохдәнибу кор тәрксохдәи нәданирә. Ћәчи бирә һисди, мәш сәр күрдүм, ә фикир вәкүрдә зуһун имурә, ләħчәјүрә, тәһәр кофсохдәимурә, дүзәлтмиш сохдә и чүрә әләфби чуһури - таза хәт ә ухшәш латини. Актив и таза хәтә фәм сохдәни, јәкәм дәкишиһо вәнкәсдәни, бәгдә сәр күрдәним әри синәмиши нубо дорә ә школәһој шәви ә и таза хәт. У сәһәт субут бисдо тәфиһәти, һәсонти әни кор. Нәданирә имбу зутә вә хубтә тәрк сохдә ә таза хәтәвоз - и јәкдүлијә субути бу. Оммо чәтини, разинәбирәкорһо, нәхосдәкорһој таза хәт амбар бирүт, кучлү бирүт. Әз расдәкиш, чәнд садсалһои хәт Түрои, хәт Худо, хәт дини әри чуһурһојму хәт хосини. Имуһој һәбирдән вәкирим ирә дәкиш сохим? И чү кәлә һовунә кори! Рабиһо, Түрохунһо, милләтпәрәсһо, торикһо вә амбарә-амбарә үзкә одомиһојкәш ә имурәвоз һич рази нәбирүт. Әз јә тарафикә таза хәт ниданү бирә һә әри јә Мәскәнләј Гүбә, и бијо бу әри һәммәј чуһурһој доги. Ә у хотур, әри и мәсәләһорә ħәл сохдә, мәрә воисдәнбу бурам әки ħәрмәħ Сәмәд-ого Агамали Огли, чүнки у вәхди у бу һәм председател президиум АзТсИК (исәһәти Верховниј Совет), һәмикә сәрнүш-кәләј һәммәсојузијә Комитет таза әләфби түрки. Мә дарафдүм әки ју хүшдәрә кәширә-кәширә, оммо ју мәрә гобул сохд ә фирәһәдүлирәвоз, шиновусд мәрә хуб, бәһәм вә ә шорирәвоз симондув сохд и војкәјмурә. Агамали Огли муку: “Мә әдәм әз нуминәј Комитет ихдијор дорә ишмурә әри и корә кировундә. Әнчәг ħитијот бошит, хуб ә хәлг варасунит и војкәрә, хәјрјурә, кәрәкијурә. Нүвүсит әри активһој үзкә шәһәрһојкәш. Чү кумәки кәрәк бисдокә, мә мисохум”. Мә ә кәлә шорирәвоз, согбоши куфдирә, вәхүшдүм әри рафдә, оммо у мәрә појунд, пүрси чүтар хундәнүмкә вә

коми нуборә хуб данүсдәнүмкә. Мә чоһоб дорум, ки “математикарә”. У усәһәт ә сәр ләһә әз хүшдә күнчунд јә һисоб әри мәрә синәмиш сохдә, мә урә зури вә дуз һисоб сохдум. Әз мә “бәрәкәллоһ” куфдирә, тапшүрмиш сохд мәрә 25 монәт дүт. И гәдәр јә мәһинә стипендијәјмә бу, әри мә амбар кәрәк бисдо.

Әз имбурузәвоз војкәјму әз товун таза хәт бисдо војкәј һүкүмәти. Ә јон һәммәсојузијә Комитет таза әләфби түрки һәмәл омо “Сектсијәј тати”, мәрәш тәслих сохдут член әни сектсијә. Ә һәчирәвоз кор таза әләфби чуһури сәр күрд фирәһ бирәрә...

22 сентјабр 1927 сал ә шәһәр Москов вокурдә омо "Һәммәсојузијә сјезд әз товун корһој култураи ә һәрәј чуһурһој доги, зиһисдәнүтһо ә СССР". Ә и сјезд оморәбирүт делекатһо: мә вә Нәтән Соломонов – әз республикај Азәрбајчон; Шүшәнә Пинхасова – әз Дәрбәнд; Измајлов – әз Моздок; Ливиев – әз Налчик; Түрүнч Калилова – әз Бујнакск; Анисимова – әз Кизлјар; Разивелскиј – әз Бујнакск; Аронов Илја, Сион Иосифов, Исај Бенјаминов – әз бјуро “Зәһмәткәш” вә јә чәндиһојкә, нумһој комиһоки ә фикирмә нә мунди. Әз уһо гәјр ә и сјезд дәбирүт 10-15 одоми, ә Москов корсохдәнбирүтһо вә хундәнбирүтһо: Анисимов Нофтоли, Агарунов Соломон, Кукулиев, Ташајев, Јакубов Зоволун, Јевдаева Морото вә гәјриһојкә. Рәһбәрһој әни сјезд бирүт Диманштејн – сәркәләј сектор кәмәмилләтһо ТсК ВКП(б) вә Кулбишеров – әз Совет Милләтһо.

Ә и сјезд әвәл коф дорут әз республикаһо оморәкорһорә. Әвәли коф әз Азәрбајчон дорут мәрә. Әз товун политикәј партијәј Коммунистһо вә һүкүмәт Совет доклад сохд Диманштејн, әз товун чү корһо кировундә

Участники «Первого Всесоюзного совещания по вопросам культурного строительства среди горских евреев, проживающих в СССР» (Москва, сентябрь 1927 г.). Стоят (слева направо): 1) Аронов, 2) -?; 3) Яков Агарунов; 4) Беньяминова; 5) Пинхасова; 6) Измайлов; 7) Ливиев. Сидят: 1) Иосифов; 2) Галилова; 3) Саввов; 4) Анисимова; 5) Исай Беньяминов; 6) Радзивельский. Нижний ряд: 1) Антон (Натан) Соломонов; 2) Ташаев; 3) Заволун Якубов.

воисдәникә ә һәрәј чофокәшә чуһурһој доги – Күлбишеров вә Саввов. Сјездә гили сохд ә әхири ҝоф хүшдәрәвоз Надечда Крупскаја. У ә кәлә шорирәвоз тәһәриф до "комсомолһој татирә, һәчи ә кәлә ћәвәсәвоз пүшово бәрдәнүтһо културај сосиалистирә ә һәрәј кәмә хәлг хүшдә" (ҝозитһо "Правда" №221, "Известија" №218). Сјезд фүрсо когоз шолуми вә миһрибони әри ТсК ВКП(б), әри "Правда", әри ТсИК СССР, әри Наркомпрос.

И әвәли кәлә мәһәнолүјә сјезд бу ә һәммәј зиндәкуниму вә бәһәрһој әнуш кәлә хәјр овурди әриму, әри кор литератураj чуһури вә ћәзүр сохдәи кәлә данандәһо. Мә ә докладмә куфдурүм, чү корһо кирощдикә ә гәриш әни 7 сал ә Азәрбајчон ә һәрәј чуһурһој доги вә сәхд поисдүм әз товун таза әләфби чуһури ә ухшәш латини, комики амбар һәсонт мисоху нубохундәирә вә зури пүшово имбәрү кор үшүгмәндирә. Јә чәнд делекатһо, иллоһки Нофтоли Анисимов, рази нәбисдорут ә фикирмәрәвоз. Ә у хотур сјезд гәрор вәдәшәнд ки, һәлә муну куфдирә күһнә хәт Түрои, јәкәм дүзәлтмиш сохдә тәһәр нүвүсдәијурә. Сјезд гәрор вәдәшәнд: школәһој чуһурһој доги кирорут ә зуһун дәдәи – ә зуһун чуһури; әри косибһо вокурдә бијов ә школәһо – интернат, әри зәнһо – курсһој сәниһәти; әри һәсүл овурдә зуһун литератураj чуһури ә фикир вәкүрдә бијов ләћчәј кофсохдәи микләи пәләсә – ләһчәј дәрбәнди (ә ухшәш Гүбәи). Јәки әз лап гимәтлүјә нәтичәһој әни сјезд у бисдо ки, Наркомпрос һәр сал чиро сохдәнбу јә чәнд чикәһо (брон) ә Рабфакһо, техникумһо вә ВУЗһој Москов вә үзкә кәлә шәһәрһојкә әри човонһој чуһурһој доги ә стипендијәровоз вә үзкә күзәштһојкәрәвоз. Әз 1928 саләвоз, мәсәлән, иму әз Гүбә һәр сал ә и бронһорәвоз фүрсорәнбирим 10-15 одоми. Бирәнбу һәчү ки, микләјә школәрә варасдәкор нәс бирәнбу имурә, фүрсорәнбирим кәмданһорә, уһорәш пәсово нәс вокордундәнбирүт. Уһорә хундәнбирүт ә курсһојћәзүри, бәгдә кировундәнбирүт ә ВУЗ. Ә и чиро ћәрәкәтиһорәвоз, әвәли караз ә торих чуһури, ә 1935 салһо ћәзүр бисдорут әвәли күк амбар данүсдәкорһо – интелликентсијәһо. Чәнд садсалһо хәлгиму бу торик. Ә гәриш 10-15 сал ћүкүмәт Совети тәрк сохд и торикирә-зулмотирә.

...Ә мај 1928 сал ә Дәрбәнд сәр күрдәни вәдироморә

ћофдоијә козит “Зәћмәткәш” ә зуһун чуһури ә күһнә хәт Түроирәвоз. И бу кәлә бәсгуни револјутсијәј сотсиалисти, бәсгуни политикәј милләти партијәј болшевикһо. И бу әвәли дофус зәрә оморә козит ә зуһун дәдәиму ә һәммәј торих зиндәкуниму. Мә у мәћәли кор сохдәнбирүм ә Гүбә пропакандист Окручком партијај коммунисти. Әвәли нумир козит “Зәћмәткәш” ә мә расирәмунд, мә ә кәлә шорирәвоз, кәрмә-кәрм нүвүсдәнүм фүрсорәнүм имборәкбуимәрә: “Нушунәј хуби. Әвәли парустәк” (№4). Согбоши куфдирә әз ћовирһо, ки ћәрәкәт сохдикә әри и козитә вәдәшәндә, мә ә и статјә нүвүсдәнүм фикирмәрә, чүикә мәтләбһој әни козит: и козит мијо бу “кузки әри торикә мохлуг чуһурһој доги...", “ә торикә кучәһој әвәли лампәј товуши норә...", "шолум фүрсорә вә шолум гобул сохдә әз һәр чикә, әчә зиһисдәнүткә чуһурһој доги”; и козит мијо бу һә әри Дәрбәнд нәһ, әри һәммәј мәскәнһој чуһурһој доги СССР, ћәрәкәт соху әри јаратмиш јә зуһун литератури, јовош-јовош әз һәрә вәкүрдә дәриһо тәфиһәтиһорә ә һәрәј лугот дәрбәнди вә гүбәи, мијо сәхдә чәнк бәрү һәм ә милләтпәрәсһорәвоз, сионистһорәвоз, һәмикә ә чуһурнәхоһирәвоз. Јә чәнд руз кирошд, мә гобул сохдәнүм когоз әз Мәћәчгәлә әз вәкирлујә корсох Догисту – әз Иһиил Мататов. Когоз нүвүсдә оморәбу ә күһнә хәт Түрои, рач, ә гомоз-пәтәћәвоз. Ә и когоз вобу ки, Иһиил и статјәјмәрә сәхд бәкән сохди, урә “амбар ћәз омори”, ә һәммә ә унчо нүвүсдә мәтләбһорәвоз ју разини. Мататов тәвәгә сохдәни, мә ә и козит һәмишә нүвүсүм вә үзкә активһојкәрәш кура сохум ә ојләнмәј козит. Әзи когоз бәгдә 7-8 сал иму әри јәки когозһој нүвүсдәјм вә ә јәкдүлирәвоз кор сохдәјм ә хәјр литературај чуһури. Мә кәрәк ћисоб сохдәнүм әри јәкәмиш букә бәһәм нүвүсдә әз товун әни когозһо вә козит “Зәћмәткәш”.

Ә козит “Зәһмәткәш” амбарә широһојмә вә дәсхәтһојмә (статјәһо) дофус зәрә омори. Инүт уһо: широһо – “Духдәр доги” (№10), “Мәскән чуһурһо ә Гүбә” (№15), “Јәтимһо” (№20), “Гирмизинә Октјабр” (№21), “Јәдикори Ленин” (№6-(35)) вә гәјриһо; статјәһо: “Коминүт сәбәбһо” - әз товун таза әләфби (№12 вә13), “Шәфдә фикирһорә – дуз, пәһәникиһорә очуг сохдә кәрәки” – әз товун милләтпәрәсиһој сионистһо (№15), “Нүвүсдәкорһојму вә ленинизм-болшевизм” (№19), “Коми лоһигини?” – әз товун хәт вә зуһун литератури (№21), “Вихдәи Советһо вә вихдәкорһоју” (№28), “Күһнә һәдәтһо пәс шәндәт вә пәс шәндәнүт зәнһо вә духдәрһојмурә” (№3 (32)), “Револјутсијәј култури вә чофокәшһој чуһурһој доги” (№9 (38)), “Тәмизи партија” (№21 (50)), “Чү сохдә кәрәки” – әз товун јә сал томом бирәи “Зәһмәткәш” (№26 (55)), ”Вомухдәкорһојму” – әз товун курс-конференсијә (№35 (64)) вә гәјриһо.

Литературај чуһури - и кәлә војкәјмуни, әри әниш кәрәки имурә таза хәт. Ә козит “Зәһмәткәш” №9 дофус зәрә оморәни чүклә хәбәр әз Гүбә: “Ә Гүбә ә јон Рајсовет ә рәһбәри Јәһәгүв Агаруновәвоз һәмәл омори комиссијә әз товун таза хәт вә дуз хәтә нүвүсдәи...”. Ә һәчирәвоз актив Гүбә тәслих сохди таза хәтә ә ухшәш латини. Имуһој данүсдә кәрәки фикир активһој Бокурә, Догистүрә, Крознирә вә Налчикә. Ә статјәјмә “Коминүт сәбәбһо” (№12 вә №13), субут сохдә хәјр таза хәтә вә чәтиниһој сәмәтрәбәи хәт Түроирә, руј бирәнүм рујә активһој әни үлкәһо кујут куфдирә фикир хүшдәрә әзи товун. Әвәли мәрә чоһоб дорәни Иһиил Мататов. У нүвүсдәни разикәри хүшдәрә вә хосдәни әз мә таза хәтә. Мә, һәлбәтки, зури фүрсорәнүм. Шоримәрә гәдәр нәбу и когозикәрә гобул сохдәки. Мататов имуһој когозә әри мә нүвүсдәбу ә таза хәт.

И бу нушунәј кәлә разикәрију. Ә әхир ән и когоз хүшдә ћ. Мататов һорәј зәрәни мәрә ә Дәрбәнд әри кор сохдә ә козит “Зәћмәткәш” “әри мәтләб таза хәтирә кировундә, әри чарундә козита ә јәрәг литератури әри һәммәј татһо.”

Когоз разикәри гобул сохдәнүм ә сентјабр әз Боку әз вәдилүјә корсох увәхди ән Боку ћәрмәћ Исак Мишијев әз нуминәј активһој Боку. Когоз разикәри оморәни әри мә әз Варташен, әз Крозниј әз ћәрмәћ Закој Худојнатов. Ә һәчирәвоз лап кәлә мәскәнһој чуһурһој доги ә дәсди һинәрмәндә активһој хүшдәрәвоз гобул сохдәнүт таза хәт чуһурирә, һисдиһо ә ухшәш латини. И разикәриһорә дәсдовуч күрдә мә ә мәһ март 1929 сал фүрсорәнүм когозмәрә ә сәр Агамали Огли ә Боку вә ә Москов ә Совет Милләти ә сәр Кулбишеров, ки активһој һәммәј мәскәнһо бәкән сохдәт таза хәтә, имуһој кәрәки һәммәсојузијә сјезд активһо әри тәклиф сохдә и таза хәтә (копијә когоз һәјсәһәтиш ә мәни).

25 апрел 1929 сал ә Боку һорәј зәрә оморәни һәммәсојузијә конференсијә әз товун таза хәт чуһури. Ә инчо кура бирәбирүт әз 50 одоми зәвәртә, ћүрмәтлүјә вәкилһој ән һәммә рајонһо, әчә зиһисдәнүткә чуһурһој доги, һәлбәтки, әз һәммә амбар бу әз Боку. Профессорһо-зуһуншуназһо Чобанзаде, Зифелдт, Миллер, Шор вә чәндиһојкәш оморәбирүт ә кумәкиму. Рәћбәр конференсијә вә сәрнүшју бу ћ. Агамали Огли. Нумһој делекатһо һәммә ә фикирмә нә мунди. Мәрә һисди сурәт делекатһо. Әз Гүбә - мә, Довидов, Соломонов, Авадјаев, Шалмијев, Лазарев, Пардилов, Р.Агарунов, әз Догисту - Бинајев Һәсоил, Јуно Семенов, Калилов, Калилова, әз Крозниј - Закој Худојнатов, әз Моздок - Шаулов, әз Москов - Нофтоли Анисимов вә гәјриһо. Дү битәвә руз конференсијә һәр тарафи фәм сохд таза хәт чуһурирә (ә

Участники Второго Всесоюзного Съезда культработников
горских евреев по вопросу нового татского алфавита
(Баку, 25 апреля 1929 года)

Центральный ряд (сидят на стульях) (слева направо): 1) Нафтоли Александрович Анисимов (Москва); 2) проф. Артур Рудольфович Зифельдт (Баку); 3) Проф. Бекир Ваапович Чобанзаде (Баку); 4) Председатель ЦИК Азербайджана, председатель ВЦК НТА Самед-ага Агамали-оглы (Баку); 5) Проф. Розалия Осиповна Шор (Москва); 6) Проф. Борис Всеволодович Миллер (Ленинград); 7) Дарвин Галилов (Дагестан); 8) Лазарь Лазарев (Куба).

Стоят над ними: 9) Шальмиев Зарбоил (Куба); 10) Рахамим Рувинов (Варташен); 11) Агарунов Шугми (Куба); 12) Асоил Бинаев (Дагестан); 13) Мишиев Исак (Баку); 14) Юнун Нисанов; 15) Исроил Давыдов (Баку); 16) Борис Илизиров (Баку); 17) Юно Семенов (Дагестан); 18) Пардил Пардилов (Куба); 19) Рафоил Агарунов (Куба); Стоят ниже: 20) Турундж Галилова (Буйнакск); 21) Анисимова (Кизляр).

Сидят на полу: 22) ?; 23) Закой Худойнатов (г. Грозный); 24) Авадья Авадьяев (Куба); 25) Яков Агарунов – автор проекта алфавита (Куба); 26) Абрамов Натан (Куба); 27) Шаулов Д. (Грозный); 28) Рувинов С. (Баку); 29) Якубов Зоволун (Куба); 30) Азарья Гилядов (Куба); 31) Яков Бираров (Баку); 32) Мишиев (Баку); 33) Антон Соломонов (Куба); 34) Давыдов (Баку); 35) Давыдова (Баку).

ухшәш латини), һәммә коф сохдәкорһо дорут разикәри хүшдәрә. Әнчәг Нофтоли Анисимов, кәнә инчош, тәһәриф до хәт Түроирә, ә таза хәтәвоз рази нә бисдо. Профессор Чобанзаде – зуһуншуназ - бәһс поисд ә Анисимовәвоз вә ә гонун зуһуншуназирәвоз субут сохд Анисимов дуз нисд куфдирә. Һ. Агамали Огли һәјб до Анисимовә, ки у инчо воисдә фикир рабиһорә кировуну. (Мә инчо локолү нәс сохдәнүм Анисимовә, у бәгдәһо амбарә кумәки сохди ә кор литературај чуһури. Мә гәрдхундум әри нүвүсдә дузирә, чүтар бирикә у вәхд). Ә кәлә чәкә-чәкәвоз таза хәт чуһури гобул бирәни. Иш бу кәлә бәсгуни револјутсијәј култури ә һәрәј чуһурһој доги ("Бакинскиј Рабочиј" №98, 30 апрел 1929 сал). Конференсијә гәрор но ки, әзимбәгдәјкә школәһо ә таза хәт кирору, ә Дәрбәнд вәдироморәниһо козит "Зәһмәткәш" јовош-јовош кирору ә таза хәт. Әри корһој зуһун литератури чуһурһо тәшкил бисдо сессијә.

Иһиил Мататов ә конференсијә нә оморәбу, оморәбу һовир Бинајев Һәсоил (редактор козит "Зәһмәткәш"). У овурдәбу ә хүшдәрәвоз когоз Догобком партија (когоз №2220 әз 23 апрел 1929 сал) ә сәр ТсК партија Азәрбајчон мәрә фүрсүт куфдирә әри кор сохдә ә козит "Зәһмәткәш" чоһоблүјә хәтот.

Имуһојки таза хәт тәслих бисдо, кор литературај чуһури ә сәр гоһимә бинәбору норә омо, бурчмәни әри ә дәс вәкүрдә и корә, парамәнд сохдә кор литературај чуһурирә. Мә дорум разикәримәрә. Мә әз кор азад бисдорум вә 10 ијун 1929 сал рафдүм ә Дәрбәнд әри кор сохдә ә козит "Зәһмәткәш".

Әз Дәрбәнд, һәлә ә редаксијә корә сәр нә күрдә, мә ә Бинајевәвоз рафдәним ә Мәһәчгәлә әки Иһиил Мататов ә кабинетју. У вәхд у кор сохдәнбу секретар ДогТсИК. Мататов вәхүшд, дәсмәрә күрд, хошомори сохд мәрә, вә ә

тигәтәвоз дәниширә, кufди: “Әз когозhојтү, әз ә козит нүвүсдәhо, мә әри мә hич нәнорәмбирүм ки, тү hәчи лап чоhили куфдирә.” Мәш хәндәкүли чоhоб дорум: “Чү сохум, гисмәти, јә чәнд рузләи мә 22-сала томом бирәм.” Бәлки дү сәђәт ә јәки ширин ихдилот сохдим, јәкәм әз кирошдәhо, дијәш амбартә чүтар бијо кирорукә кор козит “Зәhмәткәш”. Мә куфдүрүм план мәрә, јуш ә мәрәвоз рази бисдо. Шәhәнкум мә вә Ђәсоил рафдим ә хунәј Иhиил, ә јә чүклә витоглә имурә ә дүшпәрә гиног сохд, инчош мундәи ихдилотhорә сохдим. “Мәш, Ђәсоилиш hәчи мисохим ки, кор тү ә редаксијә хуб ә плантү киро кирору” – ә и кофhој Иhииләвоз варасдим сүђбәтә, вокошдим ә Дәрбәнд.

Ә редаксијәј “Зәhмәткәш” әз Бинајев сәвои кор сохдәнбу Мәрдәхәј Ханукајев, ә типокрафија - Лазар Семенов. Мәрә минкин нисди ә и кутәhә ихдилот бәhәм нүвүсдә hәммәрә – чү корhо кировундикә ә 1929 сал редаксијә. Урә имбу данүсдә әз хүшдәни козитhо. Әнчәг јәкәмләhорәш букә ә јор овурдә кәрәки.

Козит “Зәhмәткәш” амбарә hинәрлүјә корhо сохд. Сәр күрдим ә чоримүн руј козит дофус зәрә таза әләфбирә, ухшәшијурә ә күhнә әләфбирәвоз, варасундә ә хәлг ђәсонтијурә, бәгдә јовош-јовош нүвүсдә чүклә дәсхәтләhо ә и таза хәт. Амбар бисдо активhој редаксијә ә hәр рајон, әчәки зиhисдәнбирүт чуhурhој доги. Иму hәрәкәт сохдәнбирим ки, козит ә вәхдју ә hәрчикә расу, амбар бисдо чәркәј гобул сохдәкорhоју вә ә козит нүвүсдәкорhо. Дәсхәтhо унгәдәр оморәнбу ки, иму миданүсдим ә hофдәи дү нумириш вәдәшәндә, оммо вәс нәс сохдәнбу нә когоз, нә гувот типокрафи. Редаксијәрә бу амбарә војкәhо, уhорәш мибисдо кировундә әнчәг ә дәсди обком партијәрәвоз, чүнки окручком Дәрбәндә нә ихдијор бу, нә hәвәс бу әри ә и чирә корhо гәриш бирә. Ђәр чүтариш

Rədaksija razi soxdə talabhoj ambarə zəhmət-kəşhorə, komihoki hələmiş bəhəm səlt tərg nə soxdət savodsyzi xyşdərə ə taza xət latinirəvoz, dorəni ə jə cənd numerno i ə dərə vəriho ələfbirə.

Taza ələfʙi fati

A a אַ	B b בּ	C c ג׳	Ç ç ז׳	D d ד	E e אי׳
Ə ə א	F f פ	G g ג	Q q ק	H h ה	I i אִ
J j י	K k כּ	L l ל	M m מ	N n נ	O o אָ
P p פּ	R r ר	S s ס	Ş ş ש	T t ת	U u אוּ
V v ב	X x כ	Y y או	Z z ז	Ħ ħ ח	Ḩ ḩ ע

Сопостовление алфавитов из газет “Захматкеш” и “Коммунист”

бисдо ә гувоти редаксијәрәвоз вә активһорәвоз ә Дәрбәнд әз 20 авкуст тә 5 сентјабр 1929 сал кировундә омо курс-конференсијәј вомухдәкорһој (учителһој) школәһој чуһури. Имурә воисдәнбу һәм даним чүтарикә овћоләт вә чүтар кирошдәкә ә зиндәкуни кәрорһо конференсијәј Боку әз товун кировундәји школәһорә ә зуһун чуһури, чүтар ћәзүр бирәткә әри таза сал хундәирә кировундә, һәмикә коф

сохим әз бәһзи кәрәкијә мәсәләһој литератураи: тәһәр хәт нүвүсдәи, луготһо, ләћчәһо вә гәјри.

Ә курс-конференсијә оморәбирүт ә нәзники 25 одоми: Рувинов Рәћәмим – әз Варташен, Јусуфов Бинјәми – әз Мүчү, әз Гүбә – Шалмијев Зарбоил, Мәрдәхәјев Мәрдәхәј, Агарунов Шүһми, Рабинович Бинјәми, әз Крозниј – Закој Худојнатов, әз Дәрбәнд – Шүшәнә Пинхасова вә уһоникә, нумһој комиһоки ә јормә нә мунди, сурәт һисди мәрә. 15 руз ә и курс кирошд нубоһо әри нубодорәкорһо. Амбарә хәјрлүјә кор кировунд и курс. Әз јә тарафикә мәһлүм бисдо ки, ә чикәһо әри әз таза сал школәһо ә зуһун дәдәи кировундә нисди кәрәк һисдиһо учебникһо, һич ә таза хәт әләфбиш нисди, нә имидиш нисди. Бәлки и корә вәкүрү ә сәр хүшдә редаксијәј “Зәћмәткәш”? Әз у сәвои, сүһбәтһојму вә бәћсһојму әз товун луготһо (терминһо), иллоһки, нушу до ки, мәсәлән ћовир З. Худојнатов имуһоиш воисдә кировуну дуз нисдиһо фикир хүшдәрә. Чәндгәдәр вәхди иму әдәјм ә урәвоз бәћс бәрдә. Зуһун чуһуриму, бинәју, һәсүлју фарсини, оммо ә и зуһун ә и чәнд садсалһои гәриш бири кофһо әз һиврит, әз түрки, әз уруси. Амбарә кофһо һич вәдиш нәсбирә әз коми зуһун дироморикә ә зуһун иму, чүнки сәхд чарусди ә тәһәр коф сохдәјиму. Закој куфдирәнбу ки, у чирә кофһорә вәдәшәним әз зуһун иму, ә чикәју әз зуһуниму таза коф гүч сохим. Закој куфдирәнбу, мәсәлән, коф “симовор”, иму ов душиндәнимһо әри чој хурдә, һәмәл омори әз коф уруси “самовар”, ә у хотур коф “симоворә” әз зуһун иму вәдәшәним, ә чикәј әну кујим “хүшдәндүш”, һәмчин һәчү кофһој “паровоз”, “пароход”. У куфдирәнбу ки, гүч сохим ә зуһун иму кофһо ә чикәј куфдирәним “совет”, “коммунист” вә гәјриһо. И бәћсиму инчош кәнә кирошд. Зуһунимурә парамәнд сохдә кәрәки әри дијәш таза кофһо, әнчәг хәрчбирәниһо, ә ләһәј хәлг

дәриһо, зијод сохдә. Оммо әз хүшдә кунчундә нәмәһлүмијә кофһо, дијәш чәтин сохдә зуһунә кәрәк нисди. Әзини чәнкһо бәрдәмбирим иму увәхди ә Закојәвоз вә уһоникәрәвоз әз товун зуһун, лугот, ләһчә вә гәјри. Әри и бәһсә дуз варасдә, кор терминирә вә луготирә ә парјадкә вәнкәсдә, кәрәки пинәчини нәһ, сектор зуһуншунази ә јон Институт. Әз товун әни курс-конференсијә мә әвәл нүвүсдүм ә козит "Зәһмәткәш" (№35 (64) "Вомухдә-корһојму") вә бәгдә ә әхир сентјабр рафдүм ә Мәһәчгәлә әки Мататов ә мәслиһәт.

Мә ихдилот сохдум әри Мататов бәһәм һәммә ә и зәвәр куфдирүмһорә вә тәслих сохдум ки, әнчәг редаксијә мидану вәкүрдә ә сәр хүшдә и курунә шәләрә: әри вәдәшәндә учебникһо әри школәһо, кәрәкијә литературај һәили, политики, јә чүклә салинә алманах әри шоһирһо вә нүвүсдәкорһојму, әри јовош-јовош дуз сохдә кор луготә, зуһунә, дуз хәт нүвүсдәирә. Ә пәсә-пүшој редаксијә актив корсохһо имбу кура сохдә, оммо Дәрбәндә у гувот типокрафи нисди. Бәлки козитә кировундә кәрәки ә Мәһәчгәлә? Амбар ә тигәтәвоз фикир сохд Мататов. "Әри, дузи" - муку у. "Мә мүнүм, - муку, - и војкәһорә ә Догобком, әнчәг мә данүсдәнүм, - муку, - ки и сәһәт Мәһәчгәләрә у чирә гувот нисди әри и корһорә кировундә".

Мә вокошдум ә Дәрбәнд, кирошд рузһо, тәфиһәти нәбисдо, јәки әни кәрәкијә војкәһош ә чикә нә омо. Ә мә субут бисдо ки, ә инчо, ә Дәрбәнд поисдәимә дијә нәһогини, инчо и сәһәт јәкиш әзи мәтләбһо никирору. Мә вә Һәсоил Бинајев дәрдивоку сохдәним әз товун әни корһо, уш разикәри хүшдәрә дорәни әри рафдәјмә, һәрдүјму әјәки рафдәним ә Окручком партија, әз уһош ихдијор вәкүрдәнүм, әз учот партија вадарафдәнүм, әз кор вадараф-

дәнүм, вокошдәнүм ә нојабр ә Гүбә. Инчо сәр кү̆рдәнүм кор сохдә инструктор Окручком партија.

Јә чәнд руз кирошдәнкә мә гобул сохдәнүм әз Мататов ћүршлүјә когоз ћовири, әри чү мә әз ју бихәбәр рафдәмкә әз Дәрбәнд. Ә нүвүсдәј Мататовәвоз Догобком Бинајевә әз кор редактори азад сохди, ә чикәју тәслих сохди редактор мәрә. Ә у хотур, нүвүсди ә и когоз хүшдә Мататов, мә мијо тәһәди вокошдум ә Дәрбәнд. Әз расдәкиш и чиро когоз тәслих бирәимә редактор козит "Зәћмәткәш" оморәбу әз Догобком ә сәр ТсК КП Азәрбајчон (когоз әз 13 декабр 1929). Мә чоһоб дорум дусдмәрә ћәрмәћ Мататовә, ки инчо коф вәзифә нисди. Мә һич вәхдиш рази нибошум ки, Бинајев вәкүрдә бијов вә мә ә чикәју бошум, чүнки у хубә одомини, имурә ә һәрәјәки нәразијәтиш нә бири, урә јә тәхсириш нисди. Мәрә воисдәнбу Дәрбәндә сохум сентр литературај чуһури, ә Дәрбәнд вәдиров нә ки козит, оммо һәр чүр литературај чуһури вә учебникһош. Мә кор партијәирә һишдүм, оморум ә и хотур ә Дәрбәнд. Имуһојки әз һәр тараф ә мә субут бисдо ки, Дәрбәндә минкин нисди әри бирә сентр, дијә әри чү вәхдмә буш кирору?! Ә мә субут бири ки, нә Дәрбәнд, нә Гүбә бирә ниданүт мәркәз литературај чуһури. Козитәш нибу чиро сохдә әз у корһојкәј литератури. Ә гувоти активһој козитәвозиш вәдәшәндә кәрәки алманахһо, учебникһо вә гәјриһо. Иһорәш ә Дәрбәнд сохдә минкин нисди. Дијә әри чү нәһоги кировунүм вәхдә? Әкәр, нүвүсдүм мә әри Мататов, миданүкә һәммәј ән и корһорә у кировундә ә Мәћәчгәлә - ә сентр республика, мә ћәзүрүм әри вокошдә. Һәрәј когоз иму бурра нә омо. Мататов хүшдәнјуш зу ә сәр офдорәбу ки мә дузум, әнчәг у вәхд урә дијә үзкә минкиникә нә бу. Әз расдәкиш Мәћәчгәләрә у вәхд гувот нә бу әри и корһорә ә сәр хүшдә вәкүрдә.

...Ә поиз 1931 сал ә Гүбә әки мә әз Москов омо Зоволун Бахшијев (умәһәли мә кор сохдәнбирүм сәркәләј оркотдел рајком партија). У вәдәшәнд әз портфел хүшдә, но ә пүшојмә јә чәнд кникһо, дофус зәрә омориһо ә Москов ә зуһун чуһури ә таза хәт. Мә шори сохдә-сохдә вәкүрдүм ә дәсмә и диләк чәндсалимурә, һич һәлә нә хундә, һә әз руј фәм сохдә, согбоши куфдирүм ә Бахшијев. Имуһој чәнд мәһики ә гәрор конференсијәј Бокуирәвоз, ә тапшүрмиши Совет Милләтһорәвоз, ә Москов ОКИЗ сәр күрди дофус зәрәрә ә зуһун чуһури, ә таза хәт учебникһо, брошүрәһо вә гәјри кәрәкијә чиһо. Унчо, ә Москов гувот типокрафи кучлүни, когозиш һисди, оммо "корсох нисди". Зоволун "тәһно" и кәлә јүкә вәкүрди ә сәр хүшдә. У овурди әри мә әз ОКИЗ тәклифи әри бәрдә широһојмәрә, нүвүсдәһојмәрә. Һәрдүјму ә јәки, һә инчо, ә гәриш сүһбәт, хундәним јәкәм һәрә-һәрә әз вәлкһо. Шоримә чарусдәни ә могбуни: и чү гәләтиһои, и чү битигәтиһои, и чү гәтмә-гәришә кофһои, чутар иһорә мухунут, чутар марасут? Зоволун ју хүшдәнијуш пәрт бисдо, кујкә и гәләтиһорә әвәли караз әдәј дирә. Бахшијев, әз тәһәр корһо, әри мә һинәрмәнд, һәвәскор оморә, оммо әз кофсохдәју вәдини ки, әри кор литератури данүсдәију нисди, јә нәбукә лап кәми. Әз и сәвои, ә амбарә кникһо ју хүшдәнју һәм тәмиси сохдәкори, һәм редактори, һәмикә корректори, ә бәһзиһојкә авториш јуни. Чәндгәдәр данүсдәкорә одомиш бисдокә тәһно и кәлә корә кировундә нидану. Уни ки, ә и әвәли кникһо ә "һинәр" Бахшијевәвоз дәри һич нәкүнчүһо гәләтиһо ә зуһун, ә ләһчә, ә лугот вә ә тәһәр нүвүсдәи. Әз закон әниһо Зоволунә хәбәр нисди. Ирә јуш әдәј ә кәрдә вәкүрдә. Мәсәлән, ә уруси: "пропаганда - орудие нашей партии...", ирә Бахшијев тәмиси сохди ә чуһури: "туп партијәјмуни". Оммо куфдирә кәрәк бу "јәрәг партијәјмуни", чүнки "туп" ә уруси "пушкаи". И чирә

тәфиһәтиһој зуһунә Зоволун нәсда. Сәбәбјуш, куфдирәни Зоволун, “мә тәк-тәһнојум”. “Тәһно”? Әри чү? Ә Москов имурә корсохһо вә студентһо имуһој амбари. Унчо һисди Дәрбәндиһош, Гүбәиһош, әз Грознијиш, Налчикиш. Дијәш хуб имбу уһорә кура сохдә вә ә гувоти ән уһорәвоз кор литературај чуһурирә пүшово бәрдә. Әз уһо гәјр, и кникһо чәнд мәһи вәдиромори, мә әдәм әвәли караз дирә, уһо мијо ә вәхдју ә мәскән чуһурһо расу, нәбукә чү хәјри әз иһо. Әри чү һәчини? “Мә тәһнојум”. Әри чү тү хүшдәрә “тәһно” һишдәј? Нәзник сох әз и кәрәкијә кор одомиһојмурә, унчо һисдүтһорә, ә јәки мәслиһәт сохит, һәрәкәт сохит әри терминһош, әри ләһчәш. Зоволун сәргуз рази бирәни ә мәслиһәтмәрәвоз. Әз мәш, әз јәкәм һәрмәһһојкәш бәрдәни широһојмурә, нүвүсдәиһојмурә, согбоши куфдирә, рафдани әз Гүбә. Һәрчүш һисди мә әз Зоволун кәлә согбоши куфдирәнүм әри әни зәһмәтју, чүнки уһо тәхсирју нисди, бәдбәхтимуни. Кирошд чәнд гәдәр вәхд, нә мәрәш, нә у һәрмәһһојкәрәш хәбәр нәбисдо әз у әз иму бәрдә широһо.

Хәјли вәхд бу мә әри Мататов когоз нә нүвүсдәбирүм. Имуһој һәммәј әни гозијәһорә нүвүсдүм әрију, кәнә мәслиһәт норум, ки ә дәсју гувот дәри и кор литературај чуһурирә әри кировундә ә Мәһәчгәлә - нәзник әз мохлуг, әз корсохһо, хүшдәнјуш “миклә“. Чоһоб оморәни ки, и сәһәт Мәһәчгәләрә минкин вә гувот әни кор нисди.

Чү рәһ офдә кәрәки? Пәс Боку? Боку - мәркәз республикај Азәрбајчони, ә и республикаш зиһисдәнүт, бәлкә, нимәј һәммәј чуһурһој доги. Бокурә минкинјотију, гувотју әри кор литература вәдәшәндә әз Мәһәчгәлә лап амбартәи. 7 нојабр 1928 сал ә Боку вәдироморәбу јә рузинә козит миһиди “Октјабр” ә зуһун чуһури ә күһнә хәт. Ә унчо вәдиромори широјмәш “Гирмизинә Октјабр”. Ә дәрәј әни

козит нүвүсдә оморәбу ки, әзимбәгдәјкә ә Боку вәдироморәнини козит ћофдәи “Коммунист” ә зуһун чуһури. Оммо, чү корикә, иш ә сәр бәһәм нә рафд. Вәди бирәни ки, ә Бокуш и кор һәсонт нисд. Расди, ә 3-4 мәһ јәбо ә Боку кирошдәни сессијә әз товун зуһун, орфокрафија, терминолокија, ә һәммәј әни сессијә мә бирәм, расд оморәм ә зуһуншуназһорәвоз. Дүбо әз Ленинкрад ә Гүбә омори вәдилүјә зуһуншуназ тати профессор Б.В. Миллер. У ә мәрәвоз амбарә сүһбәтһо сохди, әз ихдилотһојмә, әз широһојмә ә никиһој хүшдә нүвүсди вә дигдуг сохди. Профессорһо Чобанзаде вә Зифелдт ә и корәвоз мүхшүлүт. Ә Боку вәдиромори ә күһнә хәт Түрои әләфби “Билог доги”. Иму ә Гүбә тәшкил сохдәјм “Сексијәј нүвүсдәкорһој тати”, мәш сәрнүшју, һәммә ә гувот хүшдә киро әдәт ћәрәкәт сохдә. Иһо јәкиш нәһоги нисди. Ә гәриш әни 10-12 сал партијәј коммунистһо амбарә корһо сохди әри торики кәмә хәлгимурә тәрк сохдә, јә чәнд актив корсохһо пүшово кәширә оморәт ә кәлә корһој партија вә ћүкүмәти. Әнчәг хәлгиму унгәдәр кәми ки, минкин нисди ә һәр шәһәр, нә гувотиш нирасу, әри вәдәшәндә чирә-чирә литературај чуһури. Мијо бу јә пункт-сентр: јә Москов, јә Мәћәчгәлә, јә Боку.

Һәминон 1932 сал мәрә кировундүт ә кор ә Боку ә аппарат ТсК КП Азәрбајчон - әвәл чоһоблүјә инструктор, јә чәнд мәһ бәгдә - сәркәләј сектор кор партијәи ТсК. 12 сали ки мә мүхшүлүм ә кор комсомолирәвоз вә бәгдә ә кор партијәирәвоз. Ә гәриш әни салһо ә амбарә ә кор рәћбәри дәбирәкорһорәвоз мә шинохдә бирәм, вомухдәм, бәләд бирәм. Имуһој мәрә дијәш амбартә минкини ә и таза кормә киро шинохдә кәлә ћүрмәтлүјә рәћбәрһорә, дәбирә ә дугун кор ән һәммәј республика вә һәм данүсдә фикиришурә, вә һәмикә ћәрәкәт сохдә вә кировундә војкәјмурә әз товун

литературај чуһури.

Һәминон 1933 сал ә сәр ТсК Компартија Азәрбајчон оморәни когоз әз Москов әз кәләј ОКИЗ һәрмәһ Халатов. У нүвүсдәни ки, ә Москов әриму әдәј амбар чәтин оморә кор литературај чуһури: әз хәлг вә корсохһо дурим, ә Москов нисди минкини, ә у хотур амбарә гәләтиһој орфокрафи вә политики сәлт хәрәб сохди кор имурә. Ә у хотур минәт сохдәни Халатов ТсК Азәрбајчон разикәри дү әри кировундә дофус зәрәи литературај чуһури ә Боку. Чәндгәдәр әри әни кор пул, когоз, шрифт вә үзкә чиһојкә кәрәкикә ОКИЗ дорәнини. Ә мәрәвоз мәслиһәт сохдә бәгдә, ТсК разикәри дорәни.

Коллектив редакции газеты «Коммунист» и «Татского отдела» Азернешра, возглавляемый Яковом Агаруновым (1936 г.). Сидят (справа налево): Монувах Дадашев, Борис Зарбаилов, Яков Агарунов, Тринич, Исроил Давидов, Юно Семенов, Натан Шаулов.

17 ијун 1934 сал вәдироморәни гәрор ТсК партија Азәрбајчон, ки ә Боку вәдиров куфдирә козит республикаи, нумјуш "Коммунист" ә зуһун тати, ә таза хәт эри чуһурһој доги, вә ә АзКИЗ - литературај тати. ТсК партија мәрә тәслих сохд һәм чоһоблүјә редактор ән и козит, һәмикә јәкимүн чикәкир директор АзКИЗ ә корһој литературај тати. Мәрә ә когозәвоз (№ 95/7 әз 26 ијун 1934 сал) фүрсорут ә Москов ә ТсК ВКП(б) вә ОКИЗ эри ћәл сохдә мәсәләһој пулә, когозә, шрифтә вә гәјриһорә. (Халатов ә мә бурбунд ә зир-зибил чарусдиһо склад литературај чуһурирә вә куфди јә чәнд нәразијә кофһо әз товун Бахшијев).

Ә һәчирәвоз и чәнд салһо кузәт сохдәнбиримһо кәлә мәтләб ә чикә омо: әз сентјабр 1934 саләвоз ә Боку сәр күрд вәдироморә ә чор руј кәлә козит республикаи эри чуһурһој доги ә зуһун чуһури "Коммунист" вә литературај тати - ә АзКИЗ. У вәхди, мәһлүмики, имурә ћәзүрә, кәрәкијә вә бәләдә корсохһој литератури һәлә нәбу. Ә у хотур ТсК партија вәно ә сәрмә и дү кәлә, эримәш амбар курунә корә. Чү мијосдум сохдә? Нәһ мисохдүмкә, кор сәлт мачаруса. Чү чәтиниш, куруниш букә, гәрдмәни эри әзини вәхд хүшдәрә ә гурбу фүрсорә, токи и кәрәкијә кор нәвачару. Чикәкирмә ә редаксијә овурдум Исроил Давидовә (уш у вәхди ә кор партијәи добу), чикәкирмә ә "Отдел тати" АзКИЗ овурдум әз Дәрбәнд Јуно Семеновә. Кура сохдум јә чүклә данандәјә коллектив эри курунә јүкә бәрдә - ә чикә овурдә кор литературај чуһурирә. Уһо бирүт: Исһог Ханухов, Нәтән Шаулов, Илјә Хананијәјев, Лазар Лазарев, Рәћәмим Рувинов, Писәћ Аширов, Бәһәз Зарбоилов, Мәрдәхәј Шамајев, Мәрдәхәј Мардахајев, Монувәћ Дадашев, Борис Илизиров, Ћәнуко Авадјајев, Ћәим Мардахајев. Активистһојму бирүт: Авадјајев Авадја, Бахшиев Дүбијо, Аширов Рәћмон, Илјәкујев Јаша, Атнилов

Донил, Ҝилһодов, Алхазов вә гәјриһо. Һәчи сохдәнбирим ки, әз һәр мәскән чуһурһо имурә корсох бу вә хәбәр бу. Амбар чәтин бу кориму әвәли салһо. Јәкирәш ҝәрәкијә пәрҝоли, данандәи һәлә нәбу. Мә, чорәсүз, мијосдүм корректор бирә әри ҝозит вә книҝһо, гәләти дәһишдә нәјов ҝуфдирә. Оммо и бу кәлә бәсгуни. Әри әни бәсгуни һәркиму әз чуни-дүли, руз тә шәв вә шәв тә сәбәһ ә војҝәјәрәвоз кор сохдәнбирим. И чү миһтијор мундәнијә талантһо, данандәһо, һәвәскәрһо, нүвүсдәҝорһо, шоһирһо, вәчәсдәҝорһо, артистһо дәбирә-бирәј ә гәриш иму! Чүтар ки әз билог доги дуг-дуг сәринә ләзәтлүјә ов вәдироморәниҝә, һәчү һинәрмәндијә партијај Ленин әз гәриш ән и кәмә, әвәлһо торик мундәбуһо, хәлгиму әдәј һәмәл овурдә талантһо вә данандәһо.

Инчо ниданүм вә чикәш нисди әри бәһәм нүвүсдә, чү кәлә корһо ҝировундиҝә редаксијәј “Коммунист” ә и чәнд салһо. Әри әну хундә ҝәрәки һәммәј нумирһој ҝозитә вә фәм сохдә ҝәрәки архив АзҜИЗә. Әнчәг ирә воисдә ҝујум. Ҝозит “Коммунист” амбарә һәрәкәтиһо сохд әри парамәнд вә гоһим бирәи литературај тати вә чича шәндәи, вороморәи һәсүлә талантһо, әри тәрбијәј класси дорә зәһмәткәшһорә, әри һәзүр сохдә вә ҝәрәкијә бәхш вәҝүрдә ә вокурдәи ә үлкәјму сотсиализмә, әри чәнҝ бәрдә ә милләт-пәрәсһорәвоз, сионистһорәвоз, чуһурнәхоһирәвоз, әри мүһкәм бирәи јәкмиллләти, дусди вә бирори ә һәрәј һәммә зәһмәткәшһо, әри фирәһу ҝировундә һәр корһој үшүгмәндирә ә гәриш чуһурһојму. Редаксијә чарусд ә јә корхонә вә клуб чуһурһо ә нум Илјаев, гунши буһо әз редаксијә - ә тсехју. Ә рәһбәри редаксијәрәвоз ә и клуб ҝирошдәнбу һәр корһој култури, пропаҝандаи. Инчо һәмәл оморут музикзәрәҝорһо, мәһәнихунһо, артистһо, вәчәсдәҝорһо. И сәһәт мәһлүмлү һисдүтһо бирорһо

Страницы газет «Захметкеш», «Октябрь», «Коммунист» и обложки некоторых книг, издававшихся под руководством Якова Агарунова в 1928-1938 гг.

זחמתכש

„Захметкеш“

קירמיזינא אכתייבר.

10-סלי כמסמל.

QIMƏT 5 KƏPIK.

Proletarhoj hommo ulkoho, jək noşit!

KOMMUNIST

Gazet MK va BK PK(b)Az. | Газета ЦК и БК АКП(б) на татск. яз.

18 Dekaвr 1936 s.

№ 71 (162)

Sal vədiromorai sajmyn

Gyrykmiş nə вirə qədər vədəşəndəi doklad ħ. Stalin

Moskov, 15 (Az. TAG). Talab ə kitob ə doklad ħərmaħ Stalinəvoz əz tovun projekt Konstitutsijəj Sojuz SSR ədəj rasirə ə gyrykmiş nə birə qədərho. Ə partizdat MK HPK (b) omori talab soxdəiho əri 35 million ekzempljar əni kitob.

Ə dofus ... zurbaje qədər kitobhorə calb soxdə omorət lap dyryçdə dofusxonəhoj Moskov və Leningrad (1-myn nuşunəlyjə dofusxonəj «Krasnij Proletarij», «Pecatnij dvor» və jə çərgə başqəhojgə). Həmməj əni dofusxonəho ə jə çigə midanyt vədəşəndə ə ruzi corsad - pancsad hozor ekzempeljar. Içirə temphoj kitob vədəşəndəi təhmin soxdənyt həmmə talabhorə ə qəriş dekabr 1936 sal və janvar 1937 sal. I səhət vədəşəndə omori və fyrsorə omori ə çigəho 3 million nim ekzempljar əni kitob.

Əri şkola xundəgorho ədət dofus zərə omorə 4 million ekzempeljar kitob, vacirə omoriho ə dyryçdə şriftəvoz (hərf), ə barjelef Lenin və Stalinəvoz və surət ħərmaħ Stalinəvoz, ə sxemahoj qiruluş məmləkəti SSSR və zəvərijə organhoj hykymətirəvoz ə Konstitutsijəj Stalini gyro. Ədət dofus zərə omorə həmcyn 1 million nim ekzempljar əri kəmsavodho.

—•◆•—

Doklad ħ. Stalin və Konstitutsijəj Sojuz SSR ə zuhun tati

Əz taraf partizdat MK PK(b) Azərbajcan dofus zərə omori ... dəşəndəj ə zuhun tati hic gyrykmiş nə biri tə imuhoj...

Korsoxhoj rəħ ohuni Boku вəhəm soxdət planə

Otdelenijəj rəħ ohuni Boku əz vəxd zu bəhəm soxdi salinə plan mol daşmiş soxdəj məmləkətirə. Plan 398.785 vagon və sistern (ə qərşuj plan porinə sal ə 385 hozor) əri 15 dekabr bəhəm soxdə omori 100,6%.

Ə urəvoz ə jəcigə korsoxhoj rəħohunj Boku misal rasirət ə jə çərgə barasiho ə kor xəjr vəgyrdəi əz vogonho, zijodsox dəj kommersijə və texnikijə zurijə ħərəkət soxdəi pojezdho, kəm birəi prostojhoj vagonho və qajriho.

—•◆•—

50 milliard monətluq məhsyl komxəlqihoj məndonijəti

Moskov, 11 (Az. TAG). Kom xəlqihoj məhdonijəti Sojuz ə məh nojabr 1936 sal dorət ...

Qolxmişi quşun Cçan-Sjue Ijan

Şanxaj, 13 (Az. TAG). Rejter məħlym soxdənihorə xuno, di ə Sianj (pojtaxd vilajət Şensi) ə ruj poisdət quşunhoj Cçan Sjue-Ijan. Cçan Sjue-Ijan və jə cənd generalhoju ə telegrafəvoz məħlym soxdət ə hykymət nankini talabhoj xyşdərə əz tovun dir nə soxdə vəgyrdəi səxdə ... ə qərşuj şişirə diromorəi japoniho və əz tovun toħin soxdəi voħidə front ə kommunisthorəvoz. Caj Kaj-şi gyrdə omori əz taraf qolxmişciho. Ə hisdiho məħlymotho gyro, zindəgunən u əzir tərs nə dəri. Hykymət nankini, Cçan Sjue-Ijanə məħlym soxdi xohin.

Talaв Cçan-Sjue Ijan

Şanxaj, 13 (Az. TAG). Gazet çigəi japoni «Şanxajnippo», məħlyomt dorənihorə xuno ə telegramməj Cçan Sjue-Ijan, komiki di fyrsorə omori əri hykymət nankini vəri: 1) Can Kaj-şi tə jə kəm vəxdi doşdə mijov ə Sian. 2) hykymət nankini dir nəsoxdə mijo sərgyry dovħorə ə qərşuj japonijə, əri guçly soxdə quvothoj xyşdərə mijo myħkəm və paramand soxu antijaponijə ħərəkət voħidə frontə; 3) hykymət nankini mijo tazadən təşkil bu ə binajə jəki korsoxdəi ə kommunisthoj kitajəvoz; 4) problemohoj xebej-caxari və sujjunə dir nə soxdə mijo ħəl soxdə bijov və 5) hykymət nankini dir nə soxdə mijo sərgyry çəngə əri vogordundə ə Kitaj sofuni mizraħijə xorihorə».

KIIAJ Ə ĦOL DOVNO DƏR

Şanxaj, 16 (Az. TAG). Hykymət nankinj əz imburuzəvoz ə həmməj Kitaj ədəj girovundə ħol dovħoi. Ə Xankou girovundə omori lap əz ħədətburujə ħol. Əz taraf hykymətħoj dovħoi Xankou opublikovat soxdə omorj prikaz, tərsundəniho ə çazoj mərgirəvoz həmmərə, ki hər cytar bisdo aloqoly hisdigə ə qolxmişirəvoz jə nəbugə cəħt soxdənigə əri ... bunthoj və ... fəħləho və studenthorə.

London, 16 (Az. TAG). Dəsxətcj nankini ən Rejter xəbər dorənihorə xuno, Donald (məsləħətci Can-Kaj-şi) ə telefonəvoz ə zən Can Kaj-şi məħlymot dori ki, Can Kaj-şi rəd soxdi gufdirə əz taraf Cçan Sjue-Ijan ə hykymət nankini soxdə omoriho təklifhorə. Ə telegrammə ə səf Kun-Sjan-Şi Donald məħlymot dori əz tovun vəçib gərəki cəħt soxdəi əri azad soxdəi Can Kaj-şirə.

IMU BƏSQUN
MIDIM!
AZƏRNƏŞR
OTDEL-TATI
Baku — 1938

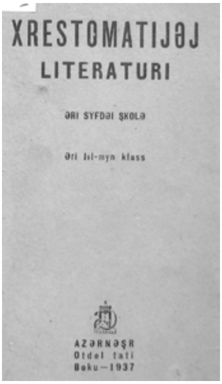
XRESTOMATIJƏJ
LITERATURI
ƏRI SYFDƏI ŞKOLƏ
Əri Isi-myn klass
AZƏRNƏŞR
Otdel tati
Boku—1937

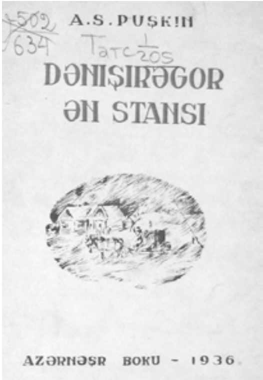
A.S.PUŞKIN
DƏNIŞIRƏGOR
ƏN STANSI
AZƏRNƏŞR BOKU - 1936

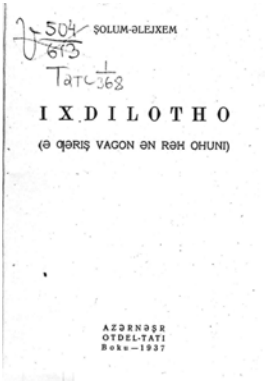
ŞOLUM-ƏLEJXEM
I X D I L O T H O
(Ə QƏRIŞ VAGON ƏN RƏH OHUNI)
AZƏRNƏŞR
OTDEL-TATI
Boku—1937

IS. XANUXOV
ƏLƏHDOD
və
HƏSIDO

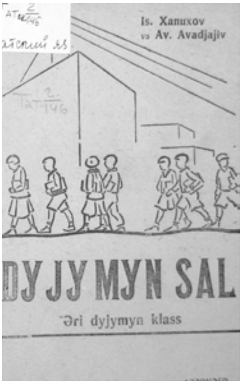
Is. Xanuxov
və Av. Avadjajiv
DYJYMYN SAL
Əri dyjymyn klass

DYJYMYN SAL
ƏRI SYFDƏI ŞKOLƏHOJ TATI
AZƏRNƏŞR

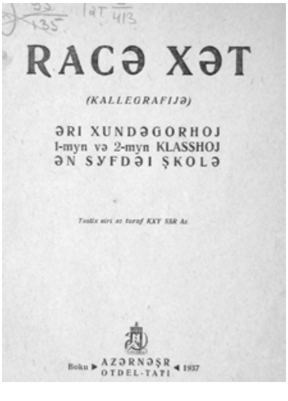
RACƏ XƏT
(KALLEGRAFIJƏ)
ƏRI XUNDƏGORHOJ
I-myn və 2-myn KLASSHOJ
ƏN SYFDƏI ŞKOLƏ
Boku AZƏRNƏŞR OTDEL-TATI 1937

ƏLƏFBI
AZƏRNƏŞR

Израиловһо ә и клуб кәлә бирәт. Ә хүшдәни әни клуб вә ә театрһој шәһәр Боку артистһојму возирүт амбарә ә зуһун чуһури нүвүсдә оморә пјесәһо. Әз һәммә зијодтә хушлү бирүт дү пјесә: "Мәћсүм" - ән Јуно Семенов, вә "Ђәрсһој шори" - ән мә. (Ә хәјолмәни, әз Дәрбәнд омо Зоволун Бахшиев, бәрд и пјесәјмәрә, вә јә чәнд каразһо унчо возирә омо). Школәһој чуһурһој доги вә курсһој шәви һәммә ќирошдүт ә зуһун дәдәи. Ә лап кутәћә вәхд әри һәммәј ән иһо, әз јәкимүн тә ћофдимүн классһо, дофус зәрим ќәрәк һисдиһо учебникһо. Амбарә литературај ђәили, политики, үшүгмәнди, санитари, широһо, ихдилотһо, мәђәниһо - ә сали чәндсад вәлкһо печати - иһо бирүт бәһәрһој әни салһо. Ә гәриш ән сә сал ә АзЌИЗ дофус зәрә омо 210 нум чүрбәчүр литературај чуһури, әз уһо учебникһо әри школәһој чуһурһој доги - 50 донә. Һәммәј әниһо бирүт 525 вәлк печати. Ә һәчирәвоз ә микләј 30-мүн салһо һәммә војќәһојму - әз товун ќозит, әз товун чүрбәчүр литературај чуһури - битәв ә чиќә омо. Боку бисдо сентр литературај чуһури әри һәммәј мәскәнһој чуһурһој доги Кавказ. И бу кәлә бәсгуни. Һә ә и салһо ВУЗһорә варасдәкорһо әз иму амбар бисдорут, һәр тарафи ђәмәл оморут интелликенсијәј чуһурһој доги.

Кутәћи ќоф. Ә гәриш 15-20 салләһој гурулуш Совети и чүклә, ә зир курунә ђәзијәт добуһо хәлгиму раси ә у чирә бүлүндә рузһо, әри комиһоки ә гәриш 15-20 садсалһо әнчәг хәјол сохдәнбирүт. И бу мүђүчүз, офүррәкор ән и мүђүчүзиш бу партијәј Ленин.

Иһиил Мататов - күһнә дусдмә - ә кәлә хушћолирәвоз симондувбу сохд әвәли караз ә чиќә оморәи, бәһәм вә парамәнд бирәи кор литературај чуһурирә. Ә јәки әз когозһој хүшдә у фүрсо әри ә ќозит нүвүсдә "таза хәт тати" ә хуминәј уруси. Мә чоһоб дорум ки, һәлә и чәнд сали ә

кучһорәвоз әдәјм данандә сохдә хәлг ә таза хәт латинирәвоз, һә имуһој мәслиһәт норә јә хәтикә ә уруси - амбар чәтини, сәр хәлг гәриш имбу. И војкәј Иһиил әз сәр рафд јә чәнд сал бәгдәјкә.

Мәрә сәхд воисдәни ә и чүклә ихдилотмә ә хушдүлирәвоз ә јор бијорум јәки-јәки һәммә һинәрлүјә корсохһој әвәли коллектив литературај чуһуримурә: данандәишурә, һәрәкәтишурә, әз дүли-чүни нә вомундә кор сохдәишурә, чү уһо нүвүсдәткә, чү офүррәткә вә чүтар пүшово бәрдәткә литературај чуһурирә. Уһо вәрзирәнинүт, ә тәһәрифи лоһигүт. Һәјфки, и караз чикә вәс нәс сохдә. Оммо мә гәрдхундүм әри и каразикә һәммәј ән иһорә нүвүсдә.

Ә нәзники 4 сал ә тапшүрмиши партијәрәвоз ә һәвәсәвоз, ә миһрибонирәвоз вә ә чәтиниһорәвоз мә бәрдүм и гәрдмәрә. Ә апрел 1938 сал мәрә вихдүт јәкимүн секретар Шәһәријә Рајком партијәј Боку, бәгдә секретар Комитет шәһәри ән партијә вә ә үзкә рәһбәријә корһојкә партијә. Дијә мәрә минкин нә бисдо әвәлинәрә хуно мүхшүл бирә ә кор литературәвоз. Әнчәг әри мә, һәвәс бирәки, һәмишә нүвүсдәм широһо вә мәһәниһо, вә иллоһки һич әз дәс нәшәндәм словарә-кофнумәрә. И кофнумәј "чуһури-уруси" имбу куфдирәки 70% и сәһәт һәзүри[1].

Һәчи кирошди јаратмиш бирәи литературај чуһури. Микләј 30-мүн салһо имурә бисдо һәм литература, һәмикә интелликенсијә совети. Револјутсијәј култури овурд әримуш кәлә бәсгуниһој хүшдәрә. Ниданүсд бирә литературај чуһури, әкәр нибисдокә револјутсијәј Октјабри.

[1] И словар томом бири вә ә 1997 сал "Лугот әз чуһури ә уруси" дофус зәрә омори әз тараф кук Јәһәгү Агарунов - Михаил Агарунов.

Мә амбар шорум ки, парамәнд бирәи литературај чуһури и сәһәт әдәј фирәһу кирошдә ә Мәһәчгәлә. Имуһој ә чикәј таза хәт ә хуминәј латини вәкүрдә омори таза хәт ә хуминәј уруси. Дијәш шорум ки, иму коштәјмһо тумһо и чирә хубә бәһәр дори, дијәш зиһимлүтә шоһирһо вә нүвүсдәкорһо јаратмиш бири.

50 сал зәвәртәи мә ә кор литературај чуһурирәвоз мүхшүл бирәм. Мә һәлә нә вомундәм. Мә һәзүрүм тә әхири нәфәс гәрдмәрә ә чикә овурдә.

3-мүн бәхш

Мә кутәһлә бурбундүм, чү корһо кировундә оморикә, сәр күрдә әз 1920 сал тә 1938 ә ватан советиму, ә рәһбәри партијај коммунистирәвоз әз товун јаратмиш бирәи вә парамәнд сохдәи кор литературај чуһурирә. Лоһиг һисдиһорә хуно мә унчо күрдәнүм нум ән хәјли одомиһорә, комиһоки у вәхдһо, һәр мәрд ә данүсдәј хүшдә киро - јәки амбар, јәки кәм - ә бочоруги хүшдә киро, чүтар јү у мәһәли варасирәнбукә, әз дәс воромсрә тәһәр, һәрәкәт сохди әри јаратмиш бирәи вә парамәнд бирәи литературај чуһури. Амбартәки ән у һовирһо и сәһәт сог нисдүт, оммо сохдә корһој ән уһо ә и чәһәт нијо әз јор вадарав. Мә хүшдәрә гәрдхунд данүсдәнүм ә пүшој товорих ән уһо әри јә-дү коф куфдирә әз сохдә корһошу. Һәлбәтки, мә инчо нәс нүвүсдәнүм биокрафијәј ән уһорә, зиндәкунишурә вә кор-ишурә ә гуллуг сохдә чикәшу. Ән јә кәмһорә мә һич нәсданүмиш, чүтар бәһәм кирошдикә зиндәкунишу. Мә әнчәг әдәм нүвүсдә фикирмәрә, дирәјмәрә хуно, чүтар бирәткә уһо, коришу, војкәшу, һинәришу әз товун литературај чуһури у вәхди.

Нофтоли Анисимов. Әвәли караз мә ә Нофтолирәвоз расд оморәм 22 сентјабр 1927 сал ә шәһәр Москов ә Һәммәсојузијә сјезд корсохһој култури чуһурһој доги. У делекат нәбу, кор сохдәнбу у вәхди ә институт зуһуншунази научниј корсох. Әримә һәчоиби нә омо, ћәрмәћһо урә "профессор" куфдирәнкә. У әз расдәкиш ә профессор ухшәш зәрәнбу: јә кәм буј кудәк, сијә гәләмә рушһо, сифәтјүрә чәрхәкүли дијәш рач сохдәбу, һәчи мидани ә сифәтјү шәхино вәри. Оммо у умуһој профессор нәбу, у вәхди имурә - чуһурһој догирә - һич јә профессориш нәбу. Бәлкә ә рушһојү киро һәчу

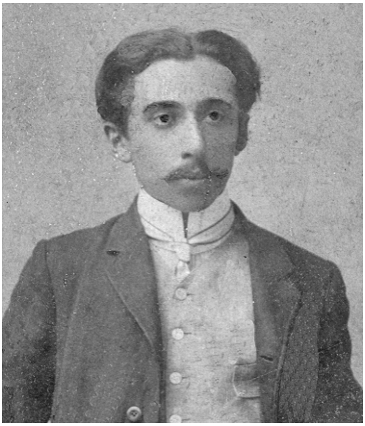

куфдирәнбирүт. Кәләтәһојму хутәјүт ә руш, әнчәг ә и сјезд јәкиш рушвәри нәбу, әз Нофтоли гәјр. Имбисдо 35-40-сала. Мә дијәш мәћтәл мундумданүсдәнкә ки, и һәлә имуһојиш субоји куфдирә.

Ә и сјезд һәчи бисдо ки, әвәли коф әри доклад сохдә "с мест" (әз чикәһо) дорут мәрә. Мидану бирә ә у хотур ки, Азәрбајчон лап кәлә республикаи, әчәки зиһисдәнүт чуһурһој доги, вә ә у чикәһојкә киро, амбарта корһо кирошди ә һәрәј чуһурһој доги. Мә докладмәрә варасдә бәгдә, вокошдүм нүшдүм ә чикәјмә. Һә у дәгигә омо әки мә нүшд Нофтоли. Әз тәһәр кофсохдәјү мә данүсдүм ки, у шуроини куфдирә, у сәхд әдәнбу ћәрәкәт сохдә коф соху ә мәрәвоз ә тәһәр гүбәи. У әз мә муку: "Дијәш хуб имбисдо, әкәр ишму ә зуһун дәдәиму доклад мисохдиткә".

Мә варасирүм и гинәмиширә. Мә у вәхди һәлә пәркол зуһун урусирә хуб нәсданбирүм, әвәли караз бирүм ә

Москов. Мә хүшдәнмә ә трибуна поисдәки вә доклад сохдәки тәшвиши әдәбирүм сохдә. Мә чоһоб дорум Нофтолирә: "Дузи, ә зуһун дәдәи хубтә вә дүрүсд миданүсдүм бүтүн һәммә војкәһојмәрә вә тәклифһојмәрә куфдирә. Әнчәг инчо һәммә зуһун дәдәимурә нәсданүт әхи".

- Зарал нисди - куфди Нофтоли - әнчәг ишму әз мә инчимиш нијо бошит, чүнки мә ә ишмурәвоз рази нисдүм, һич рази нисдүм әз товун таза хәт.

Мә чоһоб дорум ки, иму инчо кура бирәјм әри данүсдә фикир дү јәкирә, әри мәслиһәт сохдә, чү хубикә.

Әз расдәкиш Нофтоли - јү коф сохдәки ә сјезд - әсләһ рази нәбисдо ә тәклифмәрәвоз әз товун таза хәт ә ухшәш латини ә чикәј хәт Түрои. Вәди бу ки, лап амбарһо һәлә һәзүр нисдүт әри гобул сохдә и тәклифмәрә. Сјезд гобул сохд куфдирәј Нофтолирә.

Дүјимүн караз мә расд оморәм ә Нофтоли Анисимовәвоз ә Боку ә апрел 1929 сал ә 2-мүн һәммәсојузијә сјезд чуһурһој доги. Ә и сјезд јә сал ним бәгдә Нофтоли - јү хүшдәнијү мунд тәһно ә фикир хүшдәрәвоз әз товун таза хәт. Һәм пәрт бирә, һәмикә јәкәм әз иму гәһри, ә кәјфјү вохурдә тәһәр, Анисимов әз иму нәрази рафд әз Боку.

Мибуми Нофтолирә һисоб сохдә нәхоһ литературај чуһури? Нәһ, әсләһ. Һәмчи һә и Нофтоли Анисимов әз сјезд бәгдә нәки фикир хүшдәрә сәхд нә күрд, сәр күрд дијәш ә һәвәсәвоз кор сохдә әри парамәнд бирәи

литературај чуһури. Ә 1932 сал ә таза хәт ә ухшәш латини у ћәзүр сохди вә дофус зәрә вәдәшәнди ә зуһун чуһури ә Москов әвәли караз "Крамматикај зуһун татирә". И кәлә вә гимәтлүјә һинәр Нофтоли Анисимови. Имбу куфдирә ки, һәлә имуһоиш, бәгдәвој 45 саликәш, Нофтоли нүвүсдиһо "Крамматикај зуһун тати" гимәтлүни, вәрзирәнини, кәрәкини. Мә мәслиһәт норәнүм әри урә хундә, у һәм кәрәки исәһәтиш литераторһојмурә әри дуз хәт нүвүсдә, вә һәмикә имбу данүсдә чәндгәдәр Нофтоли Анисимов сәһәр кәширикә әри парамәнди литературај чуһури.

Сәјимүн караз мә расд оморәм ә Нофтоли Анисимов ә Москов, довһо бәгдә, ә хунәј гоһумһојмә. Мә у вәхди кор сохдәнбирүм ә шәһәр Кујбышев секретар Обком партијә. У вәхди Нофтоли әвләнмиш бирәбу, әз расдәкиш профессориш бирәбу. У бу доктор һилмһој зуһуншунази. Ә јәки ә јор овурдим "чоһилә рузһој литературај чуһуримурә".

Иһиил Мататов. Әз товун Иһиил - дусдмә - мә бәлки кәрәк һисдиһо гәдәр, бәһәм куфдирәм ә дүјимүн тикәј "Јоровурдиһојмә". Мә әз Иһиил когозһо амбар гобул сохдәм, ихдилотһо имурә амбар бири. Ниданүсд нәбирә у чиро одомирә бочоруги ә кор парамәнд сохдәи зуһун чуһурирә. Әкәр у һичиш нә нүвүсдикә ә зуһун иму, уш әз у товунәји ки у увәхди мүхшүл бу ә кәлә чоһоблүјә кор һүкүмәти вә урә вәхд нәс расирәнбу әри һәммә данандәи хүшдәрә дорә әри кор литературај чуһури. Оммо мә әдәм шоһоди дорә ә пүшој исәһәтинә корсохһој литературај тати: әвәли козит ә зуһун чуһури вәдиромори ә Дәрбәнд ә 1928 сал, нумју "Зәһмәткәш". Һинәр вәдироморәи ән и козитиш ән Иһиил Мататови. Рәһбәри козит чәнд салһо ә дәс Иһиил дәбири. Ирә әз хәјол вәдәшәндә, вир сохдә кәрәк нисди. Һәјфки Иһиил зу рафди, лап амбар зу рафди әз һәрәјму. У

миданүсд амбарә хәјрһо овурдә әри литературај чуһури.

У дүрүчдә корсох партијәи вә ћүкүмәти бу. Ә 1917-мүн сал у ә чәркәј красноквардејетсһо, туфәнк ә дәс дәри, довһо бәрди ә гәршуј контрреволјутсионерһо ә Петрокрад. Член партијәј коммунисти әз 1918-мүн саләвоз, у амбарә һүнәрлүјә корһо сохди әри ћүкүмәт Советирә бинә норә ә Догистү. Ә 1921-мүн сал у бири делекат 10-мүн сјезд РКП(б), әчәки винири В.И. Ленинә. У амбарә чофо кәшири әри кировундә дәсхәти хәлгһој Догистүрә ә таза алфавит. Һә имуһоинә алфавит чуһуриш ә һүнәр чофој Ићииләвәз бинә норә омори.

Мә нәс данүсдәнүм, һисдикә Ићиил Мататовә ә зуһун чуһури нүвүсдә оморә произведенијәһо. Оммо данүсдәнүм хуб у корә ки, у һәммишә мүхшүл бу ә чоһобдорлүјә корһо, һәммә гувот, ћәрәкәти хүшдәрә вәнорәнбу ә дүрүсдирәвоз кор хүшдәрә әри сохдә, рәћ партијәрә әри кировундә ә һәрәј хәлг.

Закој Худојнатов. Чикә корсохдәј ән у бу Крозниј. У вәхди мә кор сохдәнбирүм ә козит "Зәћмәткәш". Закој бу тәрбијәдорәкор һәилһо ә школә ә Крозниј. Унчо у ә школә нубо дорәнбу вә чәћди сохдәнбу әри кор литературај чуһури. Мә ә у расд оморәм вә сүһбәт сохдәм дүбо: јәбо ә Боку ә сјезд ә апрел 1929 сал, јәбојкә ә Дәрбәнд ә авкуст 1929 сал ә курс-конференсијә учителһој школәһој чуһури. У ћәрәкәт сохдәнбу әз зуһун чуһури әри вәдәшәндә әз јә зуһунһојкә диромορә кофһорә вә ә чикәј ән уһо гүч

сохдә бијов куфдирә таза кофһој чуһури. Иму ә у субут сохдим, у кор һәмәл нијов куфдирә. Әвәл - һисдүт кофһо, мәсәлән "диалектика", "коммунизм", ә чикәј комиһо ки иму таза коф офдә ниданим. Дүјимүн - дироморәи таза кофһо ә зуһун иму әз јә зуһунһојкә һошир мисоху зуһун имурә. Сәјимүн - иму дәшәндимкәш ә зуһун иму нәшинохә кофһорә, әри хундәкорһо чәтин имбу әри варасирә. Әз јә зуһунһојкә ә зуһун иму дировундәи кәрәксүзә кофһорә дузиш нибу. Әз јә зуһунһојкә, мәсәлән әз зуһун уруси, вәкүрдә кәрәки әнчәг у кофә, комики ә зуһун иму нәдәри.

Һәсоил Бинајев. Нум Һәсоилә мә шинирәм әвәли караз ә Дәрбәнд козит "Зәһмәткәш" вәдироморә бәгдә. У бу әвәли редактор ән и козит ә зуһун чуһури. Әвәли дәсхәтмә ә и козит дофус зәрә омори ә чоримүн нумир, әз и бәгдә Һәсоил вә мә әри јәки когозһо амбар нүвүсдәјм, вә ә у козит дәсхәтһојмә вә широһојмә амбар дофус зәрә омори. Хүшдәни Һәсоилә руј-бә-руј мә әвәли караз дирәм ә Боку ә апрел 1929 сал ә Һәммәсојузијә конференсијә корсохһој чуһурһој доги. Мә шинирәбирүм Һәсоил әвәлһо тә револјутсијә раби бири куфдирә, ә

у хотур урә куфдирәнбирүт раби Һәсоил. Оммо мә чәндгәдәр ә у дәниширәнбирүм, мә һич ә у јә ухшәши рабијәти нә офдүм. Һүндүрә буј, фирәһә хијә, рушсүз, ә назукә бигһорәвоз, кәлә поj, кәлә дәс, кәлә сифәт, ә поју дуразә күрдә чәкмәһо, ә тәнјү кутәһә палтари кимиси - һич јә чирош ә раби ухшәш нәс зәрәнбу. Урә мибисдо хумунә

сохдә ә хубә устајә фәћлә, дијәш кунчүсдәни - ә јәки кәләһој вәтәгәһој Совети. Әнчәг ә трибуна варафдәки әри коф сохдә, дәсһој хүшдәрә чумундәнки, иллоһки ә рачә овозә сәсәвоз коф сохдәки, ә пүшој чүмһојмә омо и кәјикә ә сәр күрси һәчи ә рачә сәсәвоз, ә овозәвоз нумаз хунди. Ә јор омо “Шир һәширим”:

"Широј ән широһо, әнчәг әри Шәлүмү,
Моч ди мәрә әз у мочһој ләђәјтү,
Ки хуби дусди тү әз шороб..."

Јә нәбукә - “Гүһүлүт”:

"Пучи пучиһо, куфди Гүһүлүт,
Пучи пучиһо, һәммә пучи..."

Ђәсоил әз нуминәј Догистү до кәлә разикәри әри гобул сохдә таза хәт ухшәши латинирә ә чикәј хәт Түрои. Мә ә дүјимүн бәхш “Јоровурдиһојмә” нүвүсдәм, Ђәсоил овурдәбу куфдирә когоз ДагОбкомә ә сәр ТсК Азәрбајчон әри мәрә фүрсорә ә Дәрбәнд әри кор сохдә чикәкирјү ә козит “Зәћмәткәш”. Әз мәһ мајәвоз 1929 сал мә сәр күрдүм кор сохдә ә козит “Зәћмәткәш” ә јә чикә ә Ђәсоил Бинајевәвоз.

Мә миданүм инчо ихдилот сохдә әз кәмсүкиһој козит “Зәћмәткәш”, у кәмсүкиһо кәм нәбирүт, оммо һәммәј ән уһо бәхширәнини, чүнки и әвәли козит бу ә бүтүн тоорих чуһурһој доги. Имурә һәлә умуһој, нә Ђәсоиләш, нә мәрәш, нә Мәрдәхәј Ханукајевәш, нәбу тәчүрбә, усдојәти ән козит корсохдәи. Козитиш таза бу, имуш таза бирим, сохдә корһојмуш таза бу. Һәммәјму, имуш, коримуш, әдәбу кирошдә әз синәмиши. Корә кировундә-кировундә иму

хүшдәнимуш әдәбирим кор вомухдә.

Ә әгүлмәндирәвоз, ә тәһминирәвоз, ә лап хүбә әдәбәвоз у әдәбу бәрдә кор редактори козитә. Ћәммә корә ә мә иђдибор сохдәбу, кәнә мә чү кориш мисохдүмкә әз ју рүхсәтсүз нисохдүм. Бирәнбу ә һәрәјму бәђсһош, усүз кор

никирору, чү бәђсиш имбисдокә, у хүшдәрә вир нисохд, ә лоһигирәвоз бәђсә марасд, әхири коф ән у бу, у редактор бу. У амбар ђовирпәрәс бу. Ә сал мә әз у амбар-амбар чүклә бирүм, ә вәхд кор, әз кор бурунә и тәфиһәтирә у һич нушу нидо.

Күһнә хәт Түроирә әриму орфокрафија нәбу, тәһәр дуз нүвүсдәиш нәбу, урә һәммәш данүсдәни ки, ә и хәт сәслүјә ђәрфһо – «а», «ә», «о», «ү» - нәбу. Ә чикәј ән уһо нүвүсдәнбирим пәтәђ, гомоз. Нәдәниширә ә и чәтини, ђәрәкәт сохдәнбирим кофһо һәмишә һә јә чиро нүвүсдә бијов. Иш амбар чәтини.

Һәсоил нүвүсдәбу јә кәлә ихдилот: “Дәрд әз дәрдһо кәлә, әз дәрдһој гуншимә”. Бирүт одомиһо, куфдирәнбирүтһо ки и субукә ихдилоти. Оммо нәһ, и бу дорутә рәђ тәһәр философи әри бијобур русвәђ сохдә күһнә хосијәтһорә вә бәгдә әз күк вәкәндә уһорә. Иму урә ә чәнд нумирһо дофус зәрим. Јәки әз әвәли чурналистһо, тәвәр ә дәс дәри, әдәбу ә икидирәвоз рафдә һәлә хуб вәди нисдиһо чилгәрә, әз тараф чәп вә тараф расд ә тәвәрәвоз әз чилгә вәнчирә шәндә гәрә тиконһорә, кәлә рәђ вокурдә әри бијовһо парамәндиһој литературај чуһури. И һинәрә әз јор вәдәшәндә минкин нисди, кәрәк нисди.

Јуно Семјонов. Мә бурбундәмһорә хуно ә әвәли тикәј "Јоровурдиһојмә", ә 1934 сал ә сәр бәһәм омо чәнд сали ћәрәкәтиһојму әз товун ә јә чикә - у вәхди ә Боку - күнчүндә вә вәдәшәндә, дофус зәрә литературај ә зуһун дәдәиму. Партија коммунистһо, у вәхди һәлә имурә данандајә корсохһо кәм бу куфдирә, һәр дү кәлә чоһоблүјә корә - вәзифәј чоһоблүјә редактор козитә вә вәзифәј јәкимүн чикәкир директор Азернешр ә корһој литературај тати - вәно ә сәрмә. Мәһлүми ки, мә мијосдум кура сохдә ә јонмә кумәкчиһо вә һәммә ә јәки дәс ә дәс дорә ә и әвәли вә кәлә корә ә чикә овурдә. Бәгдә ки, чүтар ә јәкимүн сјезд ә Москов ә 1927 сал гәрор вәдироморәбуһо хуно, литературај чуһури мијо күнчүндә бијов ә ләһчәј дәрбәнди-гүбәи. Ә у хотур мә фикир сохдум ки, јәки әз чикәкирһојмә мијо бу әз Дәрбәнд. Мә ә Дәрбәнд ә козит "Зәћмәткәш" корсохдәмбуһо вәхд шинохдәјм у вәхди ә кор литературај чуһури ћәрәкәт сохдәкорһорә. Әз уһо мә вихдүм Јуношкәрә (урә у вәхди һәчу куфдирәнбирүт), јүш рази бисдо ә тәклифмә. Овурдум урә ә октјабр 1934 сал ә кифләтәвоз ә Боку, ә костинитсәј "Комсомолскаја" (исәһәт проспект Кирова - ә рача-бәрачај кинотеатр "Низами"). Күрдүм әријү дүхунәји нумир, вә битәв 4 сал корсохдәјү ә унчо зиһисди вә пулјүрәш ћүкүмәт дори. Јуношкә бисдо чикәкирмә ә отдел литературај тати ә Азернешр. Имуһој 40 сали кирошди әз у вәхдһо, мә кәнә пәшмунәти нәс кәширәнүм әри урә овурдәи әки мә әри кор сохдә. Чүнки

Јуно әгибәтлүјә одоми бу, әри у вәхдинә зомунә данүсдәкор бу, ә кор литературај чуһури, иллоһки ә кор драматуркија хубә ћәвәскор бу. У вәхди әвәли караз, тазалә әдәбу дүзәлтмиш бирә литературај чуһури ә таза хәт латинирәвоз. Ә и кор, иллоһки дофус зәрәнимһо литература варасирәни бу куфдирә әри һәммә чуһурһој доги, әри дәрбәндиһош, әри гүбәиһош, әри шуроиһош, Јуно Семјонов кәлә ћәрәкәтиһо сохди. У увәхд нүвүсдиһо пјесәј "Мәћсүм" вә чәндбо возирә омориһо ә

театрһој Боку хубә гимәт гобул сохди вә исәһәтиш әз фикир хәлг нәс вадарафдә. У амбарә широһо, статјәһо нүвүсди ә козит "Коммунист" ("Әри бикорһој Керманија"(№11, 1934 сал), "Варлү" (№18, 1934 сал), "Күмрүк" (№58, 1935 сал), ихдилотһо: "Һүзәт зәћмәтә" (№35, 1935 сал), "Абаси" (№51, 1935 сал), "Әри Сифир-Түро восдорә" (№61, 1935 сал) вә гәјриһо), нүвүсдәһојү вәдиромори ә Азернешр ә зуһун чуһури. Јә кәмсүки добу урә ә хосијәтјү: јә кәм дирно бу вә ә сәр данандәи хүшдәрә зијод сохдә кәм кор сохдәнбу.

Исроил Довидов. Әз һәммә ћовирһој човонимә, әз һәммә күмәкчиһојмә ә кор литературај чуһури, бирәтһо мәрә ә сијүмүн салһо, ән сүгд, әз дүли-чун хүшдә корсохдәкор, бүтүн данандәи, бочоруги хүшдәрә дорәкор ә сохдә кор хүшдә, әз јә тарафикә хубә ћәјомәнд, дүл тәмиз мә имуһоиш Исроилә ћисоб сохдәнүм. Бәбәј ән уһо –

Иһиил Довид - сәһиб сә сәнгә јәсијов бу, бирәкор бу, оммо јү хүшдәнијү јәсијовчии сохдәнбу, әз фәһләш зијодтә фәһләи сохдәнбу. Ә сәр тәнјү, әз рузһој шобот вә миһидһо бәгәјр, әз сикәзи-мол чәјтән руи шәи вә шовол вәбирәнбу. Кәлә рушһојү гир-гир, шунә нә зәрә, ә сәрјү јә киләһ котун, ә појһоју түртүрә мәһсһо, амбарә вәхд пој-бирәһнә, һәммәјү ә сипрә орд дәри, кәлә дәсһо, кәлә појһо, һүндүр, фирәһә хијә, голинә кәрдән, рабиһорә вә һәдәтһошурә һич јәкирәш ә хәһәл хүшдә нәс күрдәнбу. (Мә ә "Јоровурдиһојмә" нүвүсдәм, чүтар у ә салһој комсомолиму ә имурәвоз театр возирикә).

Исроил һә әз һәили ә зәһмәт дәс хүшдәрәвоз кәлә бири, 4 класс школәрә варасдә бәгдә әки чәкмәчи чәнд салһо шокурд бири. Бәгдә ә комсомол ә 1921 сал дарафди, фүрсорә омори әри хундә ә партшкола ә Гүбә. Урә варасдә бәгдә (ә зуһун азәрбајчони) фүрсорә омори ә Боку кәнә ә партшкола дүјимүн степени. У һәммә һәрәкитиһој хүшдәрә вәнорәни данандаи хүшдәрә әри зијод сохдә. Хәјли вәхдһо Исроил кор сохди ә кор комсомоли, әз 1932 сал - ә кор партијәи. Ә 1933-1934 салһо Исроил кор сохдәнбу кумәкчи началник политотдел МТС ә кор комсомоли ә јәки әз рајонһој Азәрбајчон. Әз инчо ә тәвәгәјмәрәвоз урә дорут мәрә чикәкир ә редаксијә козит "Коммунист" тати ә шәһәр Боку. Һәлә ә Гүбә ә партшкола хундәки әз зуһун Азәрбајчони ә зуһун чуһури чарунди пјесәһој Н. Нариманова ("Надир шаһ" вә гәјр), бәгдә пјесәј Ч. Чабарлирә "Ајдин". Оммо дијәш курунтә кор ән у кирошди ә редаксија. У вәхди кор иму, кор литератураj чуһури, амбар чәтин бу. Әвәли караз һәр кор әдәбу таза сәр күрдә: кор терминһо, кофномә, крамматика, ләһчәһо, дуз хәт нүвүсдәи - һәммәј ән иһо таза кор бу. Дузи, козит "Зәһмәткәш" зу вәдиромори, оммо у вәдиромәрәбу ә күһнә

хәт - ә хәт Түрои, ә пәтәћ-гомозәвоз. Оммо инчо кәрәк бу хуб дигдуг сохдә һәр кофә, һәр ләћчә, тәһәр нүвүсдәирә. Мәсәлән: "мибу" нәбукә “имбу", “нисә” нәбукә “нәсә”, “шәвћонкум” нәбукә “шәћонкум”, “һәтош” нәбукә “аташ”, “һәдот” нәбукә ”һәдәт”, һә хүшдәни “нәбукәш” - “нә букәш" јә бәлки “нобукәш”. Ә сәр ән и корһо - тәһәр нүвүсдәи - бәћс амбар бирәнбу. Әз товун крамматика - имурә һәлә һич күнчундә нә оморәбу, урәш јәвош-јәвош күнчундә кәрәки. Иллоһки чәтини бу имурә әз товун терминһо. Козит вәдироморәни ә ћофдәи јә караз. Һә у сәһәт амбарә хәбәрһој ТАСС, јә нәбукә докладһој ән кәлә рәћбәрһо бијо чарундә бијов ә зуһун чуһури вә дофус зәрә бијов ә јә руз, вәхд кәми. Зури варасдә дофус зәрә кәрәки. Оммо имурә тәклиф бирә терминһо нисди, әз хүшдә гүч сохдә кәрәки. Закој Худојнатовә хуно нәһ, һәчи ки варасирәни бу, вәрзирәни бу. Кәрәкими чарундә ә зуһун чуһури "совет", "болшевик", "коммунист", "партијә"? Бәһзиһо "партијәрә" куфдирәнбирүт “дәсдә” - уш и гәдәр "партијә" нисди. Иму ә и гәрор оморим ки, уһорә һә һәчу чүтар ә зуһун иму дироморикә, һә һәчу куфдирә кәрәки. Оммо: "власт" - ”ћүкүмәт”, “Советскаја власт” - "Ћүкүмәт совети". Јәһәни, хуб данүсдә кәрәки зуһун чуһурирә, бинәјурә, әкәр ә зуһун иму дәрикә у кофһо, дијә, һә һәчу куфдирә кәрәки, чү нәдәрикә, чүтар әз үзкә зуһуникә дироморикә - һәчу

куфдирә кәрәки. Ә сәр ән и корһо Исроил амбарә ћәрәкәтһо сохди. Әнчәг Исроилә јә нүгсонју бу. У хундәбу ә азәрбајчони, ә у хотур јү бихәбәр амбарә терминһорә јү вәкүрдәнбу әз зуһун азәрбајчони. Ә и чәһәт иму ә гәрәули поисдәнбирим. Бәһзи вәхдһо, јәкәмһо фикир сохдәнбирүт ә уруси, бәгдә нүвүсдәнбирүт ә чуһури - вәдиромор әнбу рүхшәнди, вошкунови. (ћәјф ки исәһәтиш әз уни тәһәр амбари). Крамматикај зуһунимурә, гонунју чиро тәһәр, урә хуб данүсдә кәрәки вә вомухдә кәрәки.

Исроил ә и корһо амбарә һинәрһо бурбунди, данүсдәи хүшдәрә дори. Мәрә воисдәни инчо бијорум јә факт әз бирә корһој у вәхди әри бурбундә чү сүгдә, софә корсох букә Исроил, әз јә тарафикә - ә чү дәрдһорәвоз ћәсүл омори литературај иму

1937 сал бу, һәминон (сәр мәһ ијун). Мәрә бәрдүт дү мәһи әри гуллуг сохдә ә полк пулемети ә Шихово (ә јон Боил, шәһәр Боку). Әвәли караз ә һүмүрмә вокурдут ә тәнмә палтар салдати, ә кәрдәнмәш вонорут чор шпал, јәһәни полковој комиссар - һәчи нум дорут мәрә. Инчо кормә лап амбар бу. Һәм нәбәләди, мә хүшдәнмә мијо вомухум кор военнирә, һәмикә мијо кор сохум ә чикәј комиссар ән полк, чүнки у ә отпуск бу. Чүш бисдокә мә ә ћофдәји јә руз - руз козит вәдиромор ә - рафдәнбирүм ә редаксија, дүләпәсәј козит, әри фәм сохдә чүтарикә корһо, вә чүтар вәдиромор икә козит. Јә караз һәчи оморәки ә редаксија һәмишәкирә хуно корсохһо вәдиромор ут ә пүшојмә, әнчәг винирәнүм и караз уһо чүникә ә овил дәрирә хунојут, ә руј јәкиш шори нәвәри. Дузи, һәммә әдәт куфдирә: “Чү хуб бисдо омори вәдиромори”, оммо ә руј ишу хәндә нәвәри. Мә мәћтәл мундүм, дүлә пәсә, сәһмүсдә дарафдүм ә кабинет чикәкирмә Исроил, хәбәр вәкүрдүм: “Чү бири бәкә?”. Исроил амбар сәрхүрд нүшдәбу, пардушју

хүрд бирә гушә хуно, ә кәлә фикир-хәјәл, хүшдәрә вир сохдәбу. Вәдәшәнд әз чиб хүшдә партбилет хүшдәрә, но ә пүшојмә. “Ки, вәки, мә дијә ә и партбилет лоһиг нисдүм”, - куфдирәни Исроил. “Әхи чү бири, јәбо ку винүм?”- пүрсирәнүм мә. Исроил ихдилот сохдәни ә сәрјү, ә сәр редаксија чү кәлә гозијә оморикә, чү чиро курунә, кәлә гәләти ә козит дәһишдә оморикә. Ә инчо нә кәрәки, нә лоһигиш нисди әри дүборә вокоһруш сохдә у гәләтирә. Кутәћи коф, ә доклад јәки әз у вәхдинә кәлә рәћбәрһој партија, ә лап кәрәкијә документ политики, ә чикәј коф “һисди” нүвүсдә оморәбу “нисди”. И гәләти сәлт дәкиш сохдәбу, чарундәбу мәһәној куфдирәрә. И гәләти ухшәш зәрәнбу ә бүхтү, ә гәсд сохдәи ә партија, ә ћүкүмәт. И чиро гәләтирә миданүсд сохдә дүшмән хәлг. Ә фикир бијорит 1937 салә, чү вәхд букә, вә чәнд кәлә-кәлә корсохһој партија тәләф бирәбукә. Исроил данандаја, политически мүћкәмә корсох бу, ә сәр офдорәбу и гәләти ә јү бәхширә нијов куфдирә, нә бәхширәниш нисди. Јәкикә ә чикәј Исроил ћәрәкәт мисохд әри и тәхсир гәләтирә вошәндә ә сәр јәкикә: ә сәр корректор, ә сәр наборшик, ә сәр јә корсохикәј редаксија, әри јүнкүл сохдә тәхсир хүшдәрә. Исроил ди мә сәхд ә фикир офдорәрә, у данүсдәнбуки, мә ә јү сәхд бовор сохдәнүм, мә чү рәћ бијофум әри урә әз и чәлә хилос сохдә? Исроил муку: “Тәхсиркор мәнүм, әз мә бәгәју јәкиш, мә дүбо хундәм и докладә, дүбо дүзәлтмиш сохдәм, мә гул кәширәм әри печат зәрә, јәкирәш ә инчо јә һовун нисди, әз сәр тә әхир тәхсиркор мәнүм”. Ә ћисобәвоз и гәләтирә офди һә хүшдәни Исроил козит әз печат вәдироморәнкә, әнчәг һәлә ә јә чикәш мәһлүм нә сохдәт, ә дүлтәнкирәвоз кузәт сохдәт мәрә, мә бијом, мәслиһәт сохим, јә рәћ бијофум. Әнчәг иһо јә хубә кәрәкијә кор сохдәт: зури козитә појундәт ә типокрафија, ә сәрјү одоми

вәнорәт бәрдәкор кәс нәбу куфдирә, әз киоскәһош вәчирәт минкин гәдәри, әнчәг јә сад донәрә офдә нәданүсдәт. И кор јә кәм јүнкүл сохдәни гозијә-гәдәрә...

Мә зури варафдәнүм ә хунә, партал военнирә дәкиш сохдәнүм, јә нумир козит вәкүрдә рафдәнүм ә ТсК партија. Дарафдәнүм әки завотдел пропаканда. И кудәкә мәрд бу, әз руј әјәки хуб бирим, һәчиникә ә мәрәвоз ҹәрәјү хуб нәбу. Ихдилот сохдәнүм әри әну чү кор бирикә, чү гәләти офдорикә ә козит. Винирәнүм, мә әри әни коф сохдә-сохдә ирә шори вәкүрди, кәјф вәкүрди, кујкә әдәј ә дүл хүшдә куфдирә: ”Һә, офдори ә дәсмә”.

- И лап кубутә, ә коммунист нә күнчүсдәнијә гәләтини. Чүтар одоми, партијәј хүшдәрә хоһуһо и чиро ә сәр партијә дәс мәкүрү? Ирә әнчәг дүшмән хәлг мисоху. И чиро очуг, ә ћәјосүзирәвоз әз јәки кәлә рәћбәрһојму силлә зәрә. Әри и чиро гәләти кулулә зәрә кәрәки. Иму һәчи ә тү бовор сохдәнбирим...

И һәчи норәбуки әри хүшдә, и гәләти ә дәсдимәрәвоз бири, ћәзүр бу әри мәрә фубәрдә, әз јор вадарафдәбу мә ә кор военни бирәрә. Мә ә јорју овурдум, јә каразикәш ихдилот сохдум, ћәрәкәт сохдум әри варасундә ки, и ә гәсдәвоз бирә кор нисди, козитһош вәчирә омори. У сәхд пәшму бисдо ә һәчи бирәи, домунд ә хүшдә, бәгдә муку: "Мә ә јәкимүн секретар ТсК партијә хәбәр мидүм, виним у чү куфдирәкә".

Мә ә сәр офдорум ки, и јүрә чүтар воисдә хәбәр мирасуну ә јәкимүн, хунәјмурә мачаруну, хуби ки хүшдәнмә дарам әки јәкимүн. Мә һә у дәгигә дарафдәнүм әки јәкимүн, ә тәһминирәвоз ихдилот сохдәнүм, чү кор вә чүтар бирикә, варасундәнүм ки, ә таза хәт латиниму ћәрфһо “һ” вә “н” ә јәки јәкәм ухшәш зәрәнүт, вә кофиш “һисдинисди” ә јәки ухшәши, дузи, мәҹәношу сәлт вошкуновои.

Уш јә кәм зуһун имурә данүсдәнбу[1], вокоһруш сохдә "һисдү-нисдү", һорәј зә завотдел пропакандарә әки хүшдә. У дироморәнкә әз хүшдә тәрсирә муку: "Мә һәјсәһәтлә фәм сохдәм и корә, амбар кубутә гәләтини, кәлә бүхтүни ә сәр рәһбәрһој партијә, әри әни кор кулулә зәрә кәрәки"... "Түрәш, - муку јәкимүн, - чүнки әри һәммә ә Боку вәдироморәниһо козитһо чоһобдор түни", - вә бәгдә ә һүршәвоз әз мә хәбәр вәкүрд: "Чүтари одомини у". Мә дијәш битәв ихдилот сохдәнүм, куфдирәнүм тәмизи, софи, сүгди Исроилә, хуб корсохдәијүрә, сәлигәлүијүрә вә куфдирәнүм: "Мә ә пүшој партијә, ә пүшојишму зоминүм әри сүгди Исроил, нәки әри исәһәтинә, әри бәгдәиһош әкәр әз јү јә хәто офдә омокә". Козит вәчирә оморәбу куфдирә у јәкәм сокит бирәни, куфдирәни: "Әкәр һәчүникә, козитә хүшдәнтү имуһој михуни, һәзүр мисохи, ә гултүрәвоз тазадән мивәдәшәни. Әкәр јә каразикәш әзини кор бисдокәш, әз мә мәхој. Довидова әри ән и гәләти түһмәт дорә кәрәки". Мә амбар рази бисдорум ә һәчирәвоз и күрунә гозијә-гәдәрә варасдәи. Мә кәнә поисдүм ә ТсК, биһил постановленијә нүвүсдә бијов, гул кәширә бијов, копијәјүрә вәкүрүм ә хүшдәрәвоз. Чүнки тәрсирәнбирүм, ки, мә һәјсәһәт рафдүмкә бәлкә кәнә фикир дәкиш бисдо, јә тәһәрикә бисдо.

Јә-дү сәһәт бәгдә корһо варасд, һә әз ТсК телефон зәрүм ә сәр Исроил, кутәһлә куфдүрүм: "Мә әдәм һәјсәһәт оморә, козитә һәзүр сохит, дит ә набор ә гулмәрәвоз, мә мијом мухунум, бәгдә печат мизәнит. Дүләпәсәи мәкәшит, корһо хуб варасди."

Мә оморәнки ә редаксија, винирәнүм һәммәј

[1] Јәкимүн секретар ЦК КП Азәрбајчан Мир Чәфәр Бакиров бу гүбәиму.

корсохһој редаксијә поисдәт ә сиро, әдәт мәрә кузәт сохдә, һәммәшу шори, хәндә, һәчи мидани әз сәр иму кәлә сәнг вәкүрдә омори. Ихдилот сохдәнүм әришу һәммәрә...

...И кор кәлә нубо бисдо әри һәммә корсохһој вә активһој редаксија, кор сәр күрдә омо дијәш ә ћәвәсәвоз. Әз һәммә зијодтә мә әдәбирүм шори сохдә ки, әз дәсмә вәромо и ḩовунсүзә, сүгд корсохә сәхд дузә лоһигә дусдмә Исроилә мә әз и губи хилос сохдә данүсдүм. Исроил, һәлбәттә, әз һәммә зијодтә шор бу, оммо и кор ән и гәләти ә у сәхд дәкмиш бирәбу, әз дәс-пој офдорәбу, кор варасдә бәгдәш әдәбу кәнә дүләсди кәширә әри әни нәгофулијә гәләти хүшдә. Уш әз дүлтәмизијү бу. Дү-сә мәһ кирошд, Исроил әз мә тәвәгә сохди фүрсим јүрә куфдирә ә хундә ә Москов ә Институт чурналисти. Мәрә амбар ћәјфбәри омо әри и чиро кумәкчирә әз хүшдә рәћә сохдә, оммо әз јә тарафикә хундәиш кәрәк бу, вә данүсдәнбирүм хосијәт Исроилә - урә вәхд кәрәки ки әри и гозијәрә әз јор вәдәшәндә. Һәчи ә сентјабр 1937 сал Исроил Довидов рафд ә хундә ә Москов.

Институтә варасдә бәгдә Исроил рафд ә довḩо вә довḩо бәгдә ә кор партија чәнд салһо кор сохди, вә бәгдәһо ә Азернешр редактор, переводчик кор сохди. И сәḩәт ә пенсијәји.

Авадјаев Авадја. Бәбәḩәвәдијо - һәчи бу нум ән у вә һәчуш урә һорәј зәрәнбирим. Һә әз әвәли рузһој Азәрбајчон

Совети сәр кӱрди корә ә комсомол. Мә нүвүсдәм ә әвәли бәхш “Јоровурдәиһојмә”, чүтар иму әјәки әвәли јачејкај комсомолирә тәшкил сохдәјмкә ә Гүбә вә чү корһо кировундәјмкә ә гәриш чәһмәт. Бәбәһәвәдијо у вәхди әз һәммәјму амбарданбу. Хундәијүш әз иму зијод бу. У вәхдиш, вә јә чәнд сал бәгдәһош урә минкин бу данүсдәи хүшдәрә зијод сохдә ә дәсди учител хунәирәвоз. Имбу куфдирә ки, у әвәли салһо ә данүсдәи хүшдәрәвоз ә һәммә у вәхдиһо нүвүсдәкорһо, шоһирһој Гүбә кумәки сохди, мәслиһәт нори, бурбунди чүтар хубикә вә чүтар хәрәбикә нүвүсдә, јәһәни ә сәр ән у вәбири рол критикә вә вомухдәи нүвүсдәкорһој чуһуримурә. Јү хүшдәнијүрә бочәрүглүи әз хүшдә нүвүсдә широһо нәбу. Мүвәһ ән у сәхд палаш бу, ә јорју корһо, ихдилотһо хуб мундәнбу, јүш һәр тарафлү ә сәр хүшдә кор сохдәнбу. Кутәһи коф: ә һәммә ә у зомунә ә Гүбә вә Азәрбајчон кировундә омориһо әз товунәј үшүгмәнди чуһурһој доги - әз товун школәһо, таза хәт вә литература - ә һәр ән и корһо пој ән у дәбири. Бәгдәки у кор сохдәнбу ә Академијәј Азәрбајчон, дијәш һәм данүсдәи ән и зәвәр бисдо, вә хәјрјүш әри кор литература мүһкәм бисдо.

Бәбәһәвәдијорә - и чиро әгүлмәндә, данүсдәкорә одомирә - јә кәлә нә күнчүсдәнијә кәмсүки бу ә хосијәтјү: урә сәлигә нәбу, һич сәр кӱрдә корә тә әхир вәдәбәрдә нәсданбу. У миданүсд әз сәбәһ тә нимәшәв рәһәти нә сохдә, һәтто чи нәхурдә кор сохдә нә вомундә, әнчәг ә сәр

јә кор нәһ, ә дәс мијосд дәбирә чәнд чиро кор, оммо һәммә и корһо мумунд нимәлит, нә варасдә, јә корәш тә әхир нивәдәбәрү. Әгүл ән у унгәдәр палаш бу, данүсдәи ән у унгәдәр зијод бу, памјат ән у һәчу мүћкәм бу лап ә һәрәј гизгинә кор әз у хәбәр мәкүрдим әз үзкә корикә, у у сәһәт чоһоб мидо, дузиш чоһоб мидо. У хүшдәнјүш ә кор зуһуншуназирәвоз мүхшүл букәш, дијәш зијодтә данүсдәнбу философијәрә, политекономијәрә, торихә вә үзкә амбарә чиһојкәрә. У ә мәслиһәтһој хүшдәрәвоз ә амбарә одомиһо кумәки сохди әри бирә кандидат наук,

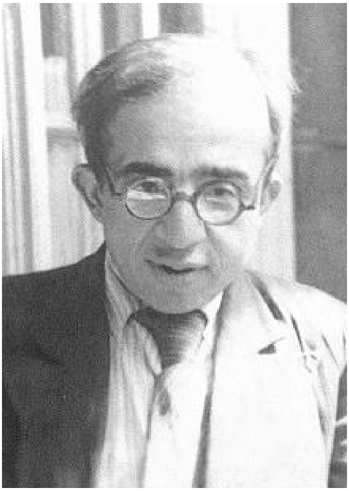

оммо јү хүшдәнјү чәнд салһо ә Академија кор сохдә-сохдә имуһојиш кандидат бирә нәданүсд - чүнки сәлигә, тәһмини нәбу урә. Данүсдәи мувәћә вор мизәнү муров, әкәр тү у данүсдәирә ә сәр когоз нә нүвүсдикә, әкәр тү у данүсдәирә ә сәлигәрәвоз, ә тәһминирәвоз ә кәрәкијә вәхд ә хәјр кор нә дорикә. Мәслиһәт әри һәммә мино, лап хубә мәслиһәтһо, әз у мәслиһәтһој ән у һәр кәс хәјр вәкүрди, оммо јү хүшдәнјү јә чи нүвүсдә варасундә нә данүсди ә у мәслиһәтһорәвоз.

Имурә имид бу ки ә корһој редаксија ә литературај чуһури и ә данүсдәј хүшдәрәвоз амбарә кумәкиһо мисоху - һәчи амбар бу данүсдәи ән у. Оммо сәлигәсүзи ән у мониһ бу ә и корһо. Чү ә урәвоз мә доковор бәсдәбирүмкә әри чүр-бәчүр кникһо вә учебникһо нүвүсдә - јәкиш ә сәр бәһәм нә рафди, дасхәтәш әри козит ә кучәвоз әз зир дәс ән у вәдироморәнбу – һәчи сәхд нәкүнчүсдәни бу

сәлигәсүзи ән у. Оммо, мә әдәм шоһиди дорә, ә Гүбә, ә Боку ә һәммә у вәхдһо кирошдә омориһо әз товун парамәнди литературај чуһури, ә курсһо, ә сексијә, конференсијәһо әз товун терминолокија, орфокрафија, крамматика - ә һәммәј ән иһо, кофсүз, бәхш Бәбәһәвәдијо дәри. У дијәш хубтә критик бу әри таза у вәхди һәмәл оморәнбуһо нүвүсдәкорһојму. Иллоһки амбар ћәрәкәт сохди у ә сәр нүвүсдәиһој Исћог Ханүхов.

Исћог Ханүхов. Урә һәммә куфдирәнбирүт Исћог Ћәнүх - ә нум кәләбәбәшу - Ћәнүх, бәбәшу Овроһом сог һисди-һисди. Әз әвәли рузһој ә комсомол дироморәи әз 1921 салһо у сәр күрди нүвүсдә ә козит диври Гүбә широһо, мәһәниһо. Лап хуб ләзәтлү бирүт мәсгәрәһо вә фелјетон ән у әз товун у вәхд ә гәриш хәлг дәбуһо кәмсүкиһо. У вәхдһо војкәјмурә, диләкимурә, фикиримурә нүвүсдәнбирим әнчәг ә козит дивори, үзкә чикә (литератури) һәлә нәбу. Козит дивори вәдироморәнкә у сәһәт ә пүшојү кура имбисдорут ә садһорәвоз одомиһо, кәлә-кәлә мухундүт, Исћог нүвүсдә фелјетонһо ә ухшәш широ ә кәлә шәһгәровоз хундә мијомо, вә, кујкә, у сәһәт һә унчо у тәхсиркорһорә әри комиһоки нүвүсдә омори фелјетон, биз-биз мисохд, һич нумјуш нәвобукә хәлг әз тәһәр нүвүсдә данүсдәнбу әри ки нүвүсдә оморикә. Ә мәһһорәвәз ә гәриш хәлг и ихдилот мидомунд, вокоһруш

мисохдүт. Кәлә кор бу у вәхди: ә дәсди и чиро козитһорәвоз, и чиро фелјетонһорәвоз, шорә мәсгәрә сохдәниһо широһорәвоз чәнк бәрдә ә кәмсүкиһој гәд хәлгәвоз.

Исһог һәмчүн возирәнбу ә дәсдәј артистһо, јә чәнд пјесәһош нүвүсди. Һә әз әвәли руз бинә норә оморәи редаксија козит вә отдел литературај тати ә Боку Исһог сәр күрди кор сохдәрә вә әз дәсјү вороморә бочәрүглүирә бурбунди. Ә хүшдәни козит амбарә широһо вә ихдилотһо нүвүсди. Куфдирүмһорә хуно ә Исһог амбар кумәки сохди Бәбәһәвәдијо ә данүсдәи хүшдәрәвоз, әри нүвүсдә широһо вә ихдилотһој ән урә әз тараф политики тич сохдә. Миданүм куфдирә ки, чү нүвүсди Исһог һәммәј ән уһо әз әвәл кирошди әз пүшој чүм Бәбәһәвәдијо, фикирһо, мәслиһәтһој ән у зурбә кумәки сохди.

Кујум јә хосијәт ән урәш (һәммә одомиһо јәки бирә нидану). Мәсәлән: ини, Исроил - чикәкир редактор козит “Коммунист” - дүзәлтмиш сохдәни, һәдәт һисдиһорә хуно, әри козит нүвүсдиһо дәсхәт Исһогә. Исроил, мә куфдирәрә хуно, амбар тигәт мидәниши ә һәр кор. Чәндгәдәр ә дәсјү гувот дәри, данүсдәијү һисди, корә әз дәс микировунд.

Ә һәрәј чикәкир чоһоблүјә редактор Исроил Довидов вә корсох редаксијә Исһог Ханухов бәһзи вәхд микирошд и чиро ихдилот.

"Ә Исћог, инчо диро". Исћог вәхүшдәни нәдүл-нәдүл дироморәни ә кабинет Исроил.

- Чүи кәнә, хәләф бәбәјмә? - пүрсирәни Исћог.

- Ә “хәләф бәбәјмә”, јәбо нәзник бијо виним. Ини тү ә и дәсхәт нүвүсдәјһо коф. Дирәни? Мә ә чикәј ән и әдәм нүвүсдә и кофикәрә. Чүтар оморә әри тү? Коми коф хуби?

- Һәлбәтки, тү офдәјһо хуби.

- Әкәр мә нүвүсдәмһо хубикә, дијә эричү тү у кофикәрә нүвүсдәј? Әхи јә кәмиш букә сәрә дорд дорә кәрәки, коми коф хубикә, урә вихдә кәрәки, дијә!

- Ә-ә, түш нәсданүм чү куфдирәкә. Мә данүсдәнүм ки, тү и дәсхәтә фәм сохдәнини, дүзәлтмиш сохдәнини, дијә мә сәрмә пара әри чү сохум?! - һәчи чоһоб мидо Исћог.

Тәләб Исроил дуз бу. У вәхд литературај чуһури ә таза хәт һәлә тазалә әдәбу ћәсүл оморә. Имурә нә бу нә крамматикәј зуһун чуһури, нә тәһәр дуз хәт нүвүсдәи, нә кофномә, нә терминолокија.

Әри амбарә кофһо әз зуһун уруси ә зуһун чуһуриму һәлә нәбу имурә јә ухшәшә кофһо, јә мијосдим әз дугун зуһун чуһури офдә у кофә, јә нәбукә әз хүшдә күнчүндә. Чәтиниһо һәр чүр амбар бу. Бәћсһош амбар бирәнбу, иллоһки әз товун терминһо. Ә у хотур иму норәбирим ә гәришиму у чиро шәрт ки, һәр корсох тә минкингәдәри, тә әхири бочәруги хүшдә мијо ћәрәкәт соху әз дәс ворәморә тәһәр корә, тә әхир вәдәбәрү. Ә у хотур тәләб Исроил бу, оммо Исћог һәчи норәнбуки, чү ә мувәћјү оморикә дузи, дијә дугунә коф кәшдә кәрәк нисди. Ки козит “Коммунист” у салиһорә хундкә мивинү ки, чү чиро чәтиниһо кәширәјмкә әри литературај чуһурирә күнчүндә, әри терминһо, крамматика вә дуз нүвүсдәи. Амбарә вәхдһо ә редаксија иму кура имбисдорим ә мәслиһәт әз товун терминһо офдә, әри вихдә коми хубикә. Ә у мәслиһәт иму

һорәј зәрәнбирим Бәбәһәвәдијорә. У нә корсох редаксија бу, нә корсох отдел тати Азернешр, оммо данүсдәијү ә кор зуһун амбар бу куфдирә, урәш һорәј мизәрим ә у мәслиһәт. Чәндгәдәр бәһсһо бәгдә импоисдим ә сәр јәки. Исһог Ханухов зуһун дәдәирә хуб данүсдәнбу, оммо и кәмсүки ә кор зарали зәрәнбу.

Исһог Ханухов һәмчун нүвүсди јә чәнд пјесәһош.

Рәһәмим Рувинов. Һәммә урә раби Рәһәмим куфдирәнбирүт, чүнки у дәстур рабии вәкүрдәбу вә әз расдәкиш рабијәти сохдәнбу. Ә 1920 сал, ә Азәрбајчон һүкүмәт совети гурмиш бирә бәгдә, әз мәһ сентјабр ә мәскән чуһурһој Гүбә вокурдә омо школәһо, ликбезһо школәһој шәви әри нәданирә тәрк сохдә. Умәһәли имурә учителһо нәбу вә бирәш ниданүсд, нә учебникһош нәбу. Әвәли караз ә дүнјоһ зуһун дәдәиму, зуһун чуһури, әдәбу ә кор кирошдә. Ә гәриш јә чәнд мәһһо чәркәј хундәкорһо зијод бисдо, оммо һәзүрә, данандәјә учителһо нәбу. Әкәр әри курсһој шәви иму данүсдәнбиримкә кәмданә комсомолчиһорә һорәј зәрә, әри школәһо учител кәрәк бу. Ә и вәхд иму кура сохдим әз човонә рабиһо, ки ә нумаз нәһ, тәлмид хундәнбукә ә нубохундә - әри учител бирә. Уһо оморут. Иһо бирүт: раби Зарбоил, раби Бинјәми, раби Мәрдәхәј, раби Шүһми, раби Рәһәмим вә уһоникә. Јә чәнд сал бәгдә иһо - курсһо хундә, һәзүри дирә - бисдорут лап вәрзирәнијә учителһо. Сәсәј әниһо – Зарбоил Шәлмијев,

Семјон Будаков вә Рәћәмим Рувинов - ә хотур һәрәсүз вә сүгд кор сохдәи ә кор учители, вә хүшдәрә ә һәр тараф хуб нушу дорәи орден Лениниш вәкүрдәт.

Рәћәмим һә әз у салһо сәр күрди широһо нүвүсдәирә. Бәгдәһо урә фүрсорәт ә Варташен, учители сохди унчо чәнд салһо, һәилһорә вомухди, јүш данандаи хүшдәрә зијод сохди. Ә Боку оморәнкә иму урә овурдим ә редаксија ә кор. Амбар сәлигәлүјә одоми, ћәјомәнд, имбу куфдирә лап һәјбкәш. Рәћәмим әри литературај чуһури амбар вәрзирәни бу, вә амбарә ћәрәкәтһо сохди вә параманд сохди литературај чуһурирә. У хуб данүсдәнбу зуһун чуһурирә, күкјүрә, дәкишүки кофһорә, пәркол кор сохдәнбу ә сәр зуһуниму вә ә сәр крамматикајүш. Широһој ән у, нүвүсдәһој ән у дофус зәрә оморәбу һәм ә козит, һәмикә ә отдел литературај тати. Ә һәдәт ән у бу нүвүсдә кутәћә мигрәлә, ә хубә зуһунәвоз, амбардәки әз ћол исәһәти:

Кәдәләј киши
Вәкүрд нәхуши,
Рујјүш вәмаси,
Ә һәлов хиси.

Рузиш һә дәкәшд,
Ә кучә нә кәшд,
Чәнд руз фәгирә,
Нә бисдо чорә.

Сәхд бирә бәгдә
Ә хәјол кәдә
Бисдорут һәммәш
Кифләт ән хунәш,

Ћовирһој кишиш,
Гулум вә гуншиш,
Һәмлә, зәһәмләш,
Холу вә холәш.

Ә и широ, нумју һисдиһо "Јарај мәрд", Рәћәмим, чәнд салһо рабијәти сохдиһо, әдәј әз кук вәкәндә дуркунә корһој ћәкәлһо-питикһорә, овосунәиһорә вә үзкә шәфдә һәдәтһорә.

Широһој ән у амбари. Хуб мибисдо тазадән исәһәт дофус зәрә јәкәмикәш букә әз у широһо вә ихдилотһо у вәхдиһо вәдироморииһо ә козит "Коммунист" әри данүсдә, чүтар һәмәл оморикә литературај чуһури.

Чәнд салһо, ә сали дүбо-сәбо ә Боку ә јон у вәхди буһо институт зуһун вә литература һорәј зәрә оморәнбу сессијәј тати әз товун терминолокија вә орфокрафијәј зуһун иму. Ә һәммәј ән у сессијәј тати ә имурәвоз ә јә чикә Рәћәмимиш бирәнбу вә һәммишә ә ћәјомәндирәвоз бәхш мәкүрд вә гимәтлүјә тәклифһо мидо.

Нәтән Соломонов. У саз зәрәкор бу. Ә һәрисиһо у саз мизә, Шүмшүм-гәиш мәһәни мухунд. Ә 1920 сал ә комсомол дироморәки сәр күрд ә клуб артисти сохдә. У вәхдиһо ә иму зәнһо, духдәрһо һәлә ә клуб нәс оморәнбирүт, ә театр возирәки әри зәнһо лап кәлә хәчәләти, һовун бу. Нәтән амбарә вәхд возирәнбу рол зәнирә, лап хуб сәс хүшдәрә ә сәс зәни чарундә, дијәш хубтә возирәнбу хәндәјә ролһорә. Һә у вәхдһо у сәр күрд нүвүсдә широһо, пјесәһо. У зуһун чуһурирәш хуб данүсдәнбу, вә чүн сазәндә данүсдәнбу јү нүвүсдә мәһәниһорә ә әвозәвоз нүвүсдә вә хүшдәнјүш хундә. У бири ә мәрәвоз ә јә чикә әз Азәрбајчон делекат ә јәкимүн сјезд корсохһој култури татһо ә шәһәр

Москов ә сентјабр 1927 сал вә ә 1929 сал делекат ә 2-мүн сјезд бирәбуһо ә Боку вә бәгдәһо, әвәл ә Гүбә, вә бәгдә ә Боку бәхш вәкүрд әз дәсјү вәроморә гәдәр ә сессијәһој термини вә орфокрафијәи. Ә редаксија козит "Коммунист" вә отдел литературај тати Азернешр у кор нә сохди. У бирәнбу ә Гүбә вә әз дәс воромор ә тәһәр, иллоһки ә кор широһо нүвүсдәһо, театр возирәһо ћәрәкәт сохди әри парамәнд бирәи литературај чуһури.

Лазар Лазарев. Илиһизир Кәләбәбә - куфдирәнбирим урә. У вәхдиһо и бу учител зуһун уруси ә школә, данүсдәијүш әри у вәхди хуб бу. Мәһһој һәминониш һәр сал ә курсһој учителһо хундә, данани хүшдәрә дијәш зәвәр сохдәнбу. Ә комиссијәһој таза хәт ә ухшәш латини, ә сессијәһој термини вә орфокрафијәи бирәтһо ә Гүбә вә ә Боку јүрә бәхш дәбири, әз товун дуз хәт нүвүсдәи, крамматика вә терминһо хәјли кумәкиһо сохди. Әвәл "әләфбирә" (буквар) вә бәгдәһо үзкә тәһәр нубодорәирә әри школәһој ә зуһун чуһури күнчүнди. Ә Боку ә 1934 сал бинә норә оморәки козит "Коммунист" ә зуһун чуһури вә Отдел литературај тати Азернешр Илиһизир әз дәсјү вәроморә кумәкирә ә данүсдәи хүшдә киро сохди. Миданүм куфдирә ки, ә 1934-1938 салһо ә Боку чү

учебникhо әри школәhо дофус зәрәјмкә - әз јәкимүн класс тә ћофдимүн класс - амбари ән уhорә Илиһизир нүвүсди. Һәммишә ә тигәтәвоз, ә вәхдју әри школәhо хуб һәмәл оморәни, ә усдајәти педакокирәвоз у ә сәр ән у учебникhо кор сохди. Ә хәјолмәни мә доковор бәсдәбирүм ә Бәбәһәвәдијорәвоз әри нүвүсдә јә чәнд учебникhорә. Мә ә зәвәр куфдирәмhорә хуно урә әри и корhо әз hәммә амбар данүсдәибу. Оммо сәлигәију нәбирә куфдирә у доковорhо hә ә сәр когоз мундәнбу вә мәрә коф нәс бирәнбу, школәhо учебниксүз нә муну куфдирә, у корә әз Бәбәһәвәдијо восдорәнбирүм дорәнбирүм ә Илиһизир. Уш ә лап кутәћә вәхд, шәв-руз кор сохдә ә вәхдју мидо кәрәк hисдиhо учебникhорә. Ә у чикә ки кор пули бу, ә пуләвоз шәрт бәсдә мијомо Илиһизир - пул тәмәћлүјә одоми - hәрчүш мисохд, шәртә нивачарунд, учебникhорә ә вәхдју мидо һәјбсүз.

И һәсонтә кор нәбу. Әри учебникhо, уш иллоhки әри һәилhо, ноки тәhәр хәтә дуз нүвүсдәи, вә дијәш зијодтә терминhо, нумhој чиhо, hәлә у вәхд имурә нә буhо, кәрәк бирүт. Амбарhорә әз хүшдә офүррә кәрәк бу. Исәһәт ә зуhун иму диромориhо “пүрсүш”, “хәтот”, “сәрнүш” вә үзкә кофhојкә у вәхдиhо hәлә нәбу. Әри и корhорә ә чикә овурдә hинәр вә данандәи кәрәк бу.

Мәнүвәћ Дадашев. Јә-дү мәh кирошдәнкә әз козит “Коммунист” вәдәшәндә, ә әхирhој 1934 сал Јуно дировунд әки мә јә човонә кукә. У әз буј кудәк бу, ә у хотур јәкәм пур

вәди бирәнбу. Гиргирә мујһој сәрјү, ә ранк һәсәли, сиг вә тик поисдәнбирүт, һәчики, кујо уһо ә јү тобиһ нәс бирәнүт. Сифәтјү рачи мәрди, әки мә диромораки, јә кәм хәндәкүл вә һәјб кәширә-кәширә, амбар хошоморәни бу. Нүшдә-вәхүшдәјү ә чәлдирәвоз бу, коф сохдәјү рач, нә фубәрдә, һәчи мидани әдәј широ хундә, кофһо әз ләһәју дукмә-дукмә мәдиромо, кујкә и кофһорә әвәл ә хунә һәзүр сохди әри имбуруз куфдирә, бәһзи вәхд һәчи кумон сохдә бирәнбу ки, Мәнүвәһ коф нәс сохдә, әдәј мәһни хундә. Мәрә гәдәрсүз хош омо әз и кук вә вәкүрдүм ә кор ә редаксија.

У вәхди, редаксија козит “Коммунист” вә отдел татирә бинә норәнкә, ә пүшојмә бу корсохдәјә рузһојмә ә козит “Зәһмәткәш”, гәрорһој ән дү сјездһо бирәтһо ә Москов вә ә Боку, курсһо, кирошдәтһо ә Дәрбәнд вә ә Гүбә, бәлки 10 салинә синәмишиһо, кировундәјмо тә имуһој. Уһо һәммә нубо бирүт. Кор сохдә-сохдә имуш әвәли нә мундәјм, ә литературај чуһурирәвоз имуш кәлә бирәјм, хутә бирәјм. Имуһојки чәнд салинә мәтләбһојму әри ә јә чикә кура сохдә вә дофус зәрә һәм козитә, һәмикә учебникһорә вә узкә литераторһојкә ә зуһун дәдәи, һәрәкәт сохди әри күнчүндә јә зуһун литератури, һәчуки урә хуб варасүт һәммә чуһурһој доги: ширвони, гүбәи, дәрбәнди, шурои, крознии, налчики, минкин буһо гәдәр ә редаксија вә отдел тати мијо кор сохут и ләһчәһорә хуб данүсдәкорһо, һәчики јәвош-јәвош ә литературајму и тәфиһәтиһо тәрк бу, һәммә хундә варасирә данүт. Әз чуһурһој ширвони ә кор чәлб сохдум

Рәћмон Ашуровә, әз Дәрбәнд - Јуно Семјонова, Донил Атниловә, Дубијо Бахшијевә, әз Крозниј - доктор Килһадовә вә үзкәһојкәрәш. Имуһој ә дәсмә офдори Мәнүвәћиш - һәм човон, һәмикә, вәди бирәни ә бијовһо рузһо данүсдәкор, зиһимлү...

...Ини, овурдәни Мәнүвәћ норәни ә сәр столмә әвәли широј хүшдәрә: "Васал колхози". Мә вәкүрдәнүм хундәнүм ә ћәзәвоз, вәкүрдәнүм гәләмә ә дәсмә, һә ә јонјү јә чәнд кофһорә ә разикәријүрәвоз дүзәлтмиш сохдәнүм. Ә кәјф нә вохуру куфдирә, (һәлә амбар човони, хоми, әз тун нә кирошди), ә һәзизирәвоз, ә ју бурбундә, ә јурәвоз мәслиһәт сохдә, јә кәм кофһорә дәкиш сохдәнүм, варасундә ә ју әри чү һәчи кәрәкикә. Јә кәм дәкишиһо вәнкәсдә бәгдә, хундәним ә јәки. Јү сәхд разикәри хүшдәрә бурбундә бәгдә, и рузикә вәдироморәни ә козит (№11, 20 нојабр 1934 сал).

Ини у широ:

Шиновит, шиновит сәсмәрә,
Бирорһо әз мәјдуј колхозһо,
Әришму тич сохдәм гәләмә,
Чофокәш әз фронт совхозһо.

Васал, тү сәр күрди, дир мәсох,
Ћәзүр сох карасди рузирә,
Әшгтүрә ноһоги ћәл мәсох,
Кура сох кошдәи тумирә.

Һәр тумтү ә хори даравһо
Әз тикәј сүрх-нүгрә зијоди,
Һәр сүмбүл әз хори вәровһо
Ә дүшмә амбарә гәзәби.

Јәрәгтү кучлүјә јәрәги,
Амбарүт куфдирә чәркәјтү.
Һич ниров чофојтү ноһоги,
Ћүкүмәт кумәки әри тү.

Һә әз и әвәли широлә вәди бу кәләчәки ән и, бијовһо рузһо, әкәр ә сәр хүшдә кор сохдкә, лап хуб имбу куфдирә. Ә дүлмә јә нијәт вәромо, имурә корсох имуһој амбар кәрәки әри литературај чуһурирә парамәнд сохдә, дијәш зијодтә кәрәки әри ә чикәјмуш корсох ћәзүр сохдә, тә кәј мә и дү кәлә чоһоблүјә кор ә и чәтинирәвоз вәкүрдә миданүм. Кәрәки корсохһо, кәрәки, амбар кәрәки. Бәлки әз и човонә кук мәдиров у чиро корсох?! И нијәт әнчәг ә дүлмә дәбу, әз ләһә вәдировундә һәлә кәширәнбирүм хүшдәрә. Вәхд кәрәки,.. синәмиши кәрәки,.. мијо әз тун кирору... бәгдә... бәгдә.

Јә чәнд мәһ бәгдә Мәнүвәћ овурдә но ә сәр столмә јә широјкәш “Мај”. Әз товун ән и широ ә кушмә јә кәмләләј дарафдәбу овозә, ки Мәнүвәћ ә хотур рифм воисдә кофһој имурә јәкәм дәкиш соху. Инчо дәбу коф “Кидан”- јәћәни “Ки данү”. Әкәр “Кидан”ә “ки данү” сохдумкә, һәммәј гурулуш ән и широ, овозјү, ләзәтјү, хуби - вир имбу. Мә јә кәмләј ћитијот дәс кировундүм ә сәр широ ә разикори Мәнүвәћәвоз, оммо “Кидан”ә һә һәчу һишдүм. Мәнүвәћ әз шори нәсданбу әчә буровкә. Оммо уһоникә “кидан”, “кидан” куфдирә-куфдирә әдәбирүт рүхшәнд сохдә.

Ини јә чәнд бәнд әз у широ, дофус зәрә оморибо ә “Коммунист” №24 (1 мај 1935 сал).

Кидан чәнд һәләмһој азади
Варафдәткә һүндүр ә и руз?
Кидан чәнд низәһо сад-сади
Кӱрдәткә уһорә ә сәр буз?

Кидан чәнд сүгдә кукһој зәһмәт
Ә гурбун рафдәткә ә и руз?
Кидан чәнд сәрворһој ән чәһмәт
Дулулу бирәткә ә буруз?

Кидан чәнд јәтимһо-бәдбәхтһо
Сүст-һолок бирәткә ә и руз?
Кидан чәнд дәдәјһој бивәхдһо
Мундәткә ә бәдруз, гут руз?

Кидан чәнд јәсирһој капитал
Шәндәткә шуорә ә и руз?
“Куш вәнит сәһибһој ән мидал
Әз тәһли никирим сәрә гуз!

Ә һәчи пәсәјү оморәни 8 бәндикәш. Амбарә хубә широһо вә ихдилотһо нүвүсди ә козит ”Коммунист” Мәнүвәһ (мәсәлән, “Әхири нәфәс”, №12-15, март 1935 сал).

Бочоруглүјә корсох, зиһимлүјә шоир, хәлгәхоһјә сүгдә кук хәлг хүшдә Мәнүвәһ зу рафди әз һәрәјму. Ә әхир 1936-мүн сал у рафд ә Дәрбәнд әри әвләнмиш бирә, дијә ә редаксија нә вокошд.

Бәгдә мә вихдә оморум јәкимүн секретар Кородској

Рајком партија ә шәһәр Боку, сәлт дур бисдорум әз кор редаксија вә литературај чуһури, әз уш 4 мәһ бәгдә ә авкуст 1938 сал ә мә хәбәр раси ки, редаксија козит “Коммунист” ә зуһун чуһури вә отдел литературај тати ә Азернешр һәрдү гили бири, сәхд бири куфдирә...

Дүлмә кирисд, бәлки пүшоки ә мә хәбәр мирасикә, мә ниһишдүм и корә бирә. Әримә мундәбу имуһој әнчәг ә кор дүзәлтмиш сохдә бикор мундәтһо корсохһој редаксијәрә.

...Мәнүвәђә әз у бәгдә дијә мә нә дирәм. Курунә корһој партија, бәгдә - довђо, бәгдә - кор партија ә Урсијәт. Бәгдәһо данүсдүм ки, Мәнүвәђ ә довђо тәләф бири.

Кор литература ән һәр коми зуһуниш бисдо - чәтинә кори. Ән иму чүклә хәлглә, иллоһки у вәхд, амбар чәтин бу, чүнки ән әвәл имурә һәлә һич литературә нәбу, литераторһош нәбу, хәтиш ки лап тазалә ђәмәл оморәбу, данандајә корсохһо һәлә нәбу, вә бирәш ниданүсд, чүнки хүшдәни данандајә корсохһо һәлә әдәбирүт ђәзүр бирә, һич һәлә имурә интелликентсијәш нәбу. Һәммәј ән и чәтиниһорә, и кәлә јүкә у вәхд әри јә одоми амбар чәтин бу. Ә у хотуриш букә куфдирә нибу ки, јә одоми тәђно, ә данандәи хүшдәрәвоз јаратмиш сохди куфдирә литературај чуһурирә. Литературај иму, ђәсүл оморәијү, бинә норә оморәијү, әз дәрд хурдәиһоју кирошдәијү, ә шир дәдәјәвоз кәлә бирәијү вә параменд бирәијү - кор јә одоми нисди. Ә Гүбәш, ә Дәрбәндиш, ә Бокуш, ә Крозниш, ә Налчикиш, ә Варташениш, ә Мәђәчгәләш, ә Московиш - ә һәр чикәһо чуһур доги зиһисдәткә револјутсија бәгдә амбарһо ђәрәкәт сохдәт вә һинәр нушу дорәт әри ә күнчо овурдә литературај дәдәирә. Ә и рәђ чәтиниһо амбар бири, гәләтиһош кәм нәбири. У чәнд сјездһо, курсһо, сессијәһо, мә ә јор овурдәмһо – һәммәј ән уһо кәлә кумәки бири. Әнчәг ирә ә

фикир вәкүрдә кәрәки: әвәли парусдәк бири козит "Зәһмәткәш", әнчәг у бу тәһно козитлә, литературасүз, бәгдә бисдо ә Боку козит "Коммунист" һәм ә таза хәтәвоз, һәмикә ә фирәһә тәһәр һәр чүр литература дофус зәрәрәвоз.

Бәгдәһо - довһо бәгдә - сәр күрди јә әтапикә: литература ә зуһун иму вәдиромори вә ә фирәһә тәһәр парамәнд бири ә Мәһәчгәлә.

Әкәр минкин бисдокә и каразикә мәрә воисдәни нүвүсүм әз товун јә чәнд докторһој һилми, вәдироморәтһо әз гәриш хәлгиму, бирәт вәкирлүјә, данандәјә, һохмолүјә корсохһој үлкәј Совети.

* * *

Һәчи һәсүл омори, күк күрди, бинәлү бири вә бәгдә парамәнд бири литературај чуһури.

Сог бошит. Разимәндимәрә фүрсорәнүм әришму. Һүрмәт ишму зијод кәрдо. Әри һәммәшму, әри фәрзәндһошму, хунәдуниһошму соги вә саламати, шори вә ники хосдәнүм. Әз хунәдуни бәбәһојму, әз әрхәј Агаруновһо ә Боку, ә Москов, ә Догистү амбарә кифләтһо зиһисдәнүт. Әри һәммәј әнуһо вә әри һәммәшму шолум фүрсорәнүм.

1974 - 1976 салһо
Шәһәр Боку

Широһо
вә
мәһәниһо

И коллектсијај широһо ћәзүр бири әри ә пүшо дәриһо 110 сал томом бирәји вә ћәсүл оморәји јәки әз вәкирә кукһој хәлг чуһурһој доги һисдиһо Јаков Агарунов.

Нум әну һәлә сог һисди дарафди ә енсиклопедијај ән дүнјоһ јә ћохом ән гуллуг сохдиһо ћүкүмәтә хуно әри рәћ бәрдәји корһој ән нефти ән мәмләкәтә. Дофус бири чәнд китобһо, ә коминиһо ки нүвүсдә омори јоровурдиһо ән сохдә лојүглүгә корһојү нән ћәрмәћһојү.

Нум ән Јаков Агарунов јә әдәбијјәтчи нә јә ћәмәл овурдәкорә хуно вәкирә нуми һә имбуруз нәћ, һәлә әз јәкүмүн 50 сали ән кирошдһо бүрк, комики у амбара күрдләмәһо кировунди әри зијод сохдә културәј нә ћохмој ән хәлг хүшдәрә - ән чуһурһој догирә.

Мувәћә палаш сохдәнбуһо вә и сәћәтиш гимәт хүшдәрә дошдиһо хубә нүвүсдәһој әну һәмишә ә хәлгәвоз бириһо инсон, дофус бирәнбу ә гозитһо, чурналһо, вә ә алманахһој әну дәвр. И коллектсија һисди јәкүмүн коллексија, ә коминики вәчирә омори вә ә јә чикә чәһм бири нүвүсдә широһо, пејсһо нә јоровурдиһојү, әз товнәј чүтам һәмәл оморикә әдәбијјәт ән чуһурһој доги. Ә и китоб чикә күрди поезијај ән Јаков Агарунов. Әнчәг амбара нүвүсдә широһојү ә зуһун чуһури, вир бири әз архив чәнд гозитһо, комиһоки дофус бирәнбу ә гәдимә әләфби ән чуһурһорәвоз тә 1929-үм сал. Ә сәр әну мундиһо гозитһош бијо кор бәрдә бијовки, ә уһо дофус бириһо нүвүсдәһој ән Јаков Агарунова даним расундә ә бијовһо хундәкорһо.

Јәһәгү Агарунов
1932 сал

Ә СОГИ ДӘДӘЈҺО

Вәкирит, дусдһо, пәјләһорә ә соги дәдәјһо,
Ә соги әну јәшмәгбузијә, назлү хонумһо,
Ә соги әну ћәјомәндһо, зәнһој һинәрмәнд,
Чүрүтмиш сохдәнүтһо руз хүшдәрә әри фәрзәнд.

Ә соги дәдәјһо, чәркәј кукһо кәлә сохдәтһо,
Ә соги дәдәјһо, әз кукиш хуб духдәр зәндәтһо,
Ә соги дәдәјһо, әз һинәрмәнди кук вә духдәр
Дијәш бәхдәвәр, мәтрәбәдәр, буһолү бирәтһо.

Ә соги дәдәјһо, ә әлмонәи тобиһ̧ бирәтһо,
Ә соги дәдәјһо, нәвә вә нишрә дирәтһо,
Ә соги дәдәјһо, әз бигәдүри овлод-фәрзәнд
Ә чоһили муј сәрә сипи сохдәтһо.

Ә соги дәдәјһош, әз дүнјоһ кукуплү рафдәтһо,
Ә соги дәдәјһош, әри руј кук ћәсрәт мундәтһо,
Ә соги дәдәјһо, ә мүрдәкиш зиндә һисдүтһо,
Әз сүгди, миһрибони, вәкири, мәрди фәрзәндһо.

Ә һәммә зуһунһо, ә һәр дәвр, дәдәј - ватани,
Ватанә фурухуһо - ә дәдәј хүшдә хоһини.
Дусдһо, хурим и пәјләһорә ә шори Ватан,
Ә соги сәнуһ̧ојә[1], ћололә ширә дәдәјһо.

1958 сал

[1] сәнуһ̧о -- һ̧әјбкәш, ћәјолү

ӘРИ ШҮШӘН

I.
Рафдәт хәјли рузһо вә салһо, мә пир бирәм.
Ӄирошдәт поизһо, васалһо, мә сир бирәм.
Һәвдәһ сали тү дур бирә рафдәј әз јон мә,
Оммо һич вәхдиш нә вәдарафдәј әз јор мә.

Тү һәмишә ә јор мәни,
Тү һәмишә ә јон мәни.

II.
Чәнд салһои мә әри тү нә хундәм гәдиш.
Ә кәсһорәвоз түрә нә сохдәм дәӄиш.
Ә тәһнои, тәнӄи, чәтини гоил бирәм,
Ә нум тү, һүрмәт тү локој гәлпи нә зәрәм.

Тү һәмишә ә јор мәни,
Тү һәмишә ә јон мәни.

III. ....

IV.
Рафдүт хәјли рузһо вә салһо, мә пир бирәм.
Ӄирошдүт поизһо, васалһо, мә сир бирәм.
Изму ӄузәт сохдәнүм нәфәс әхирирә,
Мәш түрә хуно мивинүм ӄур-сур хорирә.

Тү һәмишә ә јор мәни,
Тү һәмишә ә јон мәни.

1989 сал

КОВУТӘР

Әј рачә, гәнәтсүзә, һәзизә ковутәрләјмә!
Чү тәлћ дәниширә тү ә ћәвәс сифәт чоһилимә,
Чү дәрд-гәм офдори ә и зәћмәтлүјә дүлтү бәкә,
Һәчи сәргуз, фикирлү поисдәј ә пүшој гәјмһојкә?

Бәкә түрә әз и таза рачә һүлом хәбәр нисди,
Ә комики ә һәрәј милләтһо тәфиһәти нисди?
Һәммәшу ә јәки, дүл шор, дәс ә дәс дорә, поисдәт,
Күһнә, шәфдә фикирһорә әз дүл хүшдә вәдәшәндәт.

Тик ки, нәһләти бириһо ковутәрмә, сәртүрә тик ки!
Һәчи, әз күһнә зәћмәтһо дүл хүрд, сәртүрә гуз мәки.
И чирә ә гәриш әну торикә гәфәсә нүшдәј,
Дәрдлү, гәмлү әз һәр тараф, әхирдә ә хов варафдәј.

Хәбәр бош, хәбәр бош, чәндәклүјә һәзизә ковутәр,
Әз гәриш торикә хов, әз гәд әну тәлћә азар.
Воку у пәрдә кәширә чумһорә, виниш һүломә,
Пәсә мәпој әз јәкиш, сәхд ки гирмизинә һәләмә!

Губә, 1920 сал

Стихотворение “Ковутәр”
публиковалось также на руском языке
в переводе Лазаря Амирова

ГОЛУБЬ

Эй, красивый и бескрылый, дорогой мой голубок,
Отчего ты с грустью смотришь на юное мое лицо?
Что за горести-печали охватили твоё сердце?
Почему с тяжелой думой ты стоишь перед людьми?

Разве ты не видишь ныне нашу новую планету,
Где средь множества народов столько добрых новостей?
Все они единым строем встали дружными рядами,
Позабыв вражду навеки на своей родной земле.

Выше голову, мой милый, прежде битый голубок!
Так обиженный трудами не склоняй ты головы!
Не сиди под спудом скорби в затемненной этой клетке,
Чтобы вновь в печали-грусти без причины не заснуть!

Просыпайся, милый голубь, просыпайся, добрый мой,
Сон оставь навеки темный и болезненный ты свой.
Приоткрой глаза скорее и взгляни на этот мир,
И всегда шагай смелее с Красным знаменем в руках!

МӘ У НИСДҮМ

Мә у нисдүм, әј кук мәрд, тү чәшмиш бирәј.
Ћитијот бош, ә тојтү расд нә оморәј.
Ә мәчлусмә һич вәхдиш тү нәдәбирәј.
Вокордун һәсбтүрә, әри тү чү норәј!

Мүһбәтмә һисди сүгд әри тәмизә дүл.
Ловһојмә ћәзүрүт әри хушбујә күл.
Тү ки михәнәти, ә чү имид бәсдәј.
Әри мә дикоруни, мәсох хүшдәрә шүл.

Мәрә овосунәһојтү кәрәк нисди.
Тү ләгләги, ловгои, финдили-фәнди.
Мә у нисдүм, јәкикәјүм, рад бош бура,
Пәсәво һәј сох һәсбә, мәсох нәмәрди.

1973 сал

* * *

Ов воромори, пур бири хориһо,
Рәћһо, догһо дур сохди сәсһорә.
Нә гилинч хори, нә аташ һәсмү
Бәкә дур мисоху мәтләбһорә?

Әз догһо сәринә ов рихдә,
Һәнчирәки јурә сәр дүл сәрин бирә.
Бәкә кулулә әз дусд оморә,
Һәчи ә дорун дүл дарафдә?

НӘСИҺӘТ

Мә јә дор вәбирүм ә гәд бог бәбәјму,
Чупонһо рәђәти сохдә ә сојәјмә,
Сәр јәки ливәјмә јә лула вобу,
Ә һәр лула ђәвәслујә гушһо добу,
Вәлкһојмә ә һәшговоз хушбуј дорәнбу.

У рузһо чү хушбәхд вә чү ләзәтлү бу,
Һәр руз мәрә һүндүр бирә воисдәнбу.
Ә зирмә мәхбәрә хок, ә сәриму һәсму,
Мувәђмә, дүлмә ә зир такабури добу,
Һәчи бирүм ки, хәлг ә мә сәр зәрәнбу.

У залумә инсон, јә руз чү бисдокә,
Нәзник бисдо ә тәвәровоз, бурри мәрә,
Ҹәндәкмә гүҹ диромо, тәвәр зәрәнкә.
Дүлмә кирисд, сәхд күрдүм нәфәсмәрә,
Бисдорум хәҹәләт, у руза мә дирәнкә.

Ә јә руз расирүм, ә гәриш тов әри сухдә,
Һәр чуркуммә рафдиһо рузһорә нушу до,
Ә јормә омо такабуримә, сохдум кирјә,
Вәлкһош, гушһош әз товунмә јәзуг бисдо.
Инсон! Бур, вәнкә, рузһојмәрәш ә сәр биофдо.

Боку, 20 јанвар 1925 сал

МӘСЛИҺӘТ МУШҺО
(тәркум)

"Бирормә, шинирәј тү и ширинә сәсә?" –
Зу, видовусдә, муш пүрси әз ћәрмәћ хүшдә.
"Шинирәм, пишик ә дәс шир омори бәсдә,
Имуһој мидајм хәвләти рәћәти сохдә!"
"Шор мәбош, бирормә", – мушикә чоһоб до, –
"И кофһо һәммә дуркуни, бовор модо,
У сәһәт ки нәхүј пишик ә шир вохурдә,
Дијә, мәһлүмики, шир нимуну зиндә,
Ирә һәммәјму шинирәјм ки әз кәләтә,
Ћәјвон нисди куфдирә әз пишик кучлүтә".

Боку, 14 декабр 1925 сал

* * *

Мә түрә дирүм руз јәкшобот,
Әри мә хуш омори јә бобот,
Нәсданүм ховикә, хәјоликә,
Кујкә пүшокиш дирәм кәјикә.

Боку, 1964 сал

* * *

Мә мукум тү јә чоһилә зәни
Әз ватанмәни, әз Гүбәјмәни.
Изму варасдәј хундәирә,
Вәкүрдәј сәниһәт шоирирә.

Тү ки һәлә шаздәһсаләш нисди,
Әз һәсәл ширин одомиш һисди.
Мә түрә тәһәриф дүм чү тәһәр,
Ковутәрмәни тү, таза бәһәр.

Тү ухшәши ә сибһој Гүбәи,
Тимор сохдә урә шәј сәбәһи,
Һовомәри пусттү – сип-сипини,
Дү гутинәјтү гип-гирмизини.

Мәрә бәнд сохди хәндәкүлијтү,
Хәндүстәнүт ловһојтү, чумһојтү.
Расди чумтү јә кәмләј һир бирә,
Гощјуш зәвәр варафдәни бирә.

17 мај 1967

* * *

Мә у когозә әз дәстү парундум,
Гәтугә хуно әз марли палундум,
Дугјурә чиро, кәрәјурә чиро,
Диг-дуг сохдә ә зуһунмә чарундум

ДУХДӘР ЧУҺУР

(Мәһәни ә һовој "Догүстони")

Бәдмозоли рузкорһојму,
Духдәрһој чуһурһојму,
Һәммә күһнә һәдәтһо, хәһәрһо,
Һәчәли әри чуниму.

Торики чумһојиму,
Кутәһи зуһуниму
Молә хуно фурухдә, хәһәрһо,
Буховлү кәрдәниму.

Бурра омори дәсһојиму
Әз хундә зуһуниму.
Шолә ә сәр дәкүрдә, хәһәрһо,
Инсон һисоб нисдим бу?

Гүдүшин чәләјиму,
Бинәј кулә ватаниму.
Әз хундә пәс појундәт, хәһәрһо,
Имурә нумкирһојму.

Чү куруни һолиму,
Писирут чун чикәриму.
Әри һәммәј әниһо, хәһәрһо,
Тәхсирлү сәһибһојму.

Дәдәјһо јозуг бирәт,
Руј һүломә нә дирәт.
Бијојт имуш букә, хәһәрһо,
Кирорим әз и "гиријәт".

Губә, 26 декабр 1926 сал

ФИКИР ӘРИ МӘТЛӘБ
(*Мәһәни ә һовој "Муган"*)

Хиники вәрфһо синәјмәрә,
Вомундә сохдут һовојмәрә,
  Ә вәһдәрәвоз чумундут - әј
  Гәнәт чун мәрә.

Әдәј кирошдә сали бисд,
Чәһдиһојмәрә гәдәрју нисд.
  Әрчү рузмәрә бәдһово
  Кирошдә воисд.

Һәшд сали имид вәнорәм,
Әз һәили дәс кәширәм,
  Әри дорә тимор сохдә
  Ә һәшк офдорәм.

Рузһој ләрбә кировундум,
Хосијәтһорә шинохдум.
  Әри таза һәдәт шәјлү
  Чун мәрә сохдум.

Фикирә бәсдәм ә јәјлуг,
Дүшмәнүм ән чун сәгәтлуг.
  Мијорум ми хәјр дүлмәрә
  Әри тү, мохлуг?

Москов, 10 феврал 1928 сал

ЈӘТИМ ӘЗ ҺОЛ ХҮШДӘ
(мәһәни, музик ә hовој "Вартани")

Вәлк ливәсүз ә тәћно боглә - ћәсүл оморәм.
Хок гобугсүз ә гәриш тәлү - кәлә мә бирәм.
Зүһбәј ворвори гәhр күрд ә сәрмә - вор зә рујмәрә,
Ә гәриш вәрфhо бирәћнә вәнкәсд - и чәндәкмәрә.

Рәћсүз, әдәбсүз ә зир дәсhо – могбун бисдорум.
Хәчәләти нун нә ов вәкүрдә – буј вошәндүм.
Мизиhүмми мә јәзуг јәтим – јә сәһәтләјкәш?
Мивинүмми, ој үшүг һүлом, түрә рузләјкәш?

Чумhојмә hәрси, појhо бирәћнә - ә гопуhој хәлг.
Вокунит дәрә, дәбәрит мәрә - мәсохит јәләг.
Бәлки мүрдүм бу, говрәјмәрә ки сәхд мисоху?
Нисди бәбәјмә, нисди дәдәјмә - ки кирјә соху?

Сәрмә гуз бу, дәсhојмә дураз - ә кәс минәтүм,
Чәндәкмә гәбәр, рујмә сијә - ә тәhәр ранк тум.
Сәбәћ тә шәћәнкум дәбирүм - әзирләј шәлә.
Вој зәрәмбирүм ә кучә, ә ки кујум и ћолә.

Офдои hәминони әри мә - әз нун зијод бу.
Таза јәмишhо шүгәммәрә - сирои сохдәнбу.
Вәрф ки мијомо ћолмә курун - гүч мидироморум,
Ранкмә парусдә, чәндәк чарүсдә - ә ләрз мијофдорум.

(у рузһо кирошдут)

Хунәј Совит оводу кәрдо – хилос бисдорум,
Ә и кәрмә тәмизә палтар – пучундә оморум.
Һәр руз нун-рүгән ә һәсәләвоз – бири хурәкмә,
Гирмизинә хун лов бири изму ә рак чәндәкмә.

Ә чикәј һәммә, хундә әри мә бири нәсиһәт,
Сәһиб кәшдүм офдүм әри мә – күрдүм сәниһәт.
Кәрмә хунә, рәһәтә дүшәк – бири чикәјмә.
Чун согә кумәк имбошум әри һәрмәһһојкәјмә.

Рәһсүз, әдәбсүз әзир дәсһо – могбун бирүм мә.
Хәчәләти нун нә ов вәкүрдә бу и чунләјмә.
Ингәдә сал "кәлә" зиһисдүм – мә јозуг јәтим,
Винирүм түрә, ој үшүг һүлом, - мә јозуг јәтим.

Козит "Зәһмәткәш", № 20, 1928 сал

* * *

Күһнә куфәрә әз муд офдори,
Зулм дәсбәндһо әз чум офдори.
Ој, бәбәләјмә, чон дәдәләјмә
Киривот висдон әриләјмә.

Губә, нојабр 1929 сал

* * *

Әз гәриш әрхһој Гүсор, зүм-зүмә овһо,
Чү хуби унчо рузкор, гәјмәгүт ловһо,
Гушһо, куит винүм, чүтарз гәл күрүм,
Бијо, һәсрәт дүлүм, күлмәрә винүм.

Фирәһә вәлкә дорһо сәрини дорәт,
Дүлтичә кофһој ширин чикә нә офдәт.
Гушһо, куит винүм, чүтарз гәл күрүм,
Бијо, һәсрәт дүлүм, күлмәрә винүм.

Таза бисдо дәрдһојмә әз дүли кәрми,
Пәс әчи у гәләмә чумһој хүроми?
Гушһо, куит винүм, чүтарз гәл күрүм,
Бијо, һәсрәт дүлүм, күлмәрә винүм.

Губә, авкуст, 1931 сал

СӘНОВРӘЈӘ СӘР

Әри түни и мәһәниләјмә, әј сәноврәјә сәр,
Гошһојтү сијә, чумһојтү кову, тү - духдәр СССР.
Хосдәнүм әри тү бәхдәвәри, чунсоги тәвәсәр,
Нисди түрә хуно ә и дүнјоһ јәкикәш сәрәсәр.

МҮҺБӘТМӘ

Тү мүһбәтмәни, хушћолә, ширинә војкәјмәни,
Офдои сәбәћимә, мәнк шәвинәјмә.
Тү имидмәни, ћәсрәти, сәрини сәр дүлмәни,
Фурмуш нисохум тә әхири рузһојмә.

Тү мәрә кәрәки овә хуно, һоворә хуно
Әри тәћноимә, әз чунмәш зијодтә.
Тү мәрә кәрәки әри јара мәлћәмә хуно
Әз хәһәр, әз бирор, әз һәммәш зијодтә.

Һәјб мәјовку, сәрә тик ки, ә кәрдә вәки винүм,
Мүһбәтимуш, лап војкәһојмуш јәкини.
Боворин, мә түрә дијәш зијодтә кәрәкинүм,
Нумһојмуш нушунәј бәхд, мозолмәндини.

Ә хубә, хушбәхдә рузһојмә ә јон јәки бошим,
Ћәрмәћи, чун ә чун дорә, шори сохим.
Ә бәдә, могбунә вәхдһојмәш ә јон јәки бошим,
Ћәрмәћи, дәс ә дәс дорә, гәмә вир сохим.

Мә бәлки бисд салајүм, тү ки әнчәг чордәһи,
Вәхд иму амбари әри јәкирә хуб шинохдәи,
Мүһбәтмә, широјмә, мүхшүлмә! Һәлә ки,
Бурајм пүшово, пој вәчиним ә јәки.

Губә, авкуст 1927 сал

*   *   *

Әз дорһо хүшк вәлкһо рихдүт.
Әри мә, һәзизимә, сојә һич нәһишдүт.
Әчә појум, далдә күрүм,
Аташ һәсму, ој чунмә, мәрә зәрүт.

Билог ови пури мәлһәм,
Тәшнәјмәрә сирои сохдә нидам,
Чүнки гулмә бисдо кутәһ,
Пәјләјтүрә сохди әсләһ.

Боку, авкуст 1933 сал

*   *   *

Чү тич дәниширә тү лоһигәти,
Тә лов-ләһә вамасирәј бирәј пур.
Тә кәј мундәни һәчи гијәмәти,
О, ә дәрјоһ ухшәшә никәрәј Кур.

Виниш, нүшдәм ә гирогтү ә минәт,
Јә караз букә воровун гуллугмәрә,
Чүнки нәбошум ә дусд хәчәләт.
Овһо! Бәрит әз сәһро шолуммәрә.

Рајон Казах. Гирог Кәсәмән.
Колхоз пәмбәи, октјабр 1932 сал

БИЈО, БИЈО

Мә түрә һәсәл никујум,
Тү әз һәсәлиш ширини.
Мә түрә дәрму микујум,
Чүнки мәлһәм сәрдүлини.

Мә түрә мармар никујум,
Әз мармариш һовомәри.
Мә түрә точмә микујум,
Чүнки бүлүнд воромори.

Тү мәрә һолок лол сохдәј,
Бијо воку ловһојмәрә.
Ә тор зүлмоти дәһишдәј,
Зу дәкәсун ләмпәјмәрә.

Әчәи тү, дәр вокујмә,
Әчәи тү, дәрдвокујмә.
Бијо, бијо, динимунмә,
Бијо, бијо, тәшнәимә.

1974 сал

* * *

Тү данусдәни, дүл ухшәши ә шишә,
Хүрд бирә кәрм вә хиник дорәки јурә.
Биһил и дусдиму домуну һәмишә
Ә дүлиму, мүхшүли бирәки јурә.

Гүбә, мај 1931 сал

* * *

Әвир сәбәһи хуб сәрини,
Шәвһој Боку чү мәнкини.
Дусдмә рафди, тәк һишд мәрә,
Ә ки кујум и дәрд мәрә.

Хәјли рузи чум кузәти,
Когоз нисди, дүл минәти.
Бәлки дусдмә фурмиш сохд,
Куфдирәни, и чү вәхди.

“Чү кәрәки пучундәһо”,-
Куфдирәнүт кәләтәһо:
“Пәһәнү нисди әз Худо,
Чү тәрсирә әз бәндәһо”.

Дусди әз тун кирошдиһо
Күһнә нибу, парс никүрү.
Бәлки дусдмә фурмиш сохди
Куфдирәни, и чү вәхди.

Боку, ијул 1933 сал

* * *

Дуркунә дусд ухшәши ә сојә:
У һәмишә ә түрәвози ә ошгорә руз.

* * *

Мә ә тү сур дорәм, тү сурә нә дошди -
Тү мәрә сәркуво зәри ки мә сәхд һитијотүм.

ӘРИ ЧҮ ?

Әри чү тү һәчи дүлмәрә парунди,
Битәв нәдүширә ошмәрә палунди,
Ә һәммәј чәндәкмә ракмәрә чарунди,
Ә зәрди хок ухшәш ранкмәрә чарунди?

Әри чү тү һәчи кофмәрә варунди,
Әз бугозмә күрдә сәхд мәрә тасунди,
Ә гучәвоз ә мә хүшдәрә дадунди,
Бәгдәки бушә кофһо ә мә хорунди?

Әри чү тү һәчи тәлмәрә чумунди,
Мәрә сүрог сохди, ә јортү овурди?
Ә тү вәрдүш бирәм, тү мәрә фурмунди.
Күрпи һәрәјмурә әри чү сухунди?

Әри чү тү һәчи хүшдәрә шовунди,
Ә пәјләјмә ширәј сәрини докунди,
Изму хәјли вәхди ә хүшдә домунди,
Миһрибонирә бәгдә кәнә појунди?

Әри чү тү һәчи зуһунә чопунди,
Мәрә тумә хуно ә сәр соч чогунди?
Коф дори, кофә хурди, кәнә нә вомунди,
Дијә мәрә ә тү һич имид номунди.

Әри чү тү һәчи, әри чү тү һәчи,
Һәм шәһмәләикә, һәми биәвәчи?
Зарум, заркоруммә, зарһојмәрә вәчи,
Кура сох һәммәрә, ә сәр дүл дәчи.

1974 сал

МӘҺӘНИ
(*ә һовој "Дурна"*)

Думон омо, пучунд хәлгә,
Ә ләһәјму варафд һәлгә,
Инсонһо бисдорут - дур әз сәлигә, *(2 бо)*
Хәнчәлһо, кулләһо вир сохдут һәгә. *(2 бо)*

Тараш бәрдүт хунәһорә,
Әз гәд кифләт һәрүсһорә,
Јәтим, јәсир һишдүт - һәилләһорә, *(2 бо)*
Залумһо һәнчирүт рихдә хунһорә. *(2 бо)*

Нәзникә рәһ дураз бисдо,
Чәһмәтһо ә шивән офдо -
"Ки хилос мисоху имурә, Худо?" *(2 бо)*
Әз хәнчәл, әз кулулә офдорәт ләшһо. *(2 бо)*

Хәнчәл хунирә дирүм мә,
Ә дәс залум бирәһнә дә,
Балајмәрә бәрдүт - вој - әри күшдә, *(2 бо)*
Минәтмә, кирјәјмә чорәсүз мундә. *(2 бо)*

Әз појһо шүл шүвәрмәрә
Сохдүт бәкһо, хәнчәл зәрә,
Мәш сәргуз поисдәм - ә тәһәр вәрә, *(2 бо)*
Сәһибсүз, инсофсүз, чәндәкмә јара. *(2 бо)*

Әчи митојтү, әј кукмә,
Ә һәрсәвоз гәл күрүм мә,
Парталһој хунирә - ә пүшо норә, *(2 бо)*
Кукләсүз, чорәсүз, јәзугә сәрмә. *(2 бо)*

Соворә һәил ә кишәјмә,
Дәсју ҝүрди әз шәимә,
"Һәрс дәдәј әри тү - ширин балајмә", *(2 бо)*
Ҝиснәи, тәшнәи чү зобу бирә. *(2 бо)*

Рузһо ҝирошд, һәрс нәпоисд,
Әри говрә чиҝә вәс нисд.
Ә дәс һәрки-һәрки - бирәм нәвоисд, *(2 бо)*
Мисохдүт ишурә һәрчү моисд. *(2 бо)*

Нәзник бисдо хилоси вәхд,
Үшүг пәнчи әз офдо чәсд.
"Мәҝирис, зән – гәм кәш, кишдитүрә бәсд,
(2 бо)
Үшүги, рәһәти мивини ләзәт. *(2 бо)*

Дәрдһорә һәбүл кәширим,
Хунә әз хори вәчирим.
"Изму курә бошит - хилос бисдорим, *(2 бо)*
Јәкии, хундәи иму бијорим". *(2 бо)*

март1928 сал

* * *

Ән әвәли моч тү мәрә дори,
Бәхдәвәрүм ә руј әни хори.
Тү әнтигәи, ә сундуг дәнүм,
Хубә рузһорә ҝузәт сохдәнүм.

18 мај 1976 сал

ҜҮКЧӘК

Тү күкчәки, рачи, бујуртмәи, урә шәки нисди.
Виниш, чү мәнәмә кук әри тү поисди.
Гошһо-бүркһојтү, дәсһо-појһојтү јаравушут, расди.
Ушуг чумһојтүш, һәчи мидани, бирәнгинә чәсди.

Ҝүкчәки тү, ә дусд гисмәт кәрдош,
дур кәрдош әз бәди.
Бишнәв укутмәрә, дарам мәкәрд,
хуб нисди, фурс мәди,
Һәчи ләјлуиш дорә хүшдәрә, јәкирәш һыр мәди.
Данки, әз күкчәкиш лап рачтәи ћәјо, ћәјомәнди.

Такабури мәсох, һәр күкчәкә јә һәјб букә һисди.
Ҝуфдирәнүт, ә офдош вәри локо, дәһи, бисди-бисди.
Ҝүкчәк мијо бу хосијәт, мүһбәт, сүһбәт, зуһун, дусди.
Дан ки, күкчәкирә тәмиз дошдә кәмә һинәр нисди.

1973 сал

ӘРИ ЋИЗГИЛ АВШАЛУМОВ

Таза сал әри һәммәјму кәрдо нушунәј хуби,
Нушунәј парамәнди, бәхдәвәри вә шолуми,
Дүшмәнһој ватаниму һәммә дараво ә губи,
Әришму хосдәнүм чунсоги, були вә хуроми.

28 декабр 1973 сал

* * *

Мәнк сәбәћи вәдиромо, чумһо әчугут,
Ховмәрә тәрк сохди фикир вә хәјол.
Ләрзирә дәсһорә әри бурра лоһигүт,
Кәрәк нәбисдорут, нијовт һич ә јор.

Кузәт сохдә-сохдә сифәт чунмә чарусди,
Чумһојмә пур бири, ә хун чәндәкмә,
Дүшмә дури, нәзник нисди одоми дусди.
Ки куфди нирасүм мә ә диләкмә?

У бүлүндә, һовомәрә догһо бәјә зәрүт,
Појә нәзник бәрдә, чәмүсдүм офдо.
Ки мидү дәс хүшдәрә, мәрә тик мәкүрү?
Ә чоһили пир бисдорум әз сүфдә.

Чүи поисдәј ә у дур дурлү-домоглү
Дәниширә, ләзәт томошә сохдәни?
Тәнк диромөрәт лүнкһо, рәћһо тәлү-тәлү.
Нәјој, нәдани, кини чунә бәрдәни.

Боку, 1933 сал

* * *

Сәбәћтү ә хәјр бу, бәһәр васали,
Рузһојтү кироро шори, һәсәли,
Хосдәнүм хушбәхди, соги әри тү,
Сурәтмәш јәдикор муно әки тү.

Боку, 1966 сал

* * *

Пара имбошут сәнг, пулад, сәмәнд
Әз и кум-куми дәрд, әз и мүһбәт.
Оммо су курдиһо дүл чоһили
Шәһмәлә курди, кәнә гоһили.
Уни, кулмә, әдәм дирә кујкә,
Әз расдиш бовоэринтәи војкә.
Әри!
Ә тү дәриһо у дүлмәни,
У шивәлүјә гәләмә гошһош,
У дү сијә хуморијә чумһош,
Уш, уникәш ән мәни - чумһојмәни.
Ширинә ловәш әри мә чумундә,
Үшүгәш ә сифәтмә бурбундә.
Һәчуними дүлмә риһони?
Нәбукә нәһогијә хәјоли?
Нәһ?
Һәчу нисди?
Һәчуми нисди?
Һәчуникә бишнәв тү - кул дусди:
Чутарки ә вәхдәвоз ә поиз
Әз дорһо рихдәнүт хүшкә вәлкһо,
Микирорут рузһо,
Муровт јә чәнд салһо,
Имуш мурајм әз и дүнјоһ.
Јә вәхд мәш,
Јә вәхд түш
Килит вәним ә чумһо.
О, кул! У мәһәли
Чү мукуи ә хәјоли,
Әри һәсрәти мундиһо,

Шоринә чоһилә дүлһо,
Әри нәкировундәјмһо
Рузһој шори вә дусди?
Нијовми ћәјфи
Түрә әри һәчи
Хиник сохдәи хунтүрә
Ә тәһәр гүрзумһој дәрјоһ?
У мәћәли кумәки нисохут
Нә шура ћәрсһо,
Нә пәшмуни рузһо,
Нивокорду дијә чоһили,
Нијофи дијә гоһили.

Бәкә ә дүлтү нәдәри
Нә дусди, нә ћәвәс,
Нә гәһр, нә гәзәб,
Нә мүһбәт, нә рухшәнд?
Һәчуникә, ој дүл-хиникә, дог
Сәхд ки мәрә ә һәрәј у дү сәнг,
Биһил унчо ношумо дорә,
Чум вә нәфәсә бәсдә лол бирә.
Бәгдә түш у һәмишәкинә
Һәзизә шура ћәрсһојтүрә
Ә сәрмә рихундә
Ку, ловә шәфд сохдә-сохдә:
“Чунмә, һәзизимә, бәсд,
Бәсд чумһорә, мүһбәтмә,
Һишдүм түрә ћәсрәт
Әри шишәјә чәндәкмә.
Имуһоиш букә гуз бошум,
Ловһојтүрә моч сохум”.

Боку, 6 сентјабр 1934 сал

ЗАРИФАТИ ӘРИ ЂӘИЛЬО

Сәбәһмундә
Нәвомундә
Рафдим әри
Нубохундә.
Ә класс иму
Дәрүт изму
Духдәр паздәһ
Кукиш наздәһ.
Јә Шамуил,
Јә Гомуил,
Јәки Федка,
Сәсә Петка,
Ҝалја,
Валја,
Марик,
Шурик,
Лариса,
Раиса,
Саша,
Паша,
Таир,
Заир,
Елхан,
Сурхан,
Олја,
Колја,
Елшан,
Ровшан,
Лена,
Ҝена,

Тејмур,
Сејмур.
Шәшиму
Отличникһоим,
Дүдүикә
Двојечникһоим,
Уһоикә
Мијонә.
Ә јонмә нүшди
Марина,
Хосијәтјуш
Вредина.
Сохдәнүм јурә
Чизина,
Вәкүрдәнүм
Бибина,
Уш зәрәни
Бyручина,
Хәрә хуно
Ђәринә,
Бәгдәки
Визинә.
Учител сохдәни
Һүршинә,
Зәрәни имурә
Дәђно-дира.
Бирәним кәнә
Боришмиш ә јәки
Сохдәнүм ә ју
Кумәки.

Кура бисдорим
Пәнчи-пәнчи,
Ә хунәләјму
Ҝүрдим тучи.
Кәләјмуш
Түрүнчи,
Ранкјуш
Бүрүнчи,
Сифәтјуш
Сүпәнчи.
Әз хунә овурд
Ош парунчи.
Мәрә амбари
Гоһум-гәрдәш:
Чор ђәмәһо,
Сә ләләһо,
Шәш холәһо,
Дү холуһо.
Хотур мәрә
Һәммәј ән уһо
Хуб хосдәнут.
Холәј Зинә
Әз кәзинә
Сохд әриму
Ловошинә.
Ләләј Ҝенә
Фурсо әз хунә
Хојәкинә
Вә әшкәнә.
Холәј Һәно

Аташ вәно,
Сохд әриму
Товој гәјло.
Ҹәмәј Сара
Рача тара
Сохд әриму
Әз пүлпүлә,
Поj морчикә,
Ә гирогјуш но
Фүлфүлә.
Холәј Мәлкә
Муку: «Бәлкә,
Күшдүмкә
Чогә кәркә,
Мисохум
әришму
Ош хојәкушд».
Ҹәмәј Тури
Овурд мури
Дуз әз вишә,
Чибјуш пури.
Холәј Томоти
Сохд әриму

Ош гургути,
Шиловој нәхүти,
Ловош тутуи.
Холәј Ћибо,
Ҹәмәј Сибо,
Холәј Либо,
Ҹәмәј Зулпо
Овурдут әриму,
Нун хошхоши,
Килчәј кишмиши,
Фади.

И кәдәлә
Әз Боку
Нүшди ә сәр
Ән соку,
Кәширәни
Томбоку,
Әз ләһәјуш
оморәни
Буј тәлћәку.

И духдәрлә
Әз Дәрбәнд
Кировунди
Дү кәлбәнд,
Јәки сүрхи,
Јәки зүлги,
Уникә әри гул
Дәсбәнд.

У духдәрләј
Губәи
Һәм күмбәи,
Һәм дүмбәи
Куикә лап
Мүсәмбәи,
Виниләју
Хүлмини,
Сибләј дәсју
Күрмини.

Ҹәрсһој шори
(Тәхсир кини?)

Пјес ә пәнч пәрдәһо вә дү сурәтһо

Ә и китоб јәки әз пјесһој Јәһәгү Агарунов дорә омори. И пјес ә минчи кирошдиһо садсали ә дү нумәвоз чәнд салһо ә театрһој Боку нән Гүбә, һәмикә ән Дәрбәнд ә чәндбоһорәвоз возирә омори.

“Тәхсир кини?” јә нәбукә “Ҹәрсһој шори” – һәр дү нумһој әни пјеси. Ә гәд чүклә гәсәбәј Краснаја Слобода әз рузбәрузинә чәтинә зиндәкуни, әз кәширә һәзоб-һәзијәтһој ән чәһмәт хүшдә лап хуб хәбәрдорә очугфикирлүјә нүвүсдәкор Јәһәгү Агарунов ә и пјес әри дәвр хүшдә ән курунә проблемә – чикәј зәнә ә гәд кифләт, чикәј зәнә ә гәд чәһмәт – чүрһәт сохдә ә гәләм вәкүрди, әз виђдәј ән нориһо мәсәлә лап хуб воромора данүсди. У ә пәсә-пишој әни фикир ә әвәли салһој револүтсијә ә хори Азәрбајчон нәинки ә зиндәкуни хәлг, ә фикирһошуш һәмәл омориһо дәкишукиһорә ә устајәтирәвоз ә хәлг расундә данүсди.

Јәһәгү Агарунов ә зуһун дәдәји јә чәнд пјесһојкәш нүвүсди. Әз уһо - "Рут, Үсүф нә Зүлејхо", "Әђәшвирош", "Мүһбәт", "Залумә ләлә нә дәдәј", "Ҹәрүс чуһур", оммо “Далниј коризонт” нумлүјә пјесү ә зуһун урусини.

ИШТИРАК СОХДӘКОРЬО:

Јовдо - *чоһилә мәрд, әкинчи*
Мәлкә - *зәнју*
Довид - *кукишу*
Ифрәим - *бәбәј Јовдо*
Ботушвәһ - *дәдәј Јовдо*

Одомиһој мәскән:

раби Илијәһу
Мушоил - *сәләмчи*
Зоволун
Кәврил
Ишмоһил
Шәлмү - *әз һоширһо*
Һизкил - *кук Шәлмү*
Шомоил - *нүкәришу*
Зән
Һәил
Әфисер
Јәсәвул

Салдатһо:

Мәтәтјо
Рафоил
Нәтәнил
Ошир
Милих
Фјодор
вә уһоникә

Гәчәгһо:

Шәбәтәј
Нисим
Шәфадијо
Миши
вә уһоникә

Каврилова - рәһбәр детдом

Гуллугсохһој детдом:

Исроил
Сибо
вә һәилһој детдом

1-имүн пәрдә

Хунәј косибә чуһур ә ухшәш 1912 салhо. Ә јә гирог дивор јә дүшәк. Сәр-гуз думутлу диромoрәни Јовдо, чухој хүшдәрә коф сохдә-сохдә шәндәни.

Јовдо: Әh һүлом, чү сохум әз бәхдhојмәни. Мәћтәлүм әз Худо киләи сохумкә, нәбукә әз зиндәкунимә. Худој бәбәhо нәсданүм әри чү ә мә шәфд дәниширикә, әри чү јүрә әз мә хош нәс оморәкә *(нүшдәни ә хори)*. Әз һәили ә зәћмәт косибирәвоз зиhисдәм, кәлә бирәм, кифләт һәмәл овурдәм, имуhој јә појмә ә сәр чол вәри. Мәрә hич дәрд нибәрд, әкәр кифләт нибисдокә *(фикир)*. И чү һәчәл бисдо омо ә кәрдән мә вәпичи? *(фикир, һәрә)*. Һәммәрә ә рәћ имбәрдүм, әкәр киснәи исәһәтинә сәрмәрә гәриш сохдә мувәћ мәрә лов нисохдкә. Хунәрә ә сәр бәбә-дәдәј шәндә рафдүмкә, хәләиг микујут, виниш чү гирјәтсүзә чоhиликә: зән хүшдәрә дошдә нәданүст, шәнд ә сәр бәбә-дәдәј хүшдә, рафд *(фикир, һәрә)*. Нәрафдәш ки һәмәл нијов, куч парчоhини *(фикир)*.

(*Диромoрәни Ботушвәһ*)

Ботушвәһ: Ә Јовдо, әри тү одоми оморәбу ки. *(Һәбирдән дирә могбунијүрә)* Лә, дәдәјтү вој кәрдо, hәчи сәр гуз, фикирлү әричү нүшдәј? (*Зури-зури*) Түш хәр-хибил бирәј, нәбукә и кәлә кәмиhо, пирохутhој бәбәшму ә ковурә дәрјоh батмиш бири?

Јовдо: Нәһ, дәдәј! Бәбәјмурә кәми, пирохут нисди әри батмиш бирә. Һисдиhо бәбәјмурә ә чикәј кәми нән пирохут мәнүм, бәлкә (*јәвош*) мә батмиш бисдорум.

Ботушвәһ: Дүшмәhојтү киникә, хәләфмә, гәрг кәрдо. Түш һәгүлсүз бирәј, әзини хәрә кофhо мәсох. Чүи бәкә, борух hәшим! Худо турә бәбәј hозори сохо, јәки сә салаи,

Худо мәбуро, јекикәшки... ә рәћ-дәри, гәјгуј чүрә кәширә? *(Јовдо нәрази дәсә вәчоһундәни)* Әдәм куфдирә, әхи, чүикә әз јор мә вадарафди. Виниш, дијә, шову ә фикир бирә сифир Разиилә нә донорум ә зир болинәјтү... Вој әри мә кәрдо... доһут бирәм рафдә, дијә... доһут. *(һ̧әрә)* Бошку хәләфмә, һә имбуруз мурам әки раби Мәрдәхәј, миһилүм ћәјкәл сохдә. *(Мәлкә диромордәни, куфәрәрә вәдәбәрдәни)*

Јовдо: Кәнә раби?! Чү сохдә раби, дәдәј?

Ботушвәһ̧: Әрчү? Бошку, дијә, косибә раби, раби косибһои, дијә. Түш нәсданүм чү куфдирәкә, ә пүшони ән у нур-шәхино вәри, һәрбој дараш дорә әз ләһ̧әју аташ рихдә, хәләфмә.

Јовдо: *(Ә коф куш нә вокурдә)* Чүтар сохдәнинүм... ки кумәки мисоху... и гирјәтә... мә чү сохдәнинүм.

Ботушвәһ̧: *(коф јурә буррани)* Ә-ә түш хәр-хибил бирәј. Гирјәт ән чүрә кәширә? Косибим... косиб, дијә. Виним нубо нә хундәјкә, чү нә сохдәјкә? Борух һәшим, әз дәс иму вәроморәрә хуно һәр һ̧әдәтә сохдәјм әри тү *(һ̧әрә)*. Ә нуб-охундә рафдәј, тәфилин вәнорәј, гидушин сохдәј, борух һәшим, һ̧әрисиш сохдәј, соһ̧удој милој кукәш сохдәј. *(һ̧әрә)* Гәрдхундим? Бошку... Худо түрә саз парамәнд сохо... Јәвош-јәвош мисохи гәрд хәләигәш миди.

Јовдо: Ә дәдәј, мә әдәм әз бог сәр зәрә, тү әз дог. Мәрә думон дәшишири, түш хәјли сәрмәрә дорд дори *(вәхүшдәни)*. Дүлмә јараи, ләрбәи, дәдәј. Варас: мә, кук пиришму, мә имид әхиришму, имбуруз ә салдати рафдәнинүм. Ини дәрд.

Ботушвәһ̧: Шүвәрлә хәләфмә, салдати?

(тәрсирә, сифәтә зәрәни)

Јовдо: *(вәхүшдәни)* Әри дәдәј, ә салдати. Ә рәћ бура-мәјо, ә чәһәндәм-кур. *(фикир)* Бәбәјму һ̧ошир нисди ки буров нәчәлникә рүшвәт дү, мәрә ә јә салиш букә хилос

соху, у кукһој ән у һоширһојкәрә хуно.

Ботушвәḩ: Дәдәјтү воj кәрдо, хәләфмә! Зутә јә чорә сохдә нибу? Мә имуһој чү сохум?

Јовдо: Нә минкиниш нисди, дәдәј, нә чорәш.

Ботушвәḩ: Пәс бәгдә чү тәһәр бирәнини, хәләфмә? Тү әдәј дирә ки, ә дәс бәбәшму дәбуһо кәм-бишиш варасди. Имисал әз тәмбоку-кори јә чи нә вәкүрди, хунәрә ки дошдәнини, хәләфмә? Һәләм тум томбокуш нә висдорәјт ки... Бәгдә гәрдһош...

Јовдо: Тү и кофһорә ә мә әри чү куфдирә? Ки куфдирәбу ә ишму, дәдәј, бурајт әри мә ә куруни пул духдәр хоһит, һисд-нисдә әз дәс вәдәшәнит, һәлә ә сәләмиш домунит? Әз киснәји әдәјм пишнәви вәхүшдә. Ки куфдирәбу, бурајт һәммә ḩәдәтһорә сохит нә ә зир курунә гәрд домунит?

Ботушвәḩ: Пәс хәлгһо дәһвојнә дорәнүт, духдәр хосдә. Унгәдәр пул нидоримкә әзуни хубә духдәриш хосдә ниданүсдим. Ḩәдәт һәчүни дијә, һәрки зәвәр до, хубә духдәрәш у мәкүрү, виниш чү һинәрмәндикә *(ḩәрә)*. Хәләфмә, гурбунтү дәдәј кәрдо, чүтар бијо бу, имуһој чүтар бирәнини? Чичово буров и хокбәсәрә сәрмә?!

Јовдо: Мәш нәсданүм, дәдәј. Лап әдәт тасундә, бијо имбуруз бәрүт. Ә гәсдәвоз тә имуһој мәḩлүмиш нә сохдәт. *(вадарафдәни)*

Ботушвәḩ: Војш, хәләфмә! *(нүшдәни, һорој зәрәни)* Ә Мәлкә!.. Ә хәјол ḩәјил бош! Ḩовун ән и ләрзирә гулмә, ләрзирә базујмә у бәкһо, нәчәлникһорә гәним кәрдо. И хунјә парчоһә әз и корһој ән иһо хәбәр нисди бу, иһо и зулумә кировундәнүт ә хәләиг. Војш, и чү бәдмәзоли омо ә сәрмә, мә имуһој чү сохум? *(фикирлү)*

(*Дироморани Ифраим*)

Ифрәим: *(дирәни фикирлүји зәнә)* Думутлү нүшдәј, зән, чү бири бәкә? Нәбукә кәнә кәмәр түрә әри гилиндәр хорәдорә күрди? Ә чун бәбәјмә, пој тү һәјсәһәт әри тү мәһәни хундәнинүм. *(хундәни)*

Чүи чарундәј ој зән...
рујтүрә ә у кино...
Сәр-гуз дурлү-домоглү...
нүшдәј охмохә хуно...
Тү хок говрәј бәбәјтү...
ој духдәр Илгоно...
Вәхи хәндә-шори сох...
күкорчин күлә хуно...

Ботушвәһ: Түш руримурә имбури, фәгир, түрә әз чү хәбәри. Әз киснәји пишнәви вәхүшдә, һәлә нүшди гизмишә хуно әдәј мәһәниш хундә.

Ифрәим: Ә хунә хәрәб нисдијә зән, чү киснәји-киснәји вәнорәј, чүи инчо? Борух һәшим, чун кукмә сог кәрдо, рафдәним томбокујмурә кошдәним, зәһмәт кәширәним, овурдәним хурдәним. Чү бири бәкә? Һәммәрә һәзүрә пул нә дәвләт нибу ки. Мә чү сохум, Худо имурә дусд мидошдкә имуш мәкүрдим һошир мибисдо. Уш әз һовунһој бәбәһо-кәләбәбәһојмуни. Имуһој ә һисобтү косибим куфдирә, бијо вәхизим ә Худо һоси бошим? *(һәрә)*. Һоширсүз нә һонисүз һич и дүнјоһиш мәкәрдо, чүнки у мәһәли һүрмәт нимуну ә һүлом, Худотәрси нимуну, инсонһо дү јәкирә зиндә-зиндә мухурут *(һәрә)*. Гәјгу мәкәш, јә вәхд Худо руј ә имуш мичару. Кузәт сохдә кәрәки. Јә 10-15 сал бәгдәјкә чүтам ки ә Түро нүвүсдиһорә хуно "бәтифһоро" Мошијәһ имуш мијов. *(гәјлонә сухундә кәширәни)*. Нәһ, зән, јәкикәш бијо хунум әри тү, нәбукә һовојтү очмиш нибу.

Ботушвәһ: Хунди куфдирә нәсданүм ә коми јараһојму

мәлћ̆әм маровкә. Һәјсәһ̧әт мәһ̧әни мухуни, јә сәһ̧әт бәгдә һ̧әрс әз чүмтү нипоју.

Ифрәим: Поһ! Тинтили-пүс, һ̧әрс әз чүммә нипоју? Һәчуникә куш дор: *(хундәни)*

Ој хунә хәрәбә зән…
нәкуји чү бирикә?
Түрә азар вәкүрди…
и чү һовоикә,
Хәбәр ди винүм мәрә…
түрә чинкири күрдикә,
Нашдов мундә һ̧әгүлә…
Әз сәртү вир сохдәјкә.

Чү бири, хунә хәрәб? Һә косибим, косиб, дијә, винүм рабирә мүздјүрә нәс дорәнимкә, винүм шомошә нун нәс дорәнимкә. Нуниш ки Худо һә мирасунуһои. Лошоно һобоо бирушоләим. Саликә мурајм ә Јорушоләим - ә хори бәбәһо, ә хори шир вә һ̧әсәл, ә ватан иму, данүсди.

Ботушвәһ̧: Ә мәрд, хотур Худо, куш мәрә мәбәр, әз дәстү вәроморәни јә чорә сох, балајмәрә ә салдати нәбәрүт.

Ифрәим: Чү?! *(тәрсирә)* Чүтам?! Тү хок бәбәјтү, чү бири, зән?!

Ботушвәһ̧: Диһнә вәкүрдә чүфдә Сифир Түроһо, шовунә шәв Илјоһу Һәнови у бәкһо, нәчәлникһорә гәним кәрдо. Војш, Јовдо, балајмә, түрә ә салдати бәрдәнинүт?

Ифрәим: Чү, ә салдати? Јовдорә? Јә тәкә кукмәрә? Бобо вој! *(гәјлон әз дәсју офдорәни)*. Кушһој мә мијосд кар бирә и хәбәрә шинирәи. Чүтар сохум имуһој? Әз косиби чүмүсдәш ниданүм *(фикир)*. Әки ки бурам ә минәт, ә ки кујум јә чорә соху әри мә? Хунәләјмә вәчарусд.

Ботушвәһ̧: Чүтар сохум? Әки раби вәхүзүм бурам бу әри ћ̆әјкәл сохдә, басарат ән уһорә, ән у залумһорә бәсдү. Војш! Мином мә, хәләфмә, чүмһој дәдәј мијосд кур бирә, кушһој

дәдәј мијосд кар бирә, мә и хәбәрә шинирәи *(кирисдәни, һәрә)*. Күк ән у ишороһојә зәнә мијосд Худо вәкәндә. Саданә хуно и шәв Илјоһу Һәнови овурд әз пүшојмә тиһинә совурә кировунд. Нәбукә и кориш нијомо ә сәр балајмә.

Ифрәим: *(кәшдә-кәшдә)* Чү тәһәр сохим.., һи... һи... зән? Нисди дијә, нисди гувот бурам јә кәм пул рүшвәт сәләмиш букә дүм, һәјилә хилос сохум. Пәри әз диһһо овурдә кәмбишәш әри тум тәмбоку дорум.

Ботушвәһ: Һисдиһо кәм-биш гоб гичогәш бәрдим ә киров но ә чикәј пул сәләми, имуһој уһо имбисдокә ә чәһәндәм бошку чунмә, имбәрдүм рушвәт сәләт мидорум, һәјил мәрә хилос мисохд *(кирисдәни)*. Гурбун тү кәрдо дәдәј, ә Јовдо!

Әз буру сәс : Ә Ифрәим! Ифрәим!

Ифрәим: Һү, мә нә куфдүрүм? Бәбә вој, иш ә сәр дәрд јә дәрдикә бисдо! *(рафдәни рујә дәр)*. Кини? Кини?.. Диро... диро...

Мушоил: *(дироморәни)* Шәһәнкумишму ә хәјр бу.

Ифрәим: Әгибәттү ә хәјр бу. Кирор, кирор нүш.

Мушоил: Нәһ, гәјгу нисди, әдәм тәһәди сохдә. Мә әз хотур ән унләһо... ән пулһо оморәбирүм. Әри, чүтар сохдәниткә? Вәхдиш чәнд бо расири, чәнд бо кирошди.

Ифрәим: Валлаһ, түдануcдани ки һол имурә. Мә әз диһһо пәри дәс-буш оморәм. Һәјиләш оморәт әдәт ә салдати бәрдә, мәһтәлим чү сохимкә. *(һәрә)*. Косиби әз јә тараф, Мәнәһим тукончи әз јә тарафикә томбокурә нәвәкүрд - пусунд, лап дәс-појиму бурра омори. Түш әдәј дирә ки һолимурә.

(Дироморәни Јовдо)

Ботушвәһ: *(Әз Јовдо)* Гурбунтү дәдәј кәрдо!

Мушоил: Нәһ, мә әри ән у нәс куфдирәнүм. Мәрә воисдәнбу данүм, пулә дорәниткә, јә нәбукә гоб-гичог ишмурә ә киров норәјтһорә фурухумкә. Урәш данит ки, имуһој чор мәһи 60 монәт вәкүрдәјт ә сәләми, шәш мәһ бәгдә дүвојинә бирә, бијо бәгдә 120 монәт дит. Јекикә исәһәт ишму данүсданит, дијә ә у гәдәрһо пулә ә сәләми нәс дорәнүт, имуһој зәвәр бири, һәмикә мәрәш пул кәрәки.

Ифрәим: Чорә чүји, мәрә һәлә фикир бу ки, мукум, бәлкә ә сәриму рәһм бәрди, јәкәмикәш пул дәсди-гәрди дори ә иму, ә и чәтинә вәхд иму. Түш әдәј дирәки, јә илочиму нисди.

Мушоил: Нәһ! Һәчиникәш гоб-гичогишмуш учузә чиһоји, күһнәһојут, уһорә висдорокор кәс нибу. Ә и хотур, мә куфдирәмбирүм ә сәришму гәрд вомундәинчә бәрүм ә зaралиш букә фурухум, пулмәрә вәкүрүм һәр чүтам кири... Һәлә винүм фурухдә миданүмкә... Бәгдә кәнә мундәирәш јәвош-јәвош бирәки мидит.

Ифрәим: Бәбә вој кәрдо, чәндгәдәр бирә һәчи бәкә?

Мушоил: Имуһој ә сәр 60 монәт, 24 монәтикәш бијо дит. Һәммәју 84 монәт бирә.

Јовдо: Чүтам? Монәти мәһи 8 кәпик һисоб сохдәбири, имуһој монәти 2 шоһи висдорә? Ингәдәш бәкә залуми, бирәһми ә һүлом бирәни? Әчи инсоф, әчи тәрс Худо? Одоми офдорәки бәкә һәчиш ләпик мизәнүт?

Мушоил: Әгибәттү ә хәјр, тү чү куфдирә? Умуһој чиро бу, имуһој чиро. Имуһој тү әдәј дирә ки һәр чи буһоји. Мә бәкә әз ишму ә һовои хосдәнүм?

Јовдо: Бошку, фикир нисди, Худојмуш кәләи. *(әз Ифрәим)* Биһил, бәбә, бәрү фуруху, пул хүшдәрә вәкүрү, гәјгу нисди, кориму һәчи офдори. *(әз Мушоил)* Бура, чонум, фурух, пултүрә вәки.

Мушоил: Бошку, винүм имуһој восдорәкор бисдокә. Әнчәг әри мунуһо пул чүтар сохдәнит?

Ифрәим: Бошку, чонум, әри ән уш мурам әз Мәнәһим-тукончи әри бијовһо томбоку пул мәкирүм, гәрд түрә мидүм. Худо әриму гәзәб бурри.

Мушоил: Бошку, ишму куфдирә бәгдә һәчу бошку. Сог бошит. *(вадарафдәни)*

Јовдо: Чәнд әзиниһо бәкә ә пул сәләмирәвоз һошир бирә, һүндүрә хунәһо нә вокундәт.

Ифрәим: Ә хәләфмә, нәһог у кофә мәку. Һәрәмзәдәисүз һич јә алүш-вәрүшчиш нун нәхурди. *(бирдән ә хәјол јү морәни)* Ә Јовдо хәләфмә, бәбә гурбунтү, ку виним, чү корикә, дүлмә рафд ки!

Јовдо: Һәчини, дијә, бәбә, мәрәш ә салдати бәрдәнинүт.

Ифрәим: *(тәрсирә)* Лап имбуруз? Һәчи, хәләфмә, тәрә-тәһәди? Бәлки јә чорә сохдим, пој виним, дијә.

Јовдо: Тәрә-тәһәдини, бәбә, ә иму јәсәвулһош куфдирәт.

Ифрәим: Әхи, хәләфмә, һәчиш кор бирәни, һә имбуруз мәһлүм сохдәт, һә имбуруз бәрдәнинүт?

Јовдо: Һәчини, бәбә. Һә имбуруз мәһлүм сохдәт. Чүп шәндәт, ә чүпиш мә офдорәм. Ишму нәһог дүл ишмурә тәнк мәдировунит, мәш јәки әз и одомиһој шәһәр. Чорәјмә чүи? Гәрдхундим әри рафдә.

Ботушвәһ: Әхи тәкә хәләф пиримуни тү. *(кирисдә)*

Ифрәим: Ә хәләфмә, дәдәшму куфдирәрә хуно пәс вәликоти? Иму тәһно түсүз чү миданим сохдә?

Јовдо: Мәрәш һә у дәрд бәрди, һә у фикир вәкүрди. Гәрд ән хори әз јә тараф, гәрд сәләмчи әз јә тараф, гәрд Мәнәһим-тукончи әз јә тарафикә. Имид ә корһој томбокуни. Һәлә әри урә кошдәш хәјли пул һә әз Мәнәһим гәрд сохдә кәрәки. Бәгдә, бәбә, Худо нә сохдә, бирдән кошдә

томбокуш тәләф бисдо. У мәһәли чү хуби әриму?

Ифрәим: У мәһәли зиндә-зиндә бәр имурә ә говрә дәни, чү хуби...

Јовдо: Мәрәш һә у бим вәкүрди, бәбә.

Ифрәим: Бәбә вој кәрдо! Мә имуһој чү сохум? Бурам бу и кәләһој чәһмәтә винүм, јә чорә мисохут бу?

Јовдо: Ки, кәләһој чәһмәт? Ә һисобәвоз кәләһој чәһмәти и корә сохдиһо. Кәләһој чәһмәт кура бирәт, нум имурә нүвүсдәт, дорәт.

Ифрәим: Әзини хәрә кофһо мәсох, хәләфмә. У одоми Худоји - раби, уһоникәш ки бәхдәвәрә одомиһо унгәдә кор нисохут.

Јовдо: Нәһ, бәбә, әз тәһәрз корһо ә инчо бичи дәри. Нәсбирә данүсдә чүтарикә, әнчәг вәди бирәни ки, ә и һәрә пули корини. Гүч бирә кори. Әдәт һәчи куфдирә. Нәсданүм чорә мисохуткә, һәгүлмә нәс бурра, чүнки, бәбә, у дәрмуһо кәрәк һисдүтһо әри и чиро ләрбәрә хуб сохдә, изму әз тү офдә нијов. Пул нисд - ә у хотур иму гәрибим.

Ифрәим: Әри, хәләфмә, гәрибим, биконәјим. Ватансүз, чикәсүз, сәһибсүз. Чүтар сохум мә бәгдә, хәләфмә? *(һәрә)* Ә хәләфмә, ирә дилә руз шобот мукуфтирикә, мирафди ә нүмаз јә борухоләш мәкүрди, һәдәт һисдиһорә хуно. Мә имуһој чүтам сохум? *(кәшдәни)*.

Јовдо: Мәш данүсдәнүм, бәбә, зәһмәтишму курун имбу ә и пирә вәхд, *(дироморәни Мәлкә)* ә гәрд мидомунит. Бәһзиһо пул дорәнүт, мә бијо чун дүм. Чорә чүи, гәрд залум вәри ә сәрмә, бијо әз сәр сохум. Вокошдумкә гәрдһорә һә мидимһои... мокордумми... Бәкә ә аташ буровһош сог вокошдәни? *(Ботушвәһ вә Ифрәим кирисдәнүт)*.

Ифрәим: Ә зән! Бијо бурајм, виним, јә чорә мисохимкә. Һәј, хәләфмә... һә дуз куфдирәнүт.., Јорушоләим... Јорушоләим. Әзиһо әриму ватан нибу, һә дәрим ки ә колут.

(вадарафдәнүт)

(Јовдо сәр гуз, јә кәм кәшдәни)

Мәлкә: Пәс мә? Чүтар бирәнини *(кирисдә)* кор әни ӈәјил? Һич һәлә бәбә нәс шинохдә.

Јовдо: Гәрд залумә бијо дүм, Мәлкә. Әдәт гәрхунд сохдә. Мә ә сәр офдорәнүм әдәм ә довӈо рафдә, әдәм гумор возирә, јә мәнүм, јә имбәрүт. Мә фикир сохдәнүм пәсини рузһорә. Әнчәг чү сохум, чү чорә офдә данүм?

Мәлкә: Әхи бәбә-дәдәјтү пир, ки кор мисоху, ки мијору. Гәрдһош әз јә тарафикә нәфәсә вәчири... Чүтар бирәнини зиндәкуни?.. ӈәјил бәбә һорәј зәкә, ки чоһоб миду *(кирисдәни)*, ки тәрбијә миду, ки кәлә мисоху?.. Оһ... зиндәкуни *(кирисдә)*... Ә зир туп кулулә... ә шәһәрһој гәриби... Ки мүхшүл мисоху имурә?.. Ки хәбәр мијору?..

Јовдо: Мәкирис, Мәлкә. Әри мә хуши нәфәстү, ширинүт кофһојтү. Сәнгә хуно курун бирә ә лугони дәрјоһ батмишүм. Әз бугозмә коф вәдәшәндә чоһоб түрә дорә нәсданүм *(ӈәрә)*. У дү ковтәрә чүмһо ә сифәтмә әдәт чуркум шәндә. Ӈәрсһојтү бирәнгинә бирә, дүлмәрә әдәт сула сохдә. Әчи чорә?.. Кини тәхсир ән и дәрбәдогуни кифләт, ән и бирәи хәчәләт, ән и шура ӈәрсһо, ән и кучлүјә мүрсһо?... Мәкирис, Мәлкә, појун у ӈәрсһорә, уһо кәрәкинүт јә вәхдикәрә. Ӈәрсһојтү әдәт ә сифәтмә зәрди вошәндә... вәсси. *(ӈәрә)* Кукмәрә ә киснәји, ә сәӈәр нифурухи... Чәтини... оммо бијо кәлә сохи... Әкәр воисдәникә, бовор сох, разинүм, бура ә хунәј бәбә, әкәр чунмә сог мунд, вокошдүм - хуб, нә вокошдүм...

Мәлкә: *(кирисдәни)* Нәӈ, нәӈ, мә сәӈәр микәшүм ә хотуртүрә... Бәлкә кәнә јә чорә офди.

Јовдо: Хәләигһо, ӈәзизимә, ӈәрәбә чарусдә бәгдә, рәћ нушу дорәнүт. Киһорә тә имуһој әз и рузһој тәнкиму хәбәр

бири ки...

Мәлкә: Тү данүсдәни, һәјил имуһој әдәј кәлә бирә, ә и зури зуһун момуху, "бәбә... бәбә!" һорәј мизәнү. Ки чоһоб мидү?..

Јовдо: "Бәбә... бәбә!.." Чү бәдмәзоли у һәјил бәбәрә кәрдүһо нәјофуһо. *(кирисдә)*

Мәлкә: *(кирисдә)* Ә дәсмә чү дәри?... Һәчуникә... *(гәл күрдәнүт)* рујтү ә руј ватан шор вохуро...

Јовдо: Ватан... Коми ватан?.. Јә ватан ки, ә руј кук хүшдә нәхәндү, јә ватан ки, кук хүшдәрә ә шорирәвоз гобул нәсоху... Әчи?.. Јә ватан ки, кук хүшдәрә һәмишә ә тәнки, ә дәрд, ә зир гопоз дәһилү... Әһ... һичиш.

(Дироморәни Ифрәим, Ботушвәһ кирисдә, ә јәсовулһо, салдатһорәвоз)

Ифрәим: Ини, минәт сохдәнүм ә тү, јәзугум, биһил мәбәр һәјилә. *(кирисдәни)*

Јәсәвул: Нәһ! Һәмәл нијов, бијо имбуруз әз шәһәр вадаровт.

(Диромороәнүт зәнһој гуншиһо)

Јә зән: Војш, и чү бәдмәзолини, фәгир.

Ботушвәһ: *(әз салдатһо)* Гурбун балаһошму кәрдом, гурбун појһо-дәсһошму кәрдом, рәһм бәрит ә сәр иму.

Јәсәвул: Ә холә, тү ә иму чү куфдирә, иму нә уһо бујурон гулиним, ә иму чү куфдирүткә, иму урә сохдәним. *(әз Јовдо)* Дијә, бијо бурајм.

2 - мүн пәрдә

1915 - 1916 сал. Гирог фронт. Әдәј оморә сәс туп-кулулә. Нүшди Јовдо ә кузәт фикирлү.

Јовдо: Әh, рузhо! Вәс нәбу әри мә у сәḩәрhо ә хунә әри зиндәкуни кифләт кәширәнбирүмhо, ә и чикәј мәрк ни оморумкә, и рузәш ни винирүмкә? Әри чү офүррә оморәм? Әри бәбә-дәдәјмәрә гуллуг сохдә, нәбукә әри и мәħшәмуhорә гуллуг сохдә? Сә сали чүммә әз руј бәбә-дәдәјмә вәкүрдә омори, сә сали әз бәдмәзолә кифләт чиро бирәм, оморәм ә и бәдбәхдә рәħ. Әри чү, ә хотур чү? Шәв ховмә әз сәрмә оворә бирә, руз азармә ә фикир-хәјоләвоз таза бирә. Ох, Худо! Ки чәндәк мәрә вәдәшәнү әз и губи? *(фикир, ḩәрә)* Иhош оморә нә вәдироморут. *(ḩәрә)* Оммо кофhој Фјодор лап hәгүл бурранини, вәди бирәни мә әвәлhо амбара корhорә нә данүсдәм. Кофhој сосиал-демократhо-болшевикhо лап күк ән и довḩорә әдәј нушу дорә.

(Дироморәни Мәтәтјо)

Мәтәтјо: Әз зурәвоз кузәт сохдә? Чүтари имуhој сәртү?

Јовдо: Әз диhинә имбуруз хүшдәрә јә бобот хуб дирәнүм, әнчәг гувотсүзи әдәј мәрә зәħмәт дорә амбар. Һәр руз хүшкә битәмизә нун, ов помодур.

Мәтәтјо: Ој јәзуг, түрә әз чү хәбәри, hәлә ә Худо шүкүр сох ки, јә әз хәришу, јә әз сәрсонишу, и чәнд рузи имурә минкин hисди әри инчо мундә ов помодуриш хурдә, ә и зури ә довḩо дарафдәнинним. Умәħәли...

Јовдо: Чүтар, кәнә ә довḩо?! Имурәш, азарлурәш?

Мәтәтјо: *(фикир)* Түрәш, мәрәш, hәммәјмурәш.

Азарлурәш, нимә мундәрәш. Һәј бирор... түрә һәлә әз чү хәбәри?

Јовдо: Әчи инсоф, әчи дузи? Јаралү бирәм, ә зир зәһмәт дәмундәм. Сә рузи әз болнисә вәдирәморәимә, мә бијо хуб бошум. Нәбукә нимә хуб бирә мијо ә довһо бурам? *(һәрә)*

И һәсүлә шәфдини. *(јәвош думит, бәгдә)* Ки дошдә исәһәт кифләтмәрә? Мәрә бим шишири. Чү тәһәр исәһәт пирә дәдәјмә нүшдә һәрсһорә тиһи сохдәни, чүтар? Мәлкә... Мәлкә... Кукмә... Кукмә Довид? *(һәрә)* Әһ... низәндиһо хубтә бу мәрә, дәдәј, токи һә ә һәјили мәрә ә никәрә дәшәндә батмиш мисохди.

Мәтәтјо: Кәнә сәр күрди? Мәһәл ән и кофһо нисди, хүшдәрә мүһкәм сох, чүрһәт вәчи ә хүшдә. Пәс мә чү бијо сохум ә һисобтү? Түрә јә дәхмәш букә һисди, оммо мәрә - һичиш. Мә тә ә салдати оморә ә фабрик кор сохдәнбирүм, ә хунәһој фабрики зиһисдәнбирүм. Имуһој данүсдәнүм ки, јогин кифләтмәрә пиш мисохут әз хунә, мидомунут ә кучәһо. Әһ... бирор... Оммо иму мәтләбимурә бијо ә чикә бијорим. *(һәрә)* Әри чү һәчи дир бисдо Фјодор?

Јовдо: Мә дијә әвәли нә мундәм, мә варасирәм, әнчәг кәнә кифләт...

(Дироморәни Фјодор)

Фјодор: Руз ә хәјр бу. Бәхшләмиш сохит, мәрә амбар кузәт сохдәјт ә һисобәвоз. Оммо мә ә нәһог дир нәбирәм - кәрәк бу. Һәри, ку винүм, Јовдо, чүтарикә һовојтү?

Јовдо: Мә, һәрмәһ Фјодоров, һәммәрә варасирәм. Ә мә миданит сахд имид бәсдә. Мә имбуруз јә салдатикәрәш һорәј зәрәм инчо, биһил уш варасу.

Мәтәтјо: У хубә кори. Әнчәг данүсдә кәрәки, ујоги кәрәки.

Фјодор: Әри, кәрәки. Имуһој ишмурә хәбәр дүм: ә хәјли полкһо нәразикәри һәмәл омори, салдатһо ә сәр кәләһој хүшдә вәхүшдәт. Әкәр һәчи бисдокә, амбар хуб имбу. *(думит, һәрә)* Мә шорум, Јовдо, тү имуһоиш букә варасирәј. Оммо ә фикиртү мунди, Мәтәтјо, Јовдо куфдирәнбуһо, вирихдә кәрәки куфдирә. Туфәнкә шәндә һәмәл нијов, бирор. Туфәнкә чарундә кәрәки рујә ән уһо, ки имурә ә и гәсобхонә фүрсорикә, дузи. *(Диромонрәни Рафоил)* Нүш.

Рафоил: Ә ихдилот нүшдәјт?!

Фјодор: Әчи. Әри чү нә омори ә түрәвоз кукһој кәлә һоширһо?

Рафоил: Мәш мукум чүикә? Ә Худорәвоз чәнк күрдә тү? Чү тәһәр нүвүсдә оморикә, һә әчу бирәнини.

Фјодор: Худо? Уһо ә нум Худорәвоз хәлгә тараш сохдәт, уһо ә нум Худорәвоз кифләтһорә киснә һишдәт. Әкәр Худо куфдирикә кифләтмә киснә мунуку, дијә ә у бовор әри чү сохум?

Рафоил: Мә данүсдәнүм әхи, түрә воисдә имуһој ә руј Худош поји.

Јовдо: Пој, бинәј кофа варас. *(әз Фјодор)* Мәш унә киро куфдирәнбирүм, имурә вирихдә кәрәки. Нәбукә пуч имбошим ә и хунлүјә довһо, кифләтһојму сәһибсүз мумунут - унә киро вирихдә кәрәки. *(һәрә)* Әкәр јәсир офдоримкәш, зарал нисди - әз унчош имбу вирихдә. Әкәр вирихдәш нә данүсдимкә, кәнә унчо јәсири хуби әз инчо.

Фјодор: Нәһ, бирор, һүкүмронлуги дәвләтлүһорә ә һәр чикә зулмјү һисди. Ә һәр улкә довһо әдәј әри хәјр чиб дәвләтлүһо кирошдә, хунһо әдәј эришү рихдә. Нә вирихдә, нә јәсири рафдә. Бирор бирә ә салдатһој ән у улкәһој-кәрәвоз. Чарундә и довһој империалистирә ә довһој крачдани. *(һәрә)* Ирә варасирә кәрәки.

Мәтәтјо: Бәкә һоширһојму әз һоширһој ән у

милләтһојкә рәћмлүтәи?

Рафоил: Һәлбәттә. Јә косиб, јә ћошир чуһур - Исроил нумәјүт, ә сәр ән уһо Худо вәри.

Мәтәтјо: Дуз нисди. Бәкә и ћоширһојму нисдүт нәһишдәтһо косибһојмурә ә хорирәвоз мүхшүл бирә? Әри, у ћоширһо чәнд кифләтһој зәћмәткәшһорә ә руј ов вәһишдәт, дәшәндәт ә ихдијор хүшдә әри хәјр чиб хүшдә, пул, дәвләт. Бәкә чәнд кукһој ћоширһо ә һүкм пуләвоз әз салдати хилос нәбирәт, бәкә чәнд ћоширһојкә ә чикәј кук хүшдә ә пуләвоз кукһој косибһорә нә фүрсорәт? Уһо нисдүтми шүвәрһорә күшдә, зәнишурә әри хүшдә вәкүрдәтһо? Дү зәниш, сә зәниш әри ән уһо ћәмәл оморәни, зәнһој кәсһојкәш әри ән уһо воисдә мәћәл зәнүт. Оммо зәћмәткәш јә зән хүшдәрәш дошдә нәсда.

Рафоил: Һә, һәммәј ән иһо овосунәјә кофи.

Фјодор: Әри тү нәһоги оморә. Ку виним, әри ки вә әри чү довћо сохдәт?

Рафоил: Чүтар әри чү? Овурди мәрә ә салдати, әдәм довћо сохдә. Әри чүи мәрә ә сәрибәти һәрчү бисдо? Сог мундум, мокордум мурам ә хунә, мүрдүм, шүкүр ә нум Худо, әз хунәјму когозиш нисә оморәкәш, һәр чүтар кири ә кумәки Худорәвоз ә рәћ муровт.

Фјодор: Дузи, дүлтү динчи әз хунә, пәс у дүлһошу динч нәбирәкорһо чү сохут? Ишму бијо данит ки, иму әри чиб јәкәмләј одомиһо әдәјм довћо сохдә. Тү дан ки, падшоһә воисдә ә гувот чунтүнирәвоз огојәти хүшдәрә зијод соху, түрә ә тәһәр ћәјвон ә ковду әдәј дошдә. *(ћәрә)* Виниш, виниш, чү тәһәр зиһисдәнүткә әфисәрһо? Һәр руз - әрәги-шороб. Тү ә хәјол довћо сохдә бирә, уһо - әфисәрһо - ә хәјол әрәги-шороб һәнчирә, ә духдәрһорәвоз кәјф сохдә.

(Диромурәни Нәтәнил)

Нәтәнил: Ишму әдәјт амбар кәлә-кәлә кь̦оф сохдә. Тәрси, ћитјот бирә кь̦әрәки. *(әз Фјодор)* Әз фронт хәбәр омори: салдатһо ә довһ̧о нәс вадарафдәнүт, бунт сохдәт, нә ә хүшдә, нә ә командирһо бовор нәс сохдәнүт. Чәндһо хүшдәрә ә гәсдәвоз ә јәсири дорәт, чәнд һозорһо вирихдәт әз фронт, чәндһојкә хүшдәрә јаралү сохдә дарафдәт ә лазарет.

Јовдо: Нәбукә чү? Һәр руз мүшд, силлә һәг-нәһог: әри чәст нә вәкүрдәи, әри әрәги нә овурдәи, әхир ки чүтар кәјф ишу хосдкә.

Фјодор: И хубә кори: нәразикәри офдорәи ә гушун. Әнчәг ә уһо варасундә кь̦әрәки, киникә тәхсиркорән и довһ̧о. Әри ки довһ̧о сохдәним? Николај шәрт бәсди ә Франсијәрәвоз әри кумәки сохдә ә јү, Кь̦ерманијә ә сәрјү омоки. Чү бисдо? Ини чәнд һозорһо күшдә оморәт, чәнд һозорһо ә јәсири офдорәт.

Падшоһ ә чикә овурд гәрд хүшдәрә, ә сүртһој Франсијә фурухд чун зәћмәткәшһој Урсијәтә, рихунд хунишурә. Урә мүлкәдорһо, дәвләтлүһорә воисдәни һәчи тасунү голхмиши револјутсијәрә.

Николајә вә уһоникәрә таза базарһо, таза колонијәһо воисдә. Довһ̧о сарфи ә сәћиб фабрикһо, гәзонч амбар мисохут. Амбардәки хәлг кь̦иснәи.

Рафоил: Әһ, чү сохим, ә дәс иму чү дәри? Худо чү нүвүсдикә, у имбу.

Мәтәтјо: Нәһ̧, һичиш ә дәсди Худорәвоз нүвүсдә нә омори. Дүлтүрә ихдијор ди фәм соху һәр кор һ̧үломә, бинәј һәр корә бијофу.

Ошир: *(диромордәни пијон)* Һи.... ћә... ћә... ћә. Ихдилот... сохдәнит, сохит... сохит... сохит... әри... нәбу кь̦уит ки, мә... мә сохит... сохит.

Фјодор: Кь̦әнә чү бири түрә? Кь̦әнә хурдәј, вәс нисдими,

хунә хәрәб нисди?

Ошир: Нәһ... ә чун.., ам... бар нәхурдәм... дү руз... һүлом һәзини... чү сохум... һәммә әдәј хурдә... әфисәрһо, чиһо... Мә әри чү нә хурум? *(һәрә*) сохит... сохит... мә бәлки ә ишму мониһ бисдорум... ихдилот... сохит... *(вадарафдәни)*

Фјодор: Дирәни?! Чәнд әзини јәзугә салдатһо, сәришү әз кор нә вадарафдә, мувәһ ишү һәр корә вотовусдә нәсда куфдирә, әхир чун хүшдәрә ә әрәги һәнчирәрәвоз пуч сохдәнүт, ә урәвоз ләрбәһој хүшдәрә пәһәнү сохдәнүт.

Әри, *(јәвош-јәвош түнд)* у мәһәли ки дәсдә фирәһ бисдо, туфәнк һәммәј салдатһо мичару рујә полковникһо. Хунхурә падшоһ, кифләтһорә киснә һишдиһо, хәлгһорә зәһмәт дорәниһо, ә һәрәј милләтһо хун-ризи вәнкәсдәниһо, әз тәхд вәнкәсдә мијов. Ә сәр бәһәм мијов руз хилоси зәһмәткәшһо - револютсијә - мохлуг азад имбу, вәкүрдә мијов әз һәрә довһо. Умәһәли, бирорһо, әнчәг умәһәли миданим дирә бәхдәвәри. Расди, ә рузһој револютсијә чәнд чүн имуниһо пуч имбошут, оммо довһо әз һәрә вәкүрдә мијов. *(Рафоил вадарафдәни)*

Јовдо: Ишму, Фјодор вә Мәтәтјо, бовор сохит, ә и кофһорәвоз ә мә таза чун дәшәндит. Бовор сох, исәһәт һәчи мидани хун ракһојмә дәкиш бисдо, әхир ки ә пүшој чүммә һүлом јә тәһәрикә омо.

Мәтәтјо: *(Дәниширәни, Рафоилә нәс дирә)* Әчи? *(һәрә)* У кофһорә әки Рафоил куфдирим, имурә воисдәнбу ә у корһо варасуним. Әдәј вәди бирә ки, у јә тәһәрикә одомини, тәрсирәнүм әри хүшдәрә хуб вәдировундә, рафдә кофһојмурә хәбәр нәдү.

Јовдо: Нәһо, унгәдә кор нибу, чүш бисдокә - чуһуримуни, унгәдә кор нисоху, јәкикә, тү әдәј дирә, у јә Худо тәрсә одомини, унгәдә кор миданү бирә?

Мәтәтјо: Дуз нисди, бирормә, зиндәкуни инсонһо ә

милләт нијо бәхш бошут, милләти коф бирә нидану, инчо кор ә дуланмиши дәниширә. *(һәрә)* У чәндгәдәр чуһуриш бисдокә, нәфәс ән у әз нәфәсмә нисди. Әз тәћсүби, әз гинһои муров хәбәр мидү. *(һәрә)*

(Милих тәһәди диромурәни)

Фјодор: Хәјр бу? Ћәчи тәһәди чү бәкә?

Милих: Хунхурә кенералһо, и мувәћсүзһо... Данүсдәнит, әз дәс Урсијәт вадарафд Ливов вә Вәршовиш. Гушун гәтмә-гәриш әдәј пәсәво вокошдә. Нәразикәрирә, дүлхүрдирә ә гәриш гушун гәдәр нисди.

Фјодор: У мувәћсүзә кенералһо ә пул вә әрәги фурухдә оморәнүт. Кулулә вәс нәс сохдә, јәрәг нисд. Пәс чүтар бирәнини?

Милих: Ћол салдат амбар хәрәби. Винишит окопһорә - битәмиз, мурдал. Чәндәк салдатһо шубуч пури, киснәјүт. Нунсүз, кәрмә хурәксүз әдәт ә рәћ рафдә. Суткәи јәбо чи хурдәнүт, уш әзини чини ки, һич хукиш нихуру урә.

Фјодор: Иму мијо ћәрәкәт сохим ки, ћүкүмәт ә и довһо бәсгун дорә бијов, әз чәтинииһоју мәнфиһәт вәкүрдә кәрәки. Иму мијо бирори кировуним ә салдатһој үзкә мәмләкәтһојкәрәвоз. Имуһој, ћовирһо, ә пәсәј кор әри пропакандә кировундә рафдә кәрәки.*(әз Мәтәтјо)*: Тү пој инчо, ә хәјол кор бош. ***(вадарафдәнүт әз Мәтәтјо гәјр)***

(Диромурәни 1 әфисәр нә 2 салдат)

Әфисәр: *(Бурбундәни Мәтәтјорә)* Кирор кәрд урә. *(салдат рафдәни әри кәшдә)*

Мәтәтјо: *(вәхүшдәни ә пој)* Әхи сәбәбјү чүи? Чү бири?

Әфисәр: *(оморәни нәзник)* Чид проклјәтиј! *(зәрәни силлә)*

Чәстиш нисә вәкүрдә ки! *(әз салдатhо)* Обиск сохит ирә *(салдат кәшдә офдәни прокламатсијә)*

Салдат: *(чәст вәкүрдә)* Ваши блакородијә, ини, и когозhо офдә омори.

Әфисәр: *(вәкүрдә фәм сохдәни)* А, прокламатсијә, иhорәми пәћәнү сохдәј ә чибтү? Әри һогу дәкүрдә ә дүл салдатhо? *(зәрәни силләрә)* Револјутсионир! Ћәрмәћhојтүрә ку!

Мәтәтјо: Ћәрмәћhојмә? Ћәрмәћhојмә әдәт ә тү вә ә огоhојтү күрм зәрә, ћәрмәћhојмәрә нијофи вә әри офдәш түрә унгәдә куч нисди. Уhо тәк нисдүт! Нә куфдирәм вә никујүмиш.

Әфисәр: Ћәчи *(әз салдатhо)* бәсдит дәсhо-појhој ән ирә, hәјсәһәт мијо ә кулулә зәрә бијов. *(салдатhо күрдәнүт әри бәсдә)*

Мәтәтјо: Ихдијор кулулә ә дәстү вә ә дәс огоhојтү дәри, ихдијор чалашмиши әри азади, әри револјутсијә ә дәсмә вә ә дәс ћовирhојмә. Ихдијор hәләлүкә кулулә гәрдхунд сохдәт и јәзугә салдатhорә әри ә коф ишму фурмундә оморә. Гәјгу нисди. Ишүгhој азади мичәhүт ә сәр ән уhош, мијофут һәгүл хүшдәрә, умәћәли тү нәһләти мибоши.

Әфисәр: Молчат! Зу бошит бәсдит.

Мәтәтјо: Әри мә әз ишму хилоси вә рәћм кузәт нәс сохдәнүм. Зәћмәткәшhо хилосирә әнчәг ә куч дәс хүшдәрәвоз миданут гобул сохдә.

Әфисәр: Амбар... амбар коф.. *(әз салдатhо)* Кирит, вәдәбәрит ә у гирог әри зәрә, вәкирит.

Мәтәтјо: Тәфиһәт нисди, мә мидам у ћәрмәћhојкәјмәрә хуно мәтләб ә дүл дәри мүрдә әз у ә хунәвоз буланмиш бириhо дәсhошму. Данит ки, мә јәки әз миллионhојүм. Әз јә тәк мә мәтләб пуч нибу, мә мүрдәнинүмкәш ә у гургушу әри инсонhо гүч сохдәјтhорәвоз, имид нимүрү. *(ћүрш)*

Биһил чуркумһој Револјутсијә ә сифәт ишму ләрбә вошәнү, биһил кәндүмһој Револјутсијә әришму гургушуј зәһәри бошут, имуһој күшит.

Әфисәр: Проклјәтиј, вәдәбәрит. *(салдатһо күрдәнүт)*

3-имүн пәрдә

Хунәј рабии. Нүшди раби Илијәһу, ә пүшојү чүклә стул (шүлһон), Түро ә сәрјү вәри, әдәј хундә.

Дироморәни јә зән.

Раби: *(әри хүшдә)* Һәлә сәбәһ очмиш нә бири, сәр күрдүт оморәрә.

Зән: Сәбәһтү ә хәјр бу, раби, јә гуллугмәни ә тү.

Раби: Кирор, кирор нүш, бочи *(нүшдәни)*. Ку винүм, чүикә?

Зән: И һәјилиму омори һәлово бири ки, һәјсәһәт бијо тү әри мә духдәр ләләј Исроилә хоһи. Имуһој, годоволим, бәбәшүш шовһо хунди ки, иму әз гоһумһо духдәр нихоһим куфдирә, нәсданүм чүтар бијо букә. *(Һәрә)* Имуһој ишму ә Түро мидәнишириткә...

Раби: *(вошәндәни Түрорә)* Әри, ку винүм нумһошурә.

Зән: Нум кук, ишму данүсдәнит ки - Милих, нум духдәриш ки Сипро.

Раби: Һү...хуб. *(норәни)* Дәстүрә кәрдун. *(Зән кәрдундә, раби фәм сохдәни)* Һү... әри... бәгдә... һү... әри... һәчуни дијә *(нүвүсдәни)*. Әри, бочимә, һәчуни, дузи, куфдирәј мәрдишму дузи. Чәһмјү хуб нисә вәдироморә, ә сәр бәһәм буровһо кор нисди.

Зән: Расд куфдирә? Һә дуз вәдиромори ки, балам. *(Һәрә, вәдәшәндәни пул, дорәни)* Ә шориһо бијовојм ә хунәшму. Худо кукмәрә бигисмәт мәсохо. *(Вадарафдани)*

Раби: Хош омори. *(Әри хүшдә)* Корһои, дијә, чү куjум, һәр чүтам кири офдә кәрәки. *(Хундәни. Дироморәни јә Һәјил)*

Һәјил: Дәдәјму фүрсори мәрә, бура виниш муку, раби тилисимә варасдикә.

Раби: Дәдәшму кини, балајмә?

Һәјил: Дәдәјму дијә, Овгоил зән Шәфадијо.

Раби: Ә балам, минкин дит дијә. Биһил варасүм, бәгдә мијој имбәри ку. (*Һәрә*) Әз дәдәшму ку, балајмә, у кәрк тү овурдәбириһо, ку вирихди рафди, имуһој бијо јә кәркикә, гәнәтһоју бурра бијори, тилисим варасү. Нәбукә һәмәл нисә оморә, һә нүвүсдәнүм - һә пузмиш бирә. Данүсди?!

Һәјил: Бошку. (*Вадарафдәни*)

Раби: Хунә оворуһо динч ниһилүт имурә, дијә. (*Јә кәм Түро хундәни*) Һи...һи...һә һәчу чүтар ә Түро нүвүсдә оморикә томом, дуз исәһәтинә корһо һә һәчуни. Чүтам ки Јәшәһијо Һәнови куфдири: "Јә руз мијов, дәдәј баларә нишиноху, бала - дәдәјә, һүломһо хәрәбә имбу, хәлгһо ә јәки мијәфдону", - томом һәчуни. Оммо әз хәјол Јәшәһијо Һәнови јә коф вадарафди. Мә имбисдорумкә ә чикәј ән у, мукуфдурум - "Јисроилһо! Һәммәј ән и корһо әз һовунһошмуни, тәһәди сохит әри һовунһошмурә копоро сохдә, бурајт әки одоми Худои - әки раби Илијоһу, мүздјүрә зијодтә дорә һовунһошмурә копорә сохит". Әкәр Јәшәһијо Һәнови и кофләрә ә сәр кофһој хүшдә зијод мисохдкә, јогин, дијә, кормә бәһәм, рач, рәһәт вә бәхдәвәр имбисдо. (*Һәрә*) Һәчиникәш јәһәним кормә хәрәб нисди һо, сәбәһ тә шәһонкум мүһләт сәр хорусдәш нисди мәрә. Дү бәхши и салдати вәчирәики офдори ә гәриш хәләиг, и гушу-гушуһо, и киснәиһо, и довһоһо кор мәрә амбар курун сохдәт. Һә Түро дәниширә, һә һәјкәл, һә тилисим сохдәини. (*Јәвош вәхүшдәни*). Һәр руз мивини таза һәрүсһо, зәнһо, мәрдһо һәммә әкимәнүт. Јәки әри тологдорә јә нәбукә толог

висдорә, јәки әри јүрә һәјил бирә, јәки әри ә шүвәр хүшдәрәвоз дусд бирә, әхир ки хубә кори, ә чун балајмә.

(Дироморәни Зоволун)

Зоволун: Сәбәһтү ә хәјр бу, раби. И чү кори тү ә сәриму овурдәј? Бәбә вој кәрдо, hәчиш кор имбу?

Раби: Чү бири, балајмә, чүи әхи?

Зоволун: Ә раби, hәчи кор нибу, ә Худо ки. Кук духдәрә бәкәлмиш сохди әдәј хосдә, тү куфдирәј ә дәдәшү, һәмәл нијов, бүзүгhошу ник нисди? Һәчи кор нибу ки. Тү јә чорә сох, ә хунәј ән уhо јә шорә хәбәр фүрс, мүздтүш әз мә мирасү.

Раби: Ә балајмә, мәнлуг чү кори? Ә Түро нүвүсдиhорә куфдирәм. Имуhој тү куфдирә бәгдә *(һәрә)* бошку. Әнчәг дан ки, уш әз хотур бәбәшму ә мәрәвоз һовири куфдирә иhо, нәбукә ә кучhоровозиш ә сәр-бәhәм нијомо.

Зоволун: Хунәјтү оводу, јәдов hәчи, дијә. Нәбукә иш кори ә һүлом, тү әдәј зән хосдә бијој әз кәс пүрси, әкә у рази бисдокә зән хоh, нәбисдокә нәһ? *(Һәрә)* Дијә, раби, амбар разинүм. *(Вәдәшәндәни пул дорәни)*. Кијо, иш мүздтү. Мә мурам hәјсәһәт дәдәј ән уhорә имфүрсүм, тү корә дузәлтмиш сох. Сог боши.

Раби: Сог боши. *(Пулә висдорәни. Зоволун вадарафдәни)*. Әчәб кори, дәс никәнүт. Сәбәһ бијо имуhој јәкикәрә дәсдур дүм. Әхир ки, дијә, ә и киснәјә мәһәлhо hәр чүтам кири ә рәһ мурајм. *(Дироморәни Шәлму вә кукјү Һизгил)*.

Шәлмү: Рузтү ә хәјр бу, раби Илијоhу, һәмәл мијов?

Раби: Әгибәтишму ә хәјр бу, борух hәбо! Кирор, кирорит, кирорит нүшит. *(дүшәкhорә дуз сохдәни)*

Шәлмү: Мүнүшим, мүнүшим, инчимиш мәбош, раби Илијоhу.

Раби: Нүшит, нүшит. *(Нүшдәнүт)*. Нә әчәб имурә ә јор овурдәјт, балам?

Шәлмү: Кирә, түрә? Түрә әз јор хүшдә ки мәдәшәнү, раби?

Раби: Нәһ, нәһ, һәс-бәшолум, мә ә у дүлһо нисә куфдирәнүм, һәс-бәшолум. Һәлбәт, борух һәшим, мәрә һич мәһәлиш әз јор нәвәдәшәндәјт. *(Гәјлон сухундәни)*. Һәр вәхд чүтар лојиг һисдиһорә хуно ә һүрмәтишму әдәјм ә рәһ рафдә, дүшмәһојтү ә у тарафһо мәварасуку, һәс-бәшолум.

Шәлмү: Нәһ, ә чунтү, раби Илијоһу, иму һәмишә ә хәјолтүним. Һәлә имбурузиш нәвоисд мәрә түрә инчимиш сохум, мә хүшдәнимә вәхүшдүм оморум ә һүрмәттү.

Раби: Һүрмәттүрә Худој Овроһом, Јисһог вә Јәһәгүв зијод сохо. Иму јәкирә әз расдәкиш нијо әз јор вәдәшәним, чүнки ә мәсәләһо чү куфдирәбу, тум шәндә бәгдә воруш кәрәк бирәниһорә хуно, имуш дү јәкирә һәчу кәрәк бирәним.

Шәлмү: Дузи кофһојтү, раби Илијоһу, чүтам ки һәјсәһәт тү мәрә кәрәк һисдиһорә хуно, һәчу мәш түрә јә сәһәт бәгдәикә кәрәк имбошум, әри...

Раби: *(ә гирог)* Данүсданүм әхи. *(Әз Шәлмү)* Һәлбәттә, и чү кофи.

Шәлмү: Әри. Мә, раби, әки тү әри јә гуллуг оморәм... Мә данүсданүм гуллугмә јә бобот сәр-гәришә гуллугиш һисдикә, әз тарафтү ә сәр бәһәм мијов, чүнки ә ихдијортү дәри, раби.

Раби: Һәлбәттә, и чү кофи. Ә ихдијормә дәбирә бәгдә... ә сәр дү чуммә.

Шәлмү: Амбар сог боши, раби. Мәш урә пүшоки данүсдә оморәм әки тү әри гуллугмә. Ини ки, мәрә воисдә әри ән и кукмә һизгил зән бијорум. Әри тү чүтар оморә?

Раби: Амбар хуб, Худо вәровуно ники, хуби.

Шәлмү: Әри... имуһој... Мә шинирәм, раби, әри тү когоз омори ӄуфдирә әз у товун ки, Јовдо кук Ифрәим ә салдати рафдәбуһо, Худо никиһој хүшдәрә бијоро, мүрди ӄуфдирә, јәһәним күшдә омори ӄуфдирә. Имуһој һәлбәттә зән ән у бијә мундә һисди, кукмәш бијә мәрди, мәкүрдим муку мухосд. *(Һәрә)* Мә һәчи данүсдәнүмһо, раби, инчо јә чәтини нисди, чүнки әкәр когозиш нә оморикә, ки данүсдә урә ә и чор сал чү бирикә. Уш... кәнә ә ихдијортү дәри, тү даниһорә хуно... әхир ки, дијә.

Раби: Әри Шәлмү, тү чү ӄуфдирәбири сәр гәришијә кори, чүнки когоз... когоз нә омори, бәгдә ки...

Шәлмү: *(ӄоф јүрә буррани)* Мә пүшојјурә ӄуфдирүм ки, раби, нә оморикәш, кор ә дәстү дәри. Әри тү һәсонти, тү даниһорә хуно мисохи. Имуш ә јәки ә рәһ мурајм. Әз товун шоһодһо-чиһош ӄуфдирәникә, мә әз сәр имбәрүм, гәјгу мәкәш. Урәш дан ки, мүздтү мүзди, гәјгу мәкәш.

Раби: Һәлбәттә, и чү кофи, әнчәг... амбар чәтинә кори... Түро и корә...

Шәлмү: *(ӄоф јүрә буррани)* Түролугә чү кори инчо, ә мәрд? Бәгдә, јәкикә, Түрош ә дәстү, тү хүшдәнитү хубтә мидани рәһјурә. Саз ә дәс саз зәрәкор ујнәмиш мисоху. Јәкикә инчо јә шәфдијә кор нисди ки. Һич нә мүрдикәш, когозиш нә оморикәш, шоһод әдәј шоһоди хүшдәрә дорә. Урә мә миданүм ә јүрәвоз - һәкисиф јәһәни ит һәкүл. Јәкикә, раби, тү данүсдәни ки, кәлә мәрд Ифрәим мүрди, гәрдһо-гәмһој хәләигәш нәдорә. Әз јә тарафһо и гәрдһо, әз јә тарафикә и кирснәиһо - у кәлә зән чү сохдәнини? Бәкә һовун нисди һәрүсәш киснә һишдә? Һәри тү ку, раби, лап биним ки Јовдо соги, әхи ә и киснәијә мәһәлһо у киснәһорә һәрүс әри чүи? Һәчу нисди?

Раби: У дузи, әри, кәнә, дијә...

Шәлмү: Әз товун мүздтү ӄуфдирәникә, раби...

Раби: Нәһ, ћәс бәшолум, нәһ, кәнә ки шоһодһо.

Шәлмү: Тү гәјгуј ән урә мәкәш, раби, коф ә буру нивәдаров. Мәш јәкәм бәгдә әз инчо рафдәнинүм сәлт ә хунәрәвоз ә Боку. Инчо, дијә, ә алүш-вәрүш хәјр нәдә. Түрә дүләпәсә бирә кәрәк нисди. Шоһод мүћкәмә одомини, Худо тәрсә одомини.

Раби: Дијә чү кујум. Әкәр шоһодһорә тү әз сәр бәрдә данүсдикә... бошку... куфдиримһорә хуно иму јәкирә кәрәким.

Шәлмү: Әри, балајтү муно, раби Илијоһу. Һәр корә әз тараф пули мә ә рәћ имбәрүм, гәјгу мәкәш. *(Әз Ћизгил)* Вәхи, вәхи зутә, дијә раби Илијоһурә инчимиш мәсох. Зутә у кукә, иму ә јурәвоз коф сохдимһорә, зу вәки бијор.

Ћизгил: Бошку, пул чи һәјсәһәт дорә кәрәки, нәбукә?

Шәлмү: Нәһ, нәһ, чү хундә тү? Бәгдә, бәгдә, бәлки һәлә шоһоди нисә дорәнбу. Зутә бура. *(Ћизгил вадарфдәни)*. Әри, раби Илијоһу, ә чун балајтү, гәјгуј һичиш мәбәруку түрә. *(Һәрә)* Ихдилот сох винүм кәјф ишму чүтамикә, чүтар ә рәћ рафдәниткә.

Раби: Әз дәвләт ишму, әз дәвләт Худо әдәјм ә рәћ рафдә, ә кумәки гүдүшә-борухһорәвоз кәсоди, чи нисди.

Шәлмү: Худо јәкирәш кәсоди, јүхсүли мәдо. Әри чүн мәни, чүн түни һәјби ә әзини вәхдһо кәсоди дирә... Һәри, раби, кор әни тологһо-чиһо чүтами?

Раби: Тологи, дијә. Вәхүшдәнүт оморәнүт, ки шүвәрмә ә мәрәвоз ә рәћ нисә рафдә, толог мәрә ди. Мәш, дијә, чорәјмә чүи, јәкикә ә и киснәјә мәћәл, тү чү куфдирәбири и киснәһорә зән әри чүи. Овурдәнүм һәчи һәрәшүрә дуз сохдәнүм, толог ишүрә дорәнүм, һишдәнүт рафдә.

Шәлмү: Дузи, дузи. Ини, дијә, киснәи куфдирә һәјсәһәт һәр корә ә кәрдән мәкүрү, әри шоһоди дорәш. Јә мәһинә хурәк хунәјурә мидүм ә рәћ мидәкүнүм.

Раби: Әри, уш мисвојә кори. Кифләт мәрдә әдәјт әз киснәи хилос сохдә.

(Диромораәни әвәли зән)

Раби: *(әз зән)* Бијо, бочи, бијо. Ә ћисобәвоз мә јә чүкләлә доһут бирәм. Бәгдә тү рафдә бәгдә, хотур ишмурә hишдә нибуки, вәкүрдәм кәлә Түрорә, фәм сохдәм. Лап амбар әдәј хуб вәдироморә. Милих нә Сипро, әхиришу ники.

Зән: Хотур-кәвил ишмурә, ән кукhојтүрә Худо доро, әри кукhојтү кәрдо, hәмишә шориhо виношит, Худо ковләи вокуно әри hәммә кукhој Исроили. *(Вадарафдәни)*

Шәлмү: *(хәндүсдә)* Һәри имуhој ку винүм, раби, кәјфтү ә и оморәнүтhо һәрүсhорәвоз чүтарикә.

Раби: Нәһ, ә чун балајтү *(хәндәкули)*, ә у корhорәвоз һәрәјмә нисди.

Шәлмү: *(хәндүсдәни)* Мә данүсдәнүм һәрәјтү нибу, имуhој кәнә әз зир чүмилә... hәчилә *(хәндүсдә)* би...би...на..., чи...

Раби: *(хәндәкули)* Нәһ, ә чун балајтү. Гәрпүзә пингол зәри куфдирә, чү ләзәт. Гәрпүзә пара сохдә, гәд јүрә хурдә, ләзәт јүрә дирә кәрәки.

Шәлмү: *(сәхдә хәндә)* ћә...ћә... гәр...пүз ћә...ћә, ләзәт јүрә дирә... Ә түш, раби, корhо дәриhо...

(Диромораәни косибә мәрд Кәврил)

Кәврил: Шолум һәлихим.

Раби вә Шәлмү: *(хәндәрә појундә)* Һәлихим шолум! Бијо, нүш.

Кәврил: *(нимә нүшдә)* Валлаh, раби, нәсданүм hич и

болој сәрмәрә чүтариш ихдилот сохумкә. Ини Шәлмүш, борух һәшим, инчои. Чәндбојкәш сәр әни кофә воровундәм әкишму, һә һәчу нимәлит мунди. Косибүм, пирүм, һәр чү һисдүм әз Худо разинүм, әнчәг динчи нисди. Коф духдәрмәрә әдәмбирүм куфдирә... һәрүс ән Оврoһом Шәлбәтә. Худо ә сәрмә гәзәб рихунди, чү сохум. Һәлбәттә әри ән у һәчу нүвүсдә омори.

Шәлмү: Һәри, шинирәјм, шүвәрјү күшдә омори ә сәвдәкәри рафдәки. Дузи, раби, һәчуни. Әри, күшдә омори.

Кәврил: Әри, имуһој дуз чор сали духдәрмә кузәт сохди шүвәр хүшдәрә. Имуһој ки јогин субит бири әз һәр тараф, һәлбәттә Худо һәчу нүвүсдә бирә-бирәј, күшдә омори куфдирә. Мәш оморәм күрдәм ки, ини чор сал кузәт сохди, мүрдәиш шәки нисди, рәһә дит духдәрмәрә буров.

Шәлмү: Чүтар?

Кәврил: Һәчи, дијә. Косибиш һисдүмкә мидорум һәр чүтар кири. Уһо күрдәт ки, нәһ... Јомомо бијо вәкүрдә бијов.

Раби: Һогодүш борухһу данүсдәни сохдәј хүшдәрә. Тү, Кәврил, данүсдәни ки, Оврoһом чүтари одоминикә, сәһиб нун, ә кумәки Худорәвоз, сәһиб дәвләт. Һич мүкүнчүми ә руј поисдә? Бошку, чор сал кузәт сохди, унгәдәјкәш кузәт сохуку. Ә Түројму нүвүсдиһо һәдәти, бијо у бирорикә ә јомомои вәкүрү.

Кәврил: Әхи и кукикә һәлә чүкләи, нибуһо кори, һовуни 10 сал духдәрә ә кузәт һишдә.

Раби: Һәс бәшолум, и чү кофи? Һәчәл зән чүи ә пүшој дин Түро? Зән овсарлүни - чичово кәширикә, һәчуново бијо буров. Һич буһо кори - һәрүс чүн Оврoһоми мәрдә ә хунәј мәрдүм дәшәни?

Шәлмү: И нәшәһрә кори. Тү и һовунә корә мәсох. Кәләи кук мүрди, бошку, јә чор саликәш појуку, чүклә кук

кәлә бу, гис ишу томом бу. Нәбукә тү мурај һәрүс мәрдә әз хунәјү мәдәшәни, кукјү мүрди куфдирә? И Худо нә вәтовуhо кори.

Кәврил: Әхи...

Раби: Нәһ, ћәс бәшолум, һовунә кори, һәмәл нијов, ћәс бәшолум.

Кәврил: *(вәхушдәни)* Әh... Чү сохум... Ишмуш hәчи... *(вадарафдәни)*

Шәлмү: Дирәни, раби, әхи ә чүј тү кувонмиш бирәј ку. Чухдән мүрди шүвәрју - рәhә нисә дорә, 10 саликәш појуку, чунју вадаравку.

(Диромораәнүт Ћизгил вә Ишмоһил)

Ишмоһил: Руз ишму ә хәјр бу!

Шәлмү: Әгибәт тү ә хәјр бу, кирор, кирор нүш *(нүшдәнүт)*. Вомундим түрә әз кузәт сохдә ки, хунәјтү һәрүси бијәфдоно түрә *(һәрә)*. Әри имуhој түш кәс нисди, мә ә тү куфдурумhорә хуно, иму ә јәки ә рәћ мурајм, киснәјә салhои, гуллуг дү јәкирә воровундә кәрәки, ә рәћ рафдә кәрәки.

Раби: Әри, ә Түро нүвүсдиhорә хуно, инсонhо hәммә јә бирори. Һәммә кук јә мәрдүт. Һәр мәрд бијо әз дәс хүшдә вәроморәирә әз данүсдәј хүшдә ә јәки кумәки сохут. Имуhој түш әз дәстү вәроморәрә хуно мисохи, уш Шәлмүш кумәки лоhиг hисдиhорә хуно мидү.

Ишмоһил: Бошку, ишму куфдирә бәгдә мә чү куфдирәнүм.

Шәлмү: Имуhој, Ишмоһил, кор hәчини. Раби Илијоhу когоз минүвүсү ки, Јовдо кук Ифрәим ә салдати рафдәбуhо мүрди куфдирә. И когозә тү имбәри миди ә хунәшү, шоhоди миди ки, јәһәним тү гобул сохдәј куфдирә әз

ћовирһој ән у кәдә и когозә, Јовдо мүрди куфдирә. Ә һәчирәвоз кор бәһәм бирәни рафдә...

Ишмоһил: Бошку. *(Ә гирог)* Рабиш ә мәрәвоз бирә бәгдә.

Шәлмү: Ә раби, тү имуһој вәки когозә нүвүс, јә инчимиш бош, зутә корә варасим бурајм.

(Раби сәр күрдәни нүвүсдәрә). (Әз Ишмоһил) У корһој кәрәки мә нәј түни ә һәрәј јәки марасуним. Имуһој 20-рузи, јә мәһи хурәк хунә, әхир ки иму мидајм, дијә.

Ћизгил: Мә бурам дәр тукурә вокунум.

Шәлмү: Бура, бура. Мә марасүм. *(Ћизгил вадарафдани) (Әз Ишмоһил)* Ә кумәки Худорәвоз и кор ки ә сәр бәһәм омо, имурә бәгдә јә чүклә корикәш мундәни, у лап һәсонти. Чүнки кифләт ән уһо киснәјүт, һәр чүтар кири ә кәрдә мәкүрүт хунәрә фурухдә, и кор ки варасд кәнә хунәрәш висдорә мәнкәнүм ә ихдијор тү.

Ишмоһил: Бошку, дијә. Хунәрә висдорә һәсонти, чүнки тү куфдирәрә хуно һәм киснәјүт, һәмикә сәћибсүзүт. Дијә, хунә әри чүи уһорә.

Шәлмү: Әри, әри. *(Әз раби)* Варасдәј? Дијә, сәхд сох.

Раби: Варасдәм, һәјсәһәт *(сәхд сохдә дорәни ә Ишмоһил)*. Шәлмү куфдиһорә хуно мисохи, омон һовун ә кәрдәнтү әз ләһәјтү вәдировундикә. Тү данүсдәни ки, һовун чугулирә ә Түројму чү зобунә чозоикә. Әз ләһәјтү әри кәс нивәдировуни.

Ишмоһил: Бошку, әлхоһин бош, гәјгу мәкәш, раби.

Шәлмү: *(әз Ишмоһил)* Тү имуһој вәхи бура ә хәјол кортү бош, зутә варасим бурајм, бәгдә ә туку мијој әки мә.

Ишмоһил: Бошку *(вәхүшдәни)*. Сог бошит *(вадарафдәни)*.

Шәлмү: Иш һәчи дири ки. Ә чун балајтү, раби, амбар разинүм әз тү. Имуһој биһил, Худо һишдкә, и кор ә сәр

бәһәм бијов, виниш ә ћүрмәттү чү сохдәнүмкә *(дәсә дәнорә пул вәкүрдәни)*. Кијо, раби Илијоһу, кәнә бәгдә иму мивиним јәкирә.

Раби: Нәһ, нәһ... *(вәкүрдәни пулә)* Сог бошит. Худој һүлом ә сәр бәһәм бијоро пәшмү мәкәрдо, дәвләт ишмурә Худо зијод сохо.

Шәлмү: *(вәхүшдәни)* Дијә, сог бошит, раби, мә бурам, кәнә дәкмиш имбошум ә тү.

(Дәс јәкирә сәхд күрдәнүт)

4-мүн пәрдә

1917 сал. Рәћ. Ә микләј рәћ бурунә вәдироморә поисди чүклә вишәлуг. Әз пәсәј ән у рәћ, хүшдәрә бурмиш дорә, вәдироморәни әз и тарафикә. Вәдинүт чүклә догһо вишәһо.

Јәки әз гәчәгһо - Шәбәтәј - вәдироморәни әз јон кулә. Әдәт оморә сәс туп-кулулә.

Шәбәтәј: *(Дәниширәни ә тарафһо, фәм сохдәни дурһорә, фит зәрәни)* - фу...ј...ј...ј... *(дирәни ћәрмәћ хүшдәрә)* О...дә, һеј..ј, инчо бијо... инчо бијо, сәр түрә гуз ки. *(И тарафикәрә фәм сохдәни)* И чү гәһри-гәзәби... кујкә сәлт ов бурра омори. Һич кәс вәди нисди. *(Оморәни ћәрмәћјү Нисим)* Чү хәбәри әз у тарафһо? Һичиш кујкә вәди нисди.

Нисим: Ки чинкир бири, ә зир ән и туп-кулулә ә рәћ бијофдону? Һишдәнүт бәкә имурә? Ә гирог кәлә кунәи дәсдәј вәкилиһо јә чәндирә сујмиш сохдәт, хубә ов зәрәт. Иму, чү корикә, имбуруз һәләм һичиш нәдирим. Оммо, сән үләсән, и болшевикһо ә и һәрәһо омокә сәлт нуниму бурра мијов.

Шәбәтәј: У дузи. Ә и бәкһорәвоз зиһисдә рәћәти. Чү

тəфиһ̧əти дəри ə һ̧əрəјму? Иму сујмиш сохдəним? Ишүш əдəт сујмиш сохдə. Уһо ə шəһəр, ə кəнт, иму ə рəħ, əнчəг...

Нисим: Чү "əнчəг" базлугини инчо. Сəн үлəсəн, болшевикһо омокə иму сог нимуним. Ə падшоһјəтиш, ə иһош бирəјму сарфи. Ħəрмəħим, дијə... Оммо уһорə, у болшевикһорə, куфдирəнүт, воисдə һəммəрə гəјчи зəнүт.

Шəбəтəј: У дузи.

(Əз дур сəс оморəни) Əдə... Ħəј..ј. Инчо бијојт.

Шəбəтəј: Кəш, кујкə чи һисди. *(воисдə буровт)*

(Диромoрəни Шəфадијо)

Шəфадијо: *(тəһ̧əди)*. Ħəчи кор нибу. Ишму инчо əлхоһин поисдəјт, əдəјт ихдилот сохдə, оммо əз Хочмəс əдəт болшевикһо оморə.

Нисим: Ħəри, чү сохим бəгдə? Ə чəһəндəм бијовку.

Шəфадијо: Нəһ̧, бирор, иму гəрдхундим... Имбуруз бəк ə хунəј хүшдə һорəј зəри дəсдибошиһојмурə, хуб гəдəһ кəшири ə ишу. Оммо тəвəгəш сохди ки, иму ə чүрһ̧əтəвоз гəрəул сохим, чəнк бəрим, нəһилим болшевикһорə инчо оморə.

Нисим: Болшевик-болшевик куфдирəни тү, оммо əхи əз у гəјр имурə сəниһ̧əтимуш һисди. Əз сəбəħ јə чи ə дəс иму нə офдори. Ħəчи кор бирə?

Шəбəтəј: Күрдə одомиһорəш һишдəнит рəħə сохдə, чүи и иму, ə бəк кумəки сохдəкори.

Шəфадијо: Нəһ̧, бирор, дијə, дир сохдə һ̧əмəл нијов. Бəк, кəлəһој чəһ̧мəт - һəммə имид хүшдəрə ə сəриму вонорəт. Кəлə һ̧оширһој шəһəр хəјли пул чиро сохдəт əри јəрəг-сəдəг.

Нисим: Әнчәг, әхи...

Шәфадијо: Урә мә данүсдәнүм, әј. Һәчи сохдә кәрәки ки, һәм ә болшевикһорәвоз чәнк кирим, һәмикә сәниһәт имурәш сохим. Дијә, кәшит. *(вадарафдәнүт)*

(Диромрәни Ботушвәһ - хәсдә-мәндә. Нүшдәни ә бин кулә)

Ботушвәһ: *(Һороj зәрәни нәвәрә)* Бијо, дијә, вәчә куртолиһ, вәчә бәдмәзол, бијо, дијә. *(әри хүшдә)* Худо ә сәриму гәзәб рихунди.

(Диромрәни сәхд вомундә Довид)

Довид: Дәдәј, мәрә һич минкин нисди, појһојмә әдәј кичов-кичов дорә *(нүшдәни)*. Заниһојмә јара бирәт.

Ботушвәһ: Нүш, хәләфмә, нүш. Јарајмурә Худо очмиш сохди, балајмә. Бәхдәвәрә Худо дүл динчһорә, шүгәм сүроиһорә һишдә, сәнгә ә сәр бәдмәзолә сәрмә тиһи сохд. Чү һовун сохдәбу и сәнгәсура сәрмә? И икидә, бујуртмәјә балајмәрә *(кирисдә)*, кумәкләј пиримәрә, залумә падшоһ бәрд ә зир коврә кулуләј залум, ә зир тичә шимшил гәсобһо но. Шүвәрә ә унчо *(бурбундәни рујә расд)*, ә у хәрәбә ватан говрә сохдум. Хәләфә ә хунәј хоки, һәрүсә ә хунәј мәрдүм докундум *(кирисдә)*. Чичәво бәрүм сәрмәрә? *(кирисдәни)*

Довид: Мә вомундум әхи, дәдәј. Чүтар бирәнини кор иму? Әчә рафдәниним?

Ботушвәһ: Әчә бурајм, хәләфмә? Ватан колутиму хәрәбә бири, кини имурә, дијә, унчо?

Довид: Тү имуһој 60-салә пирә зәни, дәдәј. Омон тү нәмунди. Әчә рафдәним? Мишинохдимкә јә бирәкор, мурафдим әки ју, мә ә и базуһој һәјилирәвоз кор мисохдум,

мидошдим хүшдәрә.

Ботушвәђ: Чумһојмә мијосд кур бирә, хәләфмә. Мә 60-салә зәнүмкә, түш һәлә 9-салә ђәјили. Тојһојтү һәлә ә и гәтмә-гәришиһош ә гәриш ранкинә палтарһо, ә сәр буһолүјә борохун бәбә әдәт ујнәмиш сохдә. Худо әриму һәчи нүвүсди. Бәбә-кәләтәләјмуш әз ђәјили ә зир шәлә кәлә бирәт. Ә хәрәбә ватаниму хәрәбәи тиђорути офдори, һәммә ә гәчә-гәчүт. Кини имурә? Куфдирәнүт, хәләфмә, ә Боку әри косибһо сәђиб омори.

Довид: Ә чүрәвоз рафдәниним унчо, дәдәј? Пул иму нисд, чиму нисд.

Ботушвәђ: Пул имбисдокә имурә, балајмә, ә и руз әри чү мундәбирим. Ә ђүкүм пуләвоз бәбәјтүрә ә чикәј кук хүшдә ә зир кулулә фүрсорут. Имуһој ишу әдәт кәјф сохдә. Пул... *(вәди бирәнүт гәчәгһо Нисим вә Шәбәтәј - гузә-гуз оморәнүт).* Вәхи бурајм, хәләфмә, дири. *(вәхүшдәнүт, чарусдәнүт әри рафдә).*

Нисим: *(хәндәкимиси)* Әчә рафдә тү, ә гәри?! Һәлә поj, виним чәндгәдәр пули.

Ботушвәђ: *(тәрсирә)* Ә һиччоиш, гурбун појһојтү кәрдом. Косибим, әдәјм вирихдә ә һәрчој појиму рафд.

Шәбәтәј: Вирихдәнит? Һәри, пулһорә ди виним. *(булә дорәни)*

Ботушвәђ: Һи... пул...? Пулләјму нисди, годоволим *(сәхд курдәни чибә).* Рәђм бәрит ә иму, һич кәсиму нисди. *(кирисдәни)* Гурбун балаһошму кәрдом.

Шәбәтәј: Пәс у чүи чибә сәхд күрдәј? Вәдәшән!

Ботушвәђ: Валлаһ, һичиш нисди. Әз зәвәр Худо, әз зофру ишму, рәђм бәрит. Ә хотур ән и бәдмәзолә јәтимиш букә.

Довид: Рәђм бәрит ә пирә дәдәјмә, јәзугим, киснәим. Һичкәсләјму нисди.

Шәбәтәј: Һәри, нәгүл мәхун, вәдәшән. *(кҹрдәни әз гулју)*. Чүн түни гәриһорә сүрх амбар имбу.

Ботушвәҹ: Ә Худо шовҹо кәрдо, нисди. *(кирисдәни минәт сохдә)*

Шәбәтәј: Мир-мир мәсох, зу бош вәдәшән. *(әз Нисим ә гирог)* Гугун. *(Нисим гәрәз кҹрдә, зәрәни әз пәсәј сәрјү)*

Ботушвәҹ: *(офдорәни)* Шүвәрлә хәләфмә, ә Довид!

Довид: *(шәндәни хүшдәрә ә сәр кәләдәдәј, кирисдәни)* Дәдәјләјмә, дәдәј! Ој!.. Мә имуһој чүтар сохдәнинүм!?

Нисим: Бур сәс түрә, һәчиһо! *(Шәбәтәј дәсә донорә әз чиб, вәдәшәндәни јә јәјлуг ә гәришјү 10 монәт пул.)*

Шәбәтәј: *(гәһр)* Әһ, кҹпәкә виниш һо, мәш мукум һәлә ә чиб ән и чү дәрикә, и һәчи сәхд кҹрди. Нисим, кијо 10 монәт.

Нисим: Кофдара винишо. Нәһог јә кулуләрәш хәрч сохдум, һәјф ән у кулулә. Кәш бурајм, кәш бурајм.

Шәбәтәј: И кофкофә әз рәҹ кәширә кәрәки. *(кҹрдәнүт әз гобоју)*. *(әз Довид)* Әј… чумучустак, вәхи дур бош. Нәбукә түрәш кулулә воисдә? *(кәширәнүт зәнә ә у гирог)*

Довид: *(кирисдәни)* Дәдәј… дәдәјләјмә!… Әчә бурам? Тәҹно дор ә бијобу… мәрәш кҹшүтһо хуби. И чү залумини?!

Шәбәтәј: *(дирәнүт одомиһо)* Нисим, Нисим, уһо кинүт? *(кәширәнүт туфәнкә)* Појит! Појунит фәјтунә, нәбукә мизәним! *(вадарафдәнүт)*

Довид: *(гүч ә бинәј кулә)* Чүтар вирихүм? Ки рәҹә имбурбуну ә мә? *(кирисдәни)* Тәҹно гуш ә кәлә мәјду, киснәтәшнә әз офдо зәрду. *(кирисдәни)* Ки рәҹм имбәрү?

(Гәчәгһо дировундут ҹоширһо Шәлмү вә Ҹизгилә, нүкәр ишү Шомоиләш)

Шәбәтәј: *(бочәһ зәрәни)* Һәј..ј! Ишму ә хәјол фәјтун

бошит! *(әз Шәлму)* Һәри... вәдәшән винүм. Тү әдәбири лап ә чүрһәтәвоз рафдә, вәди бирәни ки...

Шәлмү: *(тәрсирә - боворин)* Ә Худо, ә Түро сәвкәнд кәрдо нәһ. Иму әчә, уһо әчә. Уһо пој бирәћнәјүт, хәлгә сујмиш сохдәкорһојүт. Иму - гулһошму - әз Худо дорә кәм пара әдәјм алүш-вәрүшимурә сохдә. Иму әчә, болшевикһо әчә.

Нисим: Тү әриму нәгүл мәхун. Һисд-нисдә бини ә и һәрә, нәбукә пусдишмурә сујмиш мисохим.

Шомоил: Рәћм бәрит, рәћм бәрит. Фәгирә одомини, Худо борухо сохә одомини. Һәммишә тикә пара дорокори косибһорә. Рәћм бәрит.

Шәбәтәј: Рәћмә әз болшевикһо хоһ. *(әз ћәрмәћһо)* Кәшит иһорә. Әри ән иһо пул әз чун ширини.

Шомоил: Јәзугим, рәћм бәрит *(минәт сохдәни)*

Һизгил: *(ә куши-куши Шәлму)* Ди буров, хунәјмурә мәвачару, нәбукә мүкүшүт имурә.

Шәлмү: *(Әз Һизгил)* Чү, и бәкә вәлковуши? Бәкә нә дирәт уһо? Тү даниһо корһо нисди. *(гәчәгһо воисдә бәрүт иһорә. Вәди бирәни ћәрмәћ гәчәгһо Миши)*

Миши: И таза гузиһорә әзчә офдәјт, машаллә ишмурә? *(дирәни Шәлмүрә, шинохдәнүт јәкирә)* Әдә... Шәлмү? И чү кори? ... *(дәниширәни ә ћәрмәћһој хүшдә)* И чү кори? Ишму нәсданит ки, и кәлә сәвдәкәри? һәммишә кәрәк бирәки имурә вәрзундәни? Чәнд каразһо пүшокиһо имурә ә бәкәвоз кор офдорәки и дузәлтмиш сохди. Ишму чү сохдәнит? *(әз Шәлму)* И чү кори ки, ишму ә и вәхд ә рәћ вәдироморәјт, мәрә пүшоки хәбәр нә сохдәјт?

Шәлмү: Амбар сог боши. Ә иһо варасундә кәрәки, иһо ә и рәћ әри ки поисдәткә. Кәм мундәбу ки, и ћәрмәћһојтү имурә пој бирәћнәһо данүсдә нә күшүт. Амбар разинүм. *(Әз чиб вәдәшәндәни јә кәм пул)* Бәхшләмиш сохит, и әри хүрдә

хәрчи һәјилhо, вәкүрүткү. Әз мә вә әз кукмә. *(бурбундәни)*.

Миши: Нәһ, кәрәк нисди, сог боши, бәгдә мивиним јәкирә. *(Нисим вәкүрдәни пулhорә)* Ә һәјилhо, иhорә тә вәкзол әз гирог рәћ сохдә кәрәки, данүсдит?

Шомоил: Ә Шәлмү, пәс мәрә? Мәрә күшүт? Ку мәрәш рәћә сохут, дијә. *(гәчәгhо ә хәјол пул бәхшсохдәјүт)*

Шәлмү: Чү? Вәлковуш нисди ки. У тү, у уhо. Ишму ә јәки данит. Мә әри тү зомин бирәни нисдүм ки.

Шомоил: *(минәт ә hәрду тараф)* Рәћм бәрит, һәјилhојмә јәзуги, мүкүшүт.

Шәлмү: Мә нәсданүм, мә нәсданүм, чонум. *(әз гәчәгhо)* Сог бошит, дијә. *(воисдә буровт)*

Шәбәтәј: *(әз Шомоил)* Тү кәш, ән тү кортү hәчи...

Шомоил: *(минәт)* Рәћм бәрит јәзугум. Ә Шәлмү, hәчи исроили имбу?

(Кәширә-кәширә бәрдәнүт)

Довид: *(тәрсирә вәдироморәни әз бин кулә)* Ә ләлә, ләлә, минәт сохдәнүм, hич кәсмә нисди, кәләдәдәјмурә hә инчо күшдәт. *(кирисдә)* Рәћә нәс шинохдәнүм, киснәјүм, хилос сох мәрә... ләлә!

Шәлмү: *(мәћтәл)* Чү? Хилос? Мә бәкәм әри ишмурә вәчирә оморәм?.. Һү... хубә кори, хилос!.

Довид: Ләлә, тү пул дори хилос бисдори ки, мә чү сохум, *(минәт)* бәрит мәрәш.

Шәлмү: *(гәhр)* Пулә бәбәшму гәзонч сохдәбу әри мә, дирдифон? Ә, и појбирәћнә, кунбирәћнәрә винишо. Пулә Худо әз һәсму дуллу нә сохдијәј. Пул... пул... hәкисиф јәһәни ит hәкүл... *(әз кук хүшдә)* Кәш, кәш бурајм *(рафдәнүт)*

Довид: *(мундәни кирисдә, сәс кулулә hош әдәј оморә)* Чү

һәсонти һәчи мүрдә. Кирә хәбәри әз и тәлһ̆ә гисмәт јәтимјәсирә һ̧әјил. Бәбә... бәбә... Пәс дәдәј?.. Дәдәј, әчәи тү? Әри чү гәл нәс кӱрдә и јәзугә куктүрә? Зиндәими тү, дәдәј, 5-саләи мәрә шәндәј, рафдәј, әчәи тү, әчи бәхүшһојтү, дәдәј? Јә һ̧әрсләш букә рихун ә сәрмә. *(хундәни мәһ̧әни, музик ә һовој "Вартани")*

Вәлк ливәсүз ә тәһ̆но боглә һ̆әсүл оморәм.
Хок гобугсүз ә гәриш тәлү кәлә мә бирәм.
Зүһ̧бәј ворвори гәһр кӱрд ә сәрмә, вор зә руjмәрә,
Ә гәриш вәрфһо бирәһ̆нә вәнкәсд и чәндәкмәрә.
Рәһ̆сүз, әдәбсүз ә зир дәсһо могбун бисдорум.
Хәчәләти нун нә ов вәкӱрдә буј вошәндүм.
Мизиһүмми мә јәзуг јәтим јә сәһ̧әтләјкәш?
Мивинүмми, ој ишүг дүнјоһ, дү рузләјкәш?
Чумһојмә һ̧әрси, појһо бирәһ̆нә ә гопуһој хәлг.
Вокунит дәрә, дәбәрит мәрә, мәсохит јәләг.
Бәлки мүрдүм бу, говрәјмәрә ки сәхд мисоху?
Нисди бәбәјмә, нисди дәдәјмә, ки кирјә соху?

(Кирисдәни)
(Оморәни Шомоил зури-зури)

Шомоил: Кук, мәкирис, мәкирис! Худо кәләи, кәш.

Довид: *(мәһ̆тәл)* Ләлә, түрә нә кӱшдүт? Чүтар хилос бисдори тү? *(шори)*

Шомоил: Мүһләт имбисдокә ишүрә, мүкӱшдүт. Сәс амбарә кулуләһо омо, шәндүт мәрә вирихд. Мәш вокошдүм оморум, түрә вирихунум куфдирә.

Довид: Сог боши, ләлә. Чү хубә одомини тү! Ә у голинә ләлә минәт сохдум, кирисдүм, нәбәрд мәрә, һәлә нифриш сохд.

Шомоил: *(ох кəширə)* Əj..j кук! Уho jə чирəjкə тəjфəjүт. Минəт иму, ох иму əз диворhoj сəнги кирошдəни, оммо ə мувəħ əзунинo кори нəс сохдə. Уho "рəħмлүнүт" həркoj тү хəjр дорəниникə, həркoj əри хəjришу бочоруглүникə. У ə ħүкүм пулəвоз hишдə рабирə дуркунə шоhоди дорə, зəн кəсə əри кук хүшдə хосдиhoji. У ə дəhhорəвоз кифлəтhорə ə чикəj сəлəм хунəсүз, даракəтсүз hишдиhoji. Тү дирəники: мə нүкəрjү бирə-бирə ə мə рəħм нə бəрд, нə куфди мəрəш хилос соху. Əри чү? Чүнки мə нəбирə исəḩəт ə у хəjри. Мə мүрдүмкə мүзд корсохдəимə əри jү мумуну. Уho зəлүнүт, кук, хун одомиhорə кəширəкорhojүт.

Довид: Əри, дирүм, амбар рəħмсүзи. Ə одомикүш ухшəш зəрə. Урə унгəдəр пул hисди рəħə сохдут, оммо пирə кəлəдəдəjмəрə ħичиш нəбирə-нəбирə күшдүт.

Шомоил: Əри кук, əз у тə иhо тəфиḩəт нəдəри. Уhош, иhош одоми суjмиш сохдəкорhojүт. Уhош, иhош одоми күшдəкорhojүт. Əнчəг həркишу ə jə чиројə тəhəрəвоз *(ḩəрə)*. Əj... кук, тү həлə чүhо дирəj... тү həлə ḩəjили... кəш бурajм, кəш.

Довид: Əчə бурajм, лəлə?

Шомоил: Кəш, кук, тү мəтəрс. Мə у нисдүм. Мəрə hичиш нисди əз и гулhojмə гəjр, мə hичиш вир нисохум, кəш бурajм. Куфдирəнүт имурəш сəħиб hисдүт. Сəħиб əн и пој бирəħнəhо, əн и дəс-гул гəбəрhо, əн и əз Худош рəħм нəдирəтhо. Кəш, кук, бурajм.

Довид: Кəш, лəлə. Түш букə əри мə сəħиб бош.

5 - мүн пәрдә

1922 сал. Бог детдом. Вәдини пәнчәрәһој детдом вә пилокон ән детдом ә гәриш бог. Ә тараф расд бог - ћәвз әри ов вәкүрдә, ә јонју - скамејкә, ә сәр комики нүшди Мәлкә, әдәј јаралмаси тәмиз сохдә. Ә тараф чәп 10-12 ҹәјил, кура бирә, әдәт хор хундә, ә гәриш ишү дәри Довид.

Ҹәјилһо: *(ә һовој "Пепо")*

И хушбәхдә рачә ватан,
Ватан зәћмәт дәрд-гәм нәдан
Ән имуни, ән имуни,
Һинәрмәнди дәсһојмуни.

Мәлкә: *(әз чүмју ҹәрс тиһи бирә-бирә)* Бала! Ҹон бала! Имуһој түш мумундикә, иһорә хуно ујнәмиш мисохди, парпарловуш мисохди. (*кирисдәни*) Ҹун дәдәј вадарово, хәләфмә. *(диромордәни Сибо, дирәни кирисдәј Мәлкәрә)*

Сибо: Тә кәј дәс нивәкири әз кирисдә, Мәлкә? Јәзугиш букә бијовку түрә ә хүшдә.

Мәлкә: *(кирисдә)* Ә чон Сибо, чүтар нәкирисүм? Һәр руз и ҹәјилһорә ки һәчи ујнәмиш сохдә дирәнүм, куфдирәнүм: "Токи түш мумунди, кукмә!" Мә мијосдүм күшдә оморә ә чикәјтү, *(кирисдәни)* хәләфмә. Тү дүрүсд гәл дәдәј нә дирәј, ҹәјилитү ә тиконәвоз кирошди *(кирисдәни)*. Ҹон Сибо, кукмә 5-сала бу мәрә әз јү ҹиро сохдәтһо, һә әдәм әз јонһојмә кәшдә чирјәтјүрә - нәс офдәнүм. Чү биинсофә дәдәј бисдорум мә. *(кирисдәни)*

Сибо: Тү чү мијосди сохдә? Ә тү чү тәхсир вәри инҹо? Шүвәр мүрдәкор ә шүвәр муров.

Мәлкә: Нәһ, чон Сибо. Һич јогини мүрдәј шүвәрмәрә

нәданүсдә ә сәрмә кор овурдут, мәрә дүборә ә килкули дәшәндүт. Чунмә ә чәһәндәм, мә нијосдум балајмәрә әз хүшдә чиро сохдә. *(кирисдәни)*. Бала! Чон бала!

Сибо: Мәкирис, Мәлкә, мәкирис. Кирошди. Һәммәј ән и һәјилһо куктү нисдүт бәкә?

Мәлкә: У залумә, рукә-рук бирә хүсүр пәскәнәкимә дири ә рәһ, чүтар хүсүрмә Бәтушвәһә күшдәткә. Һәјилмә омори минәт сохди ә јү, у залум куш нә вокурди, унчо балајмәрә *(кирисдәни)* күшдәт. Ки данүсдә, чүм һәрси чәнд-бо "дәдәј... дәдәј" һороj зәрикә. Ки чоһоб дори түрә, кукмә, ки хомуш сохди түрә, јәзугмә... әчәи тү? *(һәрә)* Миданүсдумми мә ә залум балајмәрәвоз зиһисдә? Һә умуһој вәдироморум әз унчо.

Сибо: Дузи, Мәлкә. Үһо залумүт әри чун инсонһо. Үһо ә һүкүм пуләвоз әдәбүрүт вәчәсдә, пусд хәлгә вәкәндә. Виниш, ә у хотуриш болшевикһо, һүкүмәтиму әдәј уһорә тәрк сохдә. Әз расдәкиш, Мәлкә, әкәр һүкүмәт ән иму нибисдокә, болшевикһо нибисдокә, чү хуб бу әриму? Миданүсдимми чүн имуниһо дуланмиши дирә, руз дирә? Иллоһки зәнһо.

Мәлкә: Дузи, оммо дог балајмә һич әз јормә нивәдаров. Мә дәдәјүм әхи - әчи кукмә, әчи балајмә? *(кирисдәни)* Чон Сибо!

Сибо: Хуби, вәсси, мәкүш хүшдәрә. Вәхиз бурајм, јә кәм сокит бош. *(вадарафдәнүт)*

(Дироморәни рәһбәр детдом Каврилова вә бог гуллугсох Исроил)

Каврилова: И тәһәр мә куфдирәнүмһо планә ә сәр бәһәм бәрдикә лап күзәлә бог мәдиров. Ә иму, ә дәвриму һәммә мијо рач бу, хуб бу.

Исроил: Әрхоһин бош. Мә һәчи и богә гүч сохум ки, һич ә ховһој сәһибјүш нә омориһо тәһәр.

Каврилова: Һәчуш мијо бу. Иму и хунәһо, и богһорә әз дәс дәвләтмәндһо вәсдорәјм әри ән у нәһ ки, хәрәбә сохим куфдирә. Тәфиһәт уни ки, әкәр тә имуһој уһо тәкһо ә зәһмәткәшһорәвоз и гәләчәһорә вокурдә, ишу хүшдәнишу кәјф сохдәнбүрүткә, имуһој ә гәриш ән уһо һәјилһој фәһләһо, кәнтчиһо кәлә бирәнинүт, зиһисдәнинүт, шори дирәнинүт.

Исроил: Урә мә ә сәр офдорәм, һәрмәһ Каврилова. Ә хотур ән и һүкүмәт чунәш дорә һәјф нисди. Тү фикир мәкәш, кәрәк һисдиһо гәдәр рач имбу. Һәчи мисохум ки, һәјилһо ә һәрәј дорһо һәм рәһәти сохут, һәмикә вози сохут.

Каврилова: Әри, әри. *(Диромораәни зури-зури Сибо)*

Сибо: Һәрмәһ Каврилова! Инспектор омори, әдәј түрә хәбәр вәкүрдә.

Каврилова: Әчи? Унчои? Кәш. *(әз Исроил)* Тү кәнә фәм сох виниш. *(вадарафдәнут)*

Исроил: *(әз Каврилова)* Бошку. *(әри хүшдә)* Инчо имбу күлһо кошдә, ә и тарафикәј чәркәј дорһој вә јә чәнд скамејкә зәрә инчо. *(фәм сохдә-сохдә вадарафдәни)*

(Диромораәни Довид ә 3 һәјилһорәвоз)

Довид: *(әз һәјилһо)* Ишму һәлә һәјилит. Мәш ә сал һәјилүм, әз ишму амбар кәлә нисдүм. Һәммәју 13-салајүм. Әнчәг мә рузһо амбар дирәм. Бәбәсүзи, дәдәјсүзи, киснәи-хәчәләти мәрә әз һүмүр кәлә сохдәт. 13-салајә сифәтмә ә 20 сала ухшәш зәрә. Јә һәјил ки әз дәдәј бирә руз, әз дәрд вә ләрбә гәјр һичиш нәвинү - чүтар имбу? И гулһо, и базуһо имбуруз рәһәти сохдәнүтһо әз и чәнд сал пүшо ә зәһмәт дәбирәт. Әһ һәјилһо! Бәхдәвәрүт у кукһо-духдәрһо, күһнә

дәврә нәдирәтһо.

1 һәјил: Дузи кофтү, бәхдәвәрүт. Иму дијәштәш бәхдәвәрим, чүнки јә тикәј күһнә, нәһләти бирә дәврә дирәјм вә имуһој данүсдәним тәфиһәти норә.

2 һәјил: Дузи. Кәј бири әзуни дәври ки, түрә һәм сирои соху, һәмикә һовои хуну, сәниһәтиш вомуху?! Һич вәхдиш. Чүн имуниһо ә гопуһој кәс ә вәчи-вәчини мијосд домундә, әз товун хундә һич ә фикир овурдәш чүрһәт нибисдо. Чүнки хундәнбу у, кирә пул вә дәвләт һисдикә.

Довид: Әри! Әз хундә гәјр - һәр зәһмәткәшә имиди ә сәбәһинә руз хүшдә. Һәр зәһмәткәш кор сохдә мүзд хүшдәрә вәкүрдәни. И әвәлһо нисди: һә кор сохи, ә нун нә раси. Оммо һәјилһорә кор сохдә һәмәл нијов, чүнки чүкләјүт. Уһо бијо хунут, нәсиһәт вәкүрүт. Оммо нәсданүт ки, мә әз 8-салаи ә зир шәлә әри јә лугә нун домундәм. *(хундәни мәһәни, музик ә һовој "Вартани")*

Сәрмә гуз бу, дәсһојмә дураз – ә кәс минәтүм,
Чәндәкмә гәбәр, рујмә сијә – ә тәһәр ранк тум.
Сәбәһ тә шәһәнкум дәбирүм – әзирләј шәлә.
Вој зәрәмбирүм ә кучә, ә ки кујум и һолә.

Офдои һәминони әри мә – әз нун зијод бу.
Таза јәмишһо шүгәммәрә – сирои сохдәнбу.
Вәрф ки мијомо һолмә курун – гүч мидироморум,
Ранкмә парусдә, чәндәк чарүсдә – ә ләрз мијофдорум.

Әһ, бәбәјмурә ә салдати бәрдүт, дәдәјмурә әз мә чиро сохдут, кәләбәбәјму мүрд, кәләдәдәјмурә ә пүшој чүммә күшдүт. Әхир ки, у күһнә дәвр хәрәбә сохд кифләт бәбәјмурә. Мә мундум сәһибсүз, кумәксүз, кирснә. Әнчәг ә и базуһој һәјилирәвоз кор сохдә јә лугә нун офдәнбирүм, јә

кәпик пул. Пул.. дәвләт. Чү такабур бүрүт у дәвләтлүһо. Ә Худо бовор сохдәнбүрүткәш, хүшдәрә әз Худо кәлә кӯрдәнбүрүт. Ә хәјолмәни, ә рәћ ә гәриш вишә кәләдәдәјмурә күшдәки, мә тәћно мундәнкә, ә јә һошир минәт сохдум мәрә бәрү ә хүшдәрәвоз. Оһ, чү зур кӯрдәбу у хүшдәрә... Нәһ муку... пул... офдо оморә пул нисди муку.

2 һәјил: Зул ән әзуниһорә кәширә кәрәки.

Довид: Әри, кәрәки. Оммо јә фәгир - нүкәр Шомоил, һич пулиш нәбу јүрә, вәкүрд мәрә әз рәћ, овурд ә хүшдәрәвоз ә инчо. Јуш дарафд ә завод, мәрәш дәшәнд ә кор сохдә, дошд мәрә. Оммо ћүкүмәтиму нәс һишдә чүн имуни чүклә һәјилһорә кор сохдә, зәћмәт кәширә. Чүн имуниһо бијо хунут, сәниһәт вомухутку, муку. Уники мә имуһој 11 рузи әкишму оморәм.

1 һәјил: Тәмизи, хурәк, рәћәти, нәсиһәт. Сүгдә бәбәш и чирә әри одоми сәћиби нисоху, чүтар ћүкүмәтиму, ћүкүмәт зәћмәткәшһо сохдәникә.

Довид: Әри, һәјилһо, дузи. Сәћиб, сәћиб. Таза дүнјоһ, дүнјоһ зәћмәт, дүнјоһ ишүги.

Ә хәјол мәни у мәркә вишә *(хундәни)* (*Кофһој ән и мәһәни тә иму нә расири – ред.*)

Оммо имуһој *(хундәни, музик ә һовој "Вартани")*

Хунәј совит оводу кәрдо – хилос бисдорум,
Ә и кәрмә тәмизә палтар – пучундә оморум.
Һәр руз нун-рүгән ә һәсәләвоз – бири хурәкмә,
Гирмизинә хун лов бири изму ә рак чәндәкмә.

Ә чикәј һәммә, хундә әри мә бири нәсиһәт,
Сәћиб кәшдүм офдум әри мә – кӯрдүм сәниһәт.
Кәрмә хунә, рәһәтә дүшәк – бири чикәјмә.
Чун согә кумәк имбошум әри ћәрмәћһојкәјмә.

Бәхдәвәрүт һәјилһој улкәјму. Кәшит бурајм, мәћәл нубои.

(Вадарафдәнүт)

(Дироморәнүт Јовдо, Ӄаврилова, Сибо)

Ӄаврилова: Пачалујстә! Имуһој имисал кәнә дорһо кошдәниним. Әхир ки јә кәм пул рәћә бисдокә - кор хуб имбу.

Јовдо: Хәрәб нисди. Ћүкүмәтиму әри һәјилһој ватан хүшдә пул сәгәти нисоху. Әнчәг әз ишмуш талаб мисоху ки, ишмуш һәјилһорә хубә тәрбијә дит, ә тәрбијәј коммунистирәвоз кәлә сохит.

Ӄаврилова: Һәлбәттә, пачалујстә, миданит һә имуһоиш проверкә сохдә.

Јовдо: Чәнд һәјил дәри ә и детдом? Һәммә кәләһојүт?

Ӄаврилова: Дәрүт 60 һәјил. Дәрүт 10-салаһош, 12-13-салаһош, јә чәндикә кәләһојүт.

Јовдо: Ә ћисобәвоз чуһуриш дәри, түркиш, урусиш дәри?

Ӄаврилова: Әри! Әри!

Јовдо: Во-во! Һәчуш кәрәки. Тәрбијәј интернатсионали әз һәммә пүшо. Ә уһо варасундә кәрәки, чүтар әвәл милләтһо дү јәкирә күшдәнбүрүткә. Имуһој зәћмәткәшһој һәммә милләтһо ә јәки бирорут.

Мә 8 сал ә довһо бирәм. Мә дирәм, чүтар дү јәкирә нәһләти сохдәткә һәр милләт. Уһо нәс варасирәнбүрүт дүшмән ә гәриш һәр милләт дәри куфдирә.

(Дироморәни Мәлкә әри ов дәбәрдә)

Дәвләтлүһо, рабиһо, ранчундәкорһо. *(Дирәни Мәлкәрә,*

шинохдәни) И чү кори мә дирәнүм, *(әз уһо)* әри... һәчини... *(ә гирог)* Ә Мәлкә ухшәш зәрә.

Каврилова: Дузи. Иму ә тәрбијәј интернатсионали амбартәки фикирә дорәним. Миданит проверкә сохдә. *(Мәлкә ә овәвоз вадарафдәни)*

Јовдо: *(фикир)* Чәнд одоми ә ишму кор сохдә? Кинүт уһо?

Каврилова: Јәки мә, дү тәрбијәчиһо - ини Сибо Милихова, јәкикә Софијә Павлова, јәки чисох Матвеева, бәгдә Зојә Авшалумова, Мәлкә Шаулова вә...

Јовдо: *(ә гирог)* Һә ини, и. Чүтари кори? *(әз уһо)* Мибуми хурәкә фәм сохдә?

Каврилова: Почалуйста, кәшит дарајм *(рафдәнүт)*

(Дироморәни Мәлкә, ә пәсәјү Сибо)

Сибо: Мәлкә, данүсдәни? Тү кортүрә варасдәј, бијо ә хунә бурај. Әнчәг мә тәвәгә сохдәнүм, пој јә кәм ә мә кумәки сох. Мәрә и сәһәт кормә амбари, тү әдәј дирә ки. Нүш ә инчо иһорә вәчи. *(дорәни күрчовоһо)* Имишәв бијо золә хуб варајуним.

(Мәлкә восдорәни сәсмәкү, нүшдәни ә бофдә. Дироморәни Исроил)

Сибо: *(әз Исроил)* Хубки тү омори, мә әдәбирүм әри тү одоми фүрсорә. Данүсдәни, әз Наркомпрос одоми омори әри проверкә сохдә детдом имурә. Бијо түш ку, чү кумәки кәрәкикә әз тараф Наркомпрос.

Исроил: Әз һәммә пүшо мастерској кәрәки. Уһоникәрә ә гувот имурәвозиш миданим сохдә. Кәш виним.

(Вадарафдәнүт)

(Әз тараф диромoрәни фикирлү Јовдо).

Јовдо: *(ә Мәлкә дәшнәвундә)* Шориһoј һич шори нә дирә бәбәјму ә могбуни чарусд. Ә ꞣкиснәирәвоз һҙәмәл оморәбуһо кифләт вачарусд. Хунәјмә буш, кифләтмә тиһи *(Мәлкә фикир дорәни).* Бирәћнәјә догһо ә савзәрәвоз пучундә оморәт, сәнгәлугиһо ә дузиһо чарусдәт, губиһо пур бирәт, оммо ән мә - зән мә ә хунәј кәсһојкәми.

Мәлкә: *(Шинохдәни һороj дәшәндәни)* Оj…j

Јовдо: *(Шәндәни хүшдәрә, Мәлкә ә дәсәвоз нушу дорәни нәзник нәјов)* Нәбукә нуммә әз сәр зуһунтү пузмиш бири? Нәбукә чирјәт сифәтмә әз пүшoј чүмһојтү вир бири, Мәлкә?

Мәлкә: *(ꞣкирисдә)* И чү кори мә дирәнүм?! Әхи... пәс... ишму... хәбәр... Бовор сох, мә тәхсиркор нисдүм, рућмәрә ꞣкүшдәт, чун мәрә ꞣкүшдәт... И чү кори, Худо?!

Јовдо: Мә данүсдәнүм, Мәлкә, тү тәхсиркор нисди. Тү сүрхинә дүли. Ә мә мәһҙлүми. Мә рафдәбирүм, данүсдәм. У дини, у дәвләти, у падшоһи - уһојүт, у хунхурһо, у зәлүһо тәхсир ән и дәрбәдогуни кифләт, ән и бирәи хәчәләт. У дәвләт мәрә ә чикәј кук хүшдә ә зир ꞣкулулә фүрсо, у дәвләт тәмәћ до, у раби ә нум Худорәвоз дурꞣкунә шоһоди до, зән мәрә әри кәсһојкә зән сохд. Гәјгу нисди, Мәлкә. Чәнд әзини базуһој пулади јәрәгә ә гәршуј дәвләт, дин, падшоһ чарундә дүнјоһә дәкиш сохдәт.

Мәлкә: Хубики тү һәммәрә данүсдәни, бовор сох, мә тәхсиркор нисдүм. Дүлмә әри мә әз һәммә гонунһо зијоди.

Јовдо: Мә данүсдәнүм, Мәлкә... пәс әхи кук... кук иму әчи?

Мәлкә: *(дир-дир)* Һич нәсданүм. Мә 7 сали ки нәдирәм. Мәрә фурмундүт, бәрдүт... Бәгдә данүсдүм ки гозијәј кукмәрә, вирихдүм вәдиромoрум әз кишу, инчо мәрә ә кор

вәкүрдут. Куфдирәнүт, ә дәдәшмурәвоз... ә рәһ̆... дијә, хәбәр мә нисди... бәлки... күшдәт...

Јовдо: Чү, күшдә омори? Пәс түу, тү дәдәји әхи, чүтар шәнди кук түрә? *(һ̧әрә)* Нәһ̧, Мәлкә, әкәр у тә һ̆үкүмәт иму норә оморә сог мундикә - урә һичиш нибу - јогин кәшдә кәрәки. *(һ̧әрә)* Мә һәјсәһ̧әт ә һәммә хунәһој һ̧әјили телефонокрам мизәнүм, әкәр согикә, мијофут. Мәш инчо дү мәһики оморәм, ихдилот мә амбари. Чәнд караз әз зир үлүм хилос бирәм, бәгдә револјутсијә бирәки оморәм ә Москов, кәнә ә довһ̧о дарафдәм әри һ̆үкүмәт имурә мүһ̆кәм сохдә. Тү имуһој дирәни, Мәлкә, и кәлә дәкишукирә. Әвәлһо вә имуһој...

Мәлкә: Әри...

Јовдо: Кәш, мә әри тү ихдилот мисохум. Әнчәг јәбо хәбәр данүм, согикә кукиму. *(Тәһ̧әди вадарафдәнүт)*

(Диромрәни Довид ә һ̧әјилһорәвоз вози сохдә)

Довид: Ишму мијо варасит ки, ә и салиму, иму мијосдим амбарә корһо данүсдә, амбарә хундәиһо данүсдә. Әнчәг чү мијо бу ки күһнә дәвр, зәһ̆әрләмиш бирә ә хун пучундә оморә дәвр, ә иму руз һ̧әјили нә бурбундәт. Уники, һ̧әјилһо, иму мијо имуһој ә дәһлүнкһорәвоз пүшово бурајм.

1 һ̧әјил: Һәчу хундә кәрәки ки, бәдәл кирошдә салһош.

2 һ̧әјил: Зури-зури, оммо хубә тәһәр.

Довид: Әри, зури-зури, оммо хубә тәһәр. Ишму данит ки, үлкә дәкиш бири, үлкә әдәј әз иму данандәјә корсохһо кузәт сохдә. Корсохһо, данутһо гинһ̧о восдорә әз күһнә дәвр, вә вокурдә таза хушбәхди әри зәһ̆мәткәшһо.

3 һ̧әјил: Ә чикә мијорим имидһој үлкәрә. Шәксүз. Әнчәг һәлә бијо кородки возим.

Довид: Бошку, возим. Имуһој урәш данит ки, ә

детдомиму тәшкил бири јәчејкәј комсомол. Мәрәш ә комсомоли вәкүрдәт, ини Шоулиш ә комсомол дәри. Иму бијо кор, зурбајә кор ә гәриш һәммә човонһо әри данандәишүрә зијод сохдә. *(Диромораәни Јовдо вә Ккаврилова)*

Ккаврилова: Ишму ирә әриму зутә кыуфдирәнит. Һич телекрам зәрәһош кәрәк нисди. У һәјил ә детдом иму дәри. Һәјсәһәт һороj зәнүм.

Јовдо: Нәһ, пој. Тү һороj мәзә. Биһил мә шинохум, мә бәбәјүм әхи. (*Оморәни әки һәјилһо)* Шолум, хушбәхдә һәјилһој бәхдәвәрә үлкә!

Һәјилһо: Шолум, шолум әз һәјилһо бүрүтһо бәдбәхд, вә имуһој һисдүтһо хушбәхд.

Јовдо: Офорин! *(јәкирә кыүрдәни оморә-оморә рујә стол)* Нумтү чүи, кук?

1 һәјил: Искијајев Шоул!

Јовдо: Шоул, амбар хуб. *(Әз уникә)* Нумтү чүи бәгдә?

2 һәјил: Шолумов Сијүн. Мә инчикәи нисдүм.

Јовдо: Зарал нисди, Сијүн. Имуһој һәр чичоиш бисдори тәфиһәт нисди. *(Әз уникә)* Түрә чү нуми, хубә чи, коврә чүмһо?

3 һәјил: Әсәфова Истир!

Јовдо: *(нүшдә)* Пәс түрә чү нуми, кәлә кук? *(әз Довид)*

(Ккавриловарә воисдә кују, нәс һишдәнүт)

Довид: Мәрә, ләлә, нуми: тазадән зәндә оморийһо кук.

Јовдо: Әчәб... Һәри тазадән...

Довид: Довид Ифрәимов.

Јовдо: *(дошдәни хүшдәрә)* Тү чү хуб кәлә бирәј. Пәс бәбәјтү, дәдәјтү?

Довид: Мә, ләлә, һәм јәтимүм, һәмикә јәсир. Мә наз бәбә, гәл дәдәј нәдирәм, кәјф һәјили нә кировундәм.

Сәнгој сәһрәһо болуш болинәјмә, ворворииһој бијобуһо лүһүф кәмәрмә бирәт. Хокһој хори ә һәрсһојмәрәвоз малад бирәт. Имуһој 2 сали ки мә нун офдәм, руз офдәм.

Јовдо: Тү чү рач гоночәглү, дәрд-гәм дирә кофсохдә, кук!

Довид: Әри, ләлә, 13-салајүм, чәнд 20-сала корһо дирәм. Могбуни, хәчәләти һәрмәһмә бирәт. Јә һәјил ки әз 3-салә и бәбә нә винү...

Јовдо: Әхи... бәбәјтү, мә, мәнүм, кукмә! *(кирисдәни)*

Довид: *(чәшмиш)* Чүтар бәбә... тү... бәбәјмәни?...

Јовдо: Әри... Әри, чон кукмә *(кирисдәни)* ...Мәнүм.

Довид: *(гәл дәшәндә кирисдәни)* Бәбә... бәбәјмә!

Јовдо: И дәһ сал рихдәјһо һәрсһо кәм нисдүт, кукмә, мәкирис. Тү дәһ сал әри руј бәбә һәсрәт мундәјһо кукмәни, тү бәбәсүз, дәдәјсүз ә гәриш гәрә-тикон, әз јәкиш рәһм кузәт нәсохдә кәлә бирәјһо кукмәни. Тү кук гәми, тәнки вә киснәјимәни. Мәкирис. *(һәрә)*. Оһ, һәрсһо, һәрсһо! Мә тикәһој туп, зәһәрһој кулулә дирәм - һәрс нә рихундәм. Мә мәјит офдорә ләшһо дирәм, һәр сәһәт әз хүшдә нәзник мәркә дирәм - нә кирисдәм. Нәһ, и һәрсһо - һәрсһој шорини, кукмә. Зулм, бирәһми, ранчундәи, ә пул тобиһи хүрд бири, кукмә. Һүкүмәт точһо вә капиталһо, һүкүмәт хун вә гәзәб вачарусди, әхирјү норә омори. И тазә дәвр, и падшоһјәти зәһмәт ән түни, кукмә, ән чүнтүниһоји. *(Һәрә)* Тү данүсдәними, кукмә, түрә дәдәјиш һисди куфдирә инчо?

Довид: Инчо? Дәдәј? Нәһ, дәдәјмә 7 сали ки мәрә шәнди.

Јовдо: Нәһ, кукмә, у инчои. *(Әз дәр вәди бирәни Мәлкә дирәниһо һә бирдән мәһтәл мундәниһо) (Јовдо дирәни Мәлкәрә)* Куктү офдә омори, Мәлкә!

Мәлкә: Ој!... *(сүсд бирә офдорәни, сәхд күрдәнүт)*

Довид: *(шәндәни хүшдәрә ә сәр дәдәј)* Дәдәј, чон дәдәј!

(һәрә). Воку гәлтүрә, гәл ки и 7 сал ћәсрәт мундиһо куктүрә, дәдәјмә! И чү гисмәти, дәдәј баларә нә шиноху, бала гәл дәдәјә нә винү?

(Ќирисдәни)

Мәлкә: *(ќирисдәни)* Бала! Балајмә, ки кәлә сохди түрә гәл дәдәјсүз? Мә хәчәләтүм. *(гәл ќүрдәни кукә)*

Јовдо: Тәхсирлүни гурулуш күһнә дәвр, тү нәһ. У бу кифләтһорә вачарундәнбуһо, сәбәћкинә рузә тәлћ сохдәнбуһо.

Довид: Мә руз һәјили нәдирәм, дәдәј. Мә тазадән зәндә оморәм. Рузһој һәјилимә әзимбәгдәјќә сәр ќүрдә оморәнини. У мәнүм әзимбәгдәјќә винүмһо хушбәхди. *(әз һәјилһо)* Һәјилһо, ишмуш шори сохит, мәрә имуһој һәм бәбәји, һәм дәдәј.

Јовдо: Әри, кукмә, нәки түрә, һәммә ћовирһојтүрә, һәммә чүн түниһорә имуһој һәм бәбәји, һәм дәдәји, һәмиќә Ватан.

Пәрдә

Губә, 1926 сал.

ӘРИ ЈӘДИҜОРИ Ј.М. АГАРУНОВ

(*Гозит "Ватан", 10 Ијун 1992 сал, № 47/140, Догистү*)

31-мүн мај 1992 сал рафди әз ḩәрәјму јәки әз сүфдәи чурналистһо, литераторһојму, јәки әз јаратмиш сохдәҝорһој литературни зуһун чуһурирә, ветеран ән културајму - Јаков (Јәḩәгү) Михајлович Агарунов. Әз зиндәкуни рафдәи әну кәлә ҝурунди әри културајму, могбулини әриму.

Јаков Михајлович Агарунов һәсүл омори ә 1907 сал ә шәһәр Гүбә. Әз 13 салә у сәр кӱрдәни әри активлүјә чирә бәхш вәкүрдә ә корһој чәһмијәти, ә зиндәкуни културии ән хәлг хүшдә. Ә 1920 сал у бирәни јәки әз гурмиш сохдәкорһој ән орканизатсијәј човони ә Кубинскиј уезд. У инчо тәшкил сохдәни клуб әри човонһо, вәдәшәндәни "Козит дивори", кировундәни мәһәнолүјә корһо ә һәрәј ән моһлуг әри нисд сохдә соводсүзирә, чәнк бәрдә ә пәсмундәирәвоз, күһнә, әри хәлг зарал зобуни овурдәнүтһо һәдәтһорәвоз, әри зијод сохдә данани вә соводлүирә ә һәрәј ән чофокәшә одомиһо.

Ә 1928 сал у дарафдәни ә чәркәј партијәј коммунистһо. Әзу вәхдәвоз у бирәни ә чәнд чирә рәһбәријә корһо. Ә 1928 сал ә Дәрбәнд республикански козит "Зәһмәткәш" сәр кӱрдәнкә әри вәдироморә, у јә гәдәр вәхд кор сохдәни инчо чуһобдорлүјә секретар әни козит. Ә и вәхдһо у нүвүсдәни јә чәнд статјәһо ә козит "Зәһмәткәш": "Күһнә һәдәтһо пәс шәндәт вә пәс шәндәнүт зәнһо вә духдәрһојмурә", "Шәфдә фикирһорә дуз, пәһникиһорә - очуг сохдә кәрәки", "Вихдәи Советһо вә вихдәкорһојму". Дофус зәрә оморәнүт һәмчун широһој әну: "Духдәр доги", "Гирмизинә Октјабр", "Јетимһо", "Јәдикори Ленин" вә дијәш.

Ә 1932 сал Јаков Михајлович кор сохдәни ә аппарат ТсК КПСС ән Азербајчон зав. сектор ән Оркинструкторскиј отдел. Ә 1934-1938 салһо у кор сохдәни чуһобдорлүјә редактор ән республикански козит ә зуһун чуһури "Коммунист" ә Боку. Ә лап чәтинә курундә салһој ән Кәлә довһој Ватани урә ТсК партија фүрсорәни ә Кујбишев, әчәки у кор сохдәни секретар ән Кујбишевскиј обком КПСС әри ә инчо әз мәһдонһој хори әни област нәфт офдә, вәкүрдә әри фронт. Ә Јаков Михајловичәвоз

инчо оморәнүт дәһ һозор усдоһо, нәфтчиһо әри и тапшүрмиши ән Ватанә әчикә овурдә. Ә һәрәј әни дәһ һозор коллектив дәбирүт азәрбајчонһо, урусһо, ләзкиһо, чуһурһо вә одомиһојкәј ән дә милә̄тһојкә. Ә рәһбәри Јаков Агаруновәвоз и тапшүрмиши ән Ватанә уһо ә кәлә барасирәвоз сәрбәһәм овурдәнүт. Ә товун чобордлүјә корһој әни коллектив нүвүсдә омори ә дү кник - "Икидијә корһој ән нәфтчиһој азербајчони ә салһој кәлә довһој Ватани" вә "Нәфт вә Бәсгуни", вәдироморәтһо ә Боку ә 1982 вә ә 1991 салһо. Автор әни кникһо һисди хүшдәни Јаков Михајлович Агарунов.

Јаков Михајлович һәмишә кәлә гәјгу вә фикир дорәнбу ә парамәнд бирәи културај ән хәлг иму, ән зуһун вә литературај әну. У һисди автор ән јәки әз сүфдәи пјесаһо ә зуһун чуһури "Падшоһ, раби вә һошир", комирәки нүвүсдәбу лап ә човонә вәхдһој хүшдә. Һә у салһо у тәрчүмә сохдәни әз зуһун азәрбајчони ә зуһун чуһури һәләмәтлүјә пјесај ән Үзејир Һачибәјовә "Аршин Мал-алан", комики норә оморәни ә сәһнәј театр ән чуһури ә Гүбә, ә Боку, ә Дәрбәнд. Јаков Агарунов һисди күнчундокор алфавитә ә хәт латини әри чуһурһој доги. Ә сә нумирһој ән алманах иму, вәдироморәбирүтһо ә 1974, ә 1976 вә ә 1977 салһо у нүвүсдәни јоровурдиһо вә фикирһој хүшдәрә "Чүтар јаратмиш бирикә литературајму", һәмчун ә товун творчествој сүфдәи әрхәј ән сүфдәи литераторһојму, комиһорәки у нәзник шинохдәнбу, данүсдәнбу: Јәһиил Мататов, Һәсоил Бинајев, Рәһәмим Рувинов, Исһог Ханухов, Јуно Семјонов, Исроил Давидов, Миши Бахшијев, Донил Атнилов, Монувәһ Дадашев, Һизгил Авшалумов. Урә һәмчун војкә бу әри нүвүсдә јоровурдиһо вә фикирһој хүшдәрә әри ән дү әз сүфдәинә дәсдәј күһнә литераторһојму: шоһир, драматурк Борис Каврилов вә

драматурк Исај Бинјәминов - автор ән јә чәнд сүфдәи пјесаһо ә зуһун чуһури, чуһоборлүјә корсох ән ТсИК СССР, кавалер ән Орден Гирмизинә Һәләм. Оммо курундә нәчоги, әз чумһо хәрәб бирәи минкин нәдо урә әри әчикә овурдә и мәтләб хүшдәрә.

Јоровурдиһој әну гимәтлүни әри данүсдә торих ән јаратмиш бирәи литературајмурә, комики бу нәки зиндә шоһоди әни торих, һәмчун јәки әзу одомиһо, комиһоки бинә норәт литературај чуһуримурә, јаратмиш сохдәт литературни зуһун имурә, парамәнд сохдәт културајмурә.

Јаков Агарунов бу дүрүсдә кук ән хәлг, холисә патриот совети, кәлә интернатсионалист, чүрһәтлүјә чәнкбәр ә гәршуј милләтпәрәзи, дүшмәни, нәхоһи лов сохдәи ә һәрәј хәлгһо, хосдәкор дусди вә шолуми ә һәрәј һәмә милләтһо.

Әри нишонәндәһој әну ә пүшој Ватан урә дорә омори орденһо: Орден Ленин, Гирмизинә Һәләм Чофои, Нишон Һүзәти, нум ән "Һүзәтлүјә нәфтчи виләјәт".

Хосә јәдикор ән Јаков Михајлович Агарунов һәмишәлүк мидомуну ә дүл дусдһо, һәсүлмәндә нишонәндәһо вә никијә корһој әнурә әри хәлг данүсдәнүтһо одомиһо.

Һизгил Авшалумов
Михаил Дадашев
Михаил Каврилов
Јаков Илјакујев
Лазар Амиров
Нисон Килјадов

С Ә Р Н У М Ә

ҠИРОШДӘ РУЗҺОЈ ХӘЛГИМУ
Јоровурдиһо, пјесһо, широһо

Пүшојҝофи

Ә зуһун чуһури 4
Ә зуһун уруси 5
Ә инҝилиси 6

Чүтар јаратмиш бириҝә литературајму

1-мүн бәхш 10
2-мүн бәхш 21
3-мүн бәхш 54

Широһо вә мәҹәниһо

Ә соги дәдәјһо 90
Әри Шүшән 91
Ковутәр 92
Голубь (*в переводе Лазаря Амирова*) 93
Мә у нисдүм 94
Ов воромори, пур бири хориһо 94
Нәсиһәт 95
Мәслиһәт мушһо 96
Мә түрә дүрүм руз јәкшобот 96
Мә мукум тү јә чоһилә зәни 97
Мә у когозә әз дәстү парундум 97
Духдәр чуһур *(Мәҹәни ә һовој "Догүстони")*................... 98
Фикир әри мәтләб *(Мәҹәни ә һовој "Муган")* 99
Јәтим әз һол хүшдә *(мәҹәни музика ә һовој "Вартани")*.. 100
Күһнә куфәрә әз муд офдори 101
Әз гәриш әрхһој Гүсор, зүм-зүмә овһо 102
Сәноврәјә сәр 102
Мүһбәтмә 103

Әз дорһо хүшк вәлкһо рихдүт 104
Чү тич дәниширә тү лоһигәти 104
Бијо, бијо 105
Тү данусдәни, дүл ухшәши ә шишә 105
Әвир сәбәһи хуб сәрини 106
Дуркунә дуст ухшәши ә сојә 106
Мә ә тү сур дорәм, тү сурә нә дошди 106
Әри чү? 107
Мәһәни *(ә һовој "Дурна")* 108
Ән әвәли моч тү мәрә дори 109
Күкчәк 110
Әри Һизгил Авшалумов 110
Мәнк сәбәһи вәдиромо, чумһо әчугут 111
Сәбәһтү ә хәјр бу, бәһәр васали 111
Пара имбошут сәнг, пулад, сәмәнд 112
Зарифати әри һәилһо 114

Һәрсһој шори (Тәхсир кини?)
Пјес ә пәнч пәрдәһо

1-мүн пәрдә 118
2-мүн пәрдә 129
3-мүн пәрдә 137
4-мүн пәрдә 146
5-мүн пәрдә 156

О вложенном аудио диске

В 1987 году корреспондент махачкалинского радио встретился в Баку с Я.М. Агаруновым для проведения интервью ко дню его 80-летия.

На вложенном в книгу аудиодиске воспроизводится эта аудиозапись. Она интересна не только тем, что сохранился живой голос Якова Агарунова, которым он делится своими воспоминаниями о становлении горско-еврейской литературы как организатор и участник непростых преобразований тех далеких времен в середине первой половины прошлого века и упоминает имена многих своих сподвижников. Эта запись интересна и с научной точки зрения. Сохраняя для потомков живую речь на джуури, она также знакомит слушателей с южным и северным диалектами этого языка. Языковеды получают также возможность уловить разницу в них, несмотря даже на то, что автор по просьбе корреспондента старался для дагестанского радио употреблять в своей речи дербентский диалект.

Передачу для радио подготовил Борис Ханукаев, вели передачу Юлия Бахшиева и Нисон Гилядов.

Агарунов Яков Михайлович
Из прошлого нашей общины
Воспоминания, стихотворения, пьеса
(на языке горских евреев - джуури)

Художественно-публицистическое издание

Составитель: профессор Михаил Яковлевич Агарунов
Вёрстка и художественное оформление: Шауль Симан-Тов

Сборник подготовлен к изданию и выпущен
Центром сохранения и развития национальных традиций,
самобытности языка, культурного
и исторического наследия горских евреев «Sholumi»
при поддержке Фонда СТМЭГИ

www.sholumi.com - sholumi@gmail.com

© Mikhail Agarunov, 2015, Israel
© «Sholumi», 2015, Israel